

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ХОМИЧ ОЛЕНА ЛЕОНІДІВНА

УДК 373.5.035:316.627]:004.738.5

**ДИСЕРТАЦІЯ
ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ОСНОВНОЇ
ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Хомич О. Л.
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:
Кириченко Валентина Іванівна
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Хомич О. Л. Формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07. – теорія і методика виховання. – Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, Київ, 2019.

У дисертаційному дослідженні запропоновано новий підхід до вирішення актуальної проблеми формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

З'ясовано стан дослідженості проблеми формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій та виявлено, що формування просоціальних якостей у підростаючого покоління завжди було у центрі уваги науковців.

На засадах аналізу та узагальнення науково-теоретичних аспектів філософії, психології та педагогіки, автором уточнено сутність понять: «формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій» як цілісного процесу, спрямованого на забезпечення інтеріоризації учнями соціально-значущих норм і цінностей, розвиток рис просоціальної особистості, формування прагнень і вмінь конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності, набуття досвіду просоціальної поведінки шляхом збагачення освітнього процесу технічними, програмними та мережевими засобами інформаційно-комунікаційних технологій»; «готовність педагогів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи» уточнено як інтегральну якість особистості педагога, що характеризується наявністю та певним рівнем сформованості знань, цінностей, вмінь та навичок вчителя у їх єдності, яка проявляється у його прагненні до цього виду діяльності і у підготовленості до її здійснення на професійному рівні.

Проаналізовано стан досліджуваної проблеми в психолого-педагогічній теорії та практиці, доведено, що формування системи дій та вчинків особистості, орієнтованої на благо суспільства та допомогу людям особливо є важливим для підліткового віку, оскільки в цьому віці закладаються основи подальшої позитивної соціалізації особистості.

З'ясовано, що підґрунтям формування просоціальної поведінки є розвиток соціальних навичок, а саме: ефективного спілкування, співчуття, поваги до прав людини, роботи в команді, конструктивного вирішення конфліктів і їх запобігання, протистояння негативним соціальним впливам, переговорам, медіації, примиренню.

Провідний вид діяльності у підлітковому віці є міжособистісне спілкування з дорослими і ровесниками, що позитивно позначається на розвитку психіки та особистості загалом.

Констатовано, що використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі дозволяє: розвивати важливі життєві навички в учнів; здійснювати взаємне навчання між учителем та учнем; сприяти розвитку критичного мислення; розвивати комунікативні навички та навички співробітництва.

На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень щодо формування просоціальної поведінки визначено структурні компоненти, критерії і показники сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Структура формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій розглянуто як інтегральна єдність трьох компонентів: *когнітивного* (характеризується усвідомленням необхідності та переваг дотримання просоціальної поведінки для суспільного та особистісного благополуччя), *емоційно-ціннісного* (характеризується прагненням товариської підтримки й допомоги, співпричетності, бажанні, емпатією, толерантним ставленням) і *діяльнісно-практичного* (характеризується

набуттям власного досвіду і вправлянням у соціально значущій діяльності, залученням до неї інших у безпосередній та мережевій взаємодії).

Основними критеріями та показниками щодо сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій визначено: *пізнавальний* (розуміння сутності й особливостей просоціальної поведінки; обізнаність щодо якостей, притаманних людині з просоціальною поведінкою; усвідомлення необхідності просоціальної поведінки як для самої людини, так і для суспільства); *емоційно-мотиваційний* (ціннісні орієнтації, бажання та мотиви участі у соціально значущій діяльності; ставлення до соціальних мереж та мережевої взаємодії; уміння оцінювати інформацію в Інтернеті та прагнути до участі у просоціальній діяльності); *діяльнісно-практичний* (динаміка розвитку просоціальних навичок; розроблення і реалізація соціальних проектів за допомогою засобів ІКТ: акції, тренінги, різноманітні ігри; участь у соціально значущій діяльності та залучення до неї інших; розвиток навичок безпечної взаємодії в Інтернеті).

На підставі результатів діагностування в ході констатувального експерименту визначено і схарактеризовано рівні сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій: продуктивний, вибірковий і пасивний.

Теоретично обґрунтовано організаційно-педагогічні умови формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій: науково-методичне забезпечення формування просоціальної поведінки учнів основної школи з використанням інформаційно-комунікаційних технологій; підготовка педагогів-координаторів до впровадження проекту «Вчимося жити разом» шляхом тренінгової та дистанційної форми навчання; створення науково-методичного супроводу формування просоціальної поведінки за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Експериментально перевірено ефективність організаційно-педагогічних умов формування просоціальної поведінки учнів основної школи у ЗЗСО.

Висвітлено результати здійсненого дослідження ефективності організаційно-педагогічних умов формування просоціальної поведінки учнів основної школи у ЗЗСО.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* теоретично обґрунтовано організаційно-педагогічні умови формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій; схарактеризовано потенціал інформаційно-комунікаційних технологій щодо формування просоціальної поведінки учнів основної школи; *уточнено* компоненти, критерії, показники та виявлені рівні сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій; сутність понять «формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій», «готовність педагогів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи»; *подальшого розвитку* набули форми і методи формування просоціальної поведінки учнів; теоретичні і методичні основи застосування інформаційно-комунікаційних технологій у роботі з учнями основної школи.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні і впровадженні: уроків-тренінгів для учнів 5 класу «Про почуття і співчуття», «Що сприяє порозумінню між людьми»; 6 класу «Вчимося ухвалювати рішення», «Як протидіяти тиску однолітків», «Навички спілкування», «Як владнати конфлікт»; 8 класу «Стоп булінг», «Безпека спілкування в мережі Інтернет» (Вчимося жити разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа) (Лист ІМЗО від 23.05.2016 № 2.1/12-Г-231)) і практикум (Лист ІМЗО від 23.05.2016 № 2.1/12-Г-226) у курсі «Вчимося жити разом»; у розробленні теоретико-методичних засад науково-методичного супроводу формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами ІКТ.

Основні положення, результати та висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані: вчителями основ здоров'я та класними керівниками

для розвитку в учнів основної школи соціальних навичок, а саме: ефективного спілкування, співчуття, поваги до прав людини, роботи в команді, конструктивного вирішення конфліктів і їх запобігання, протистояння негативним соціальним впливам, переговорам, медіації, примиренню; педагогічними навчальними закладами різних рівнів акредитації для підготовки спецкурсів із загальної педагогіки, методики виховної роботи та розроблення методичних рекомендацій з організації виховної діяльності ЗЗСО; для курсової підготовки педагогів як виховників через систему інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективу подальших досліджень убачаємо у розробленні експериментальної методики у формуванні просоціальної поведінки представників інших вікових груп. Рекомендовано впровадити у педагогічну практику методику формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключові слова: просоціальна поведінка, формування просоціальної поведінки; учні основної школи; інформаційно-комунікаційні технології; засоби інформаційно-комунікаційних технологій, заклад загальної середньої освіти.

ABSTRACT

Khomych O.L. Formation of prosocial behaviour of students of the basic school by means of information and communication technologies. – Qualifying Research Paper as a Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of a Candidate of Pedagogical Sciences in speciality 13.00.07 Theory and Methods of Education. – Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2019.

The study deals with a new approach how to solve the urgent problem of formation of prosocial behaviour of students of the basic school by means of information and communication technologies (ICT).

The state of research of the problem of formation of prosocial behaviour of students of the basic school by means of information and communication technologies has been determined. It has been found out that scholars have always paid to formation of prosocial qualities among younger generation.

On the basis of analysis and synthesis of the scientific and theoretical aspects of philosophy, psychology and pedagogy, the author has specified: «prosocial behaviour of students of the basic school by means of information and communication technologies» as a holistic process aimed at ensuring students' interiorization of socially significant norms and values, development of the traits of a prosocial personality, formation of aspirations and skills to constructively resolve interpersonal and group conflicts, gaining experience of social behaviour by enriching the educational process with technical, program and network means of information and communication technologies; «readiness of teachers to form prosocial behaviour of students of the basic school» as an integral quality of the teacher's personality who has a certain level of formation of knowledge, values, skills and abilities of the teacher in their unity, which manifests itself in teachers' desire for this kind of activity and in their readiness for its implementation at the professional level.

Based on analysis and synthesis of the scientific and theoretical aspects of philosophy, psychology and pedagogy, the author specified the state of the problem in the psychological and pedagogical theory and practice is, it has been proved that the formation of the system of person's actions and deeds who focuses on the good of society and assistance to people is especially important for teenagers, since this age lays foundations for further positive socialization of the personality.

It has been found out that the basis for the formation of prosocial behaviour is the development of social skills, namely: effective communication, empathy, respect for human rights, teamwork, constructive conflict management and prevention, withstand social adverse impact, negotiations, mediation, conciliation.

The teenagers' leading activity is interpersonal communication with adults and peers, which positively affects the development of the psyche and personality in general.

It has been stated that using information and communication technologies in the educational process allows: to develop students' important vital skills; to make mutual learning between teacher and student; to promote development of critical thinking; to develop communicative skills and cooperation skills.

The structure component, criteria and indicators of formation of prosocial behaviour of students of the basic school means of information and communication technologies have been identified according to analysis of psychological and pedagogical studies on the formation of prosocial behaviour.

The structure of formation of prosocial behaviour of students of the basic school means of information and communication technologies has been considered as an integral unity of three components: *cognitive* (characterized by awareness of the opportunities of ICT for deepening the understanding of the essence and necessity of prosocial actions and deeds), *emotional-value* (characterized by aspirations of social support and assistance, ownership, empathy, tolerant attitude) and *activity-practical* (characterized by acquiring own experience and practice in socially meaningful activity, involving other people in daily and network interaction).

The main criteria and indicators for formation of prosocial behaviour of students of the basic school means of information and communication technologies are the following: *cognitive* (understanding the essence and characteristics of social behaviour; awareness of the personal traits inherent for prosocial behaviour; awareness of the necessity for social behaviour for both person and society); *emotional-motivational* (value orientations and motives for participation in socially significant activities; attitude towards social networks and network interaction; ability to evaluate information on the Internet and to participate in prosocial activities; conscious choice and purposeful use of information sources); *activity-praxis* (dynamics of development of social skills, development and implementation of social projects with the help of ICT: events, trainings, various games, participation in

socially significant activities and involvement of others, development of skills for safe interaction on the Internet).

The organizational and pedagogical conditions of prosocial behaviour of students of the basic school by means of information and communication technologies have been defined and justified: scientific and methodological support for prosocial behaviour of students of the basic school using information and communication technologies; training of teachers-coordinators for implementing the project «Learning to Live together» using training and distance learning, developing scientific and methodological support for the formation prosocial behaviour of students of the basic school by means of information and communication technologies).

The efficiency of organizational and pedagogical conditions for the formation of prosocial behaviour of students of the basic school in institution of general secondary education has been experimentally tested.

The obtained results have shown effectiveness of the organizational and pedagogical conditions for formation of prosocial behaviour of students of the basic school in institution of general secondary education.

The scientific novelty of the obtained results is that: *for the first time* the organizational and pedagogical conditions for using of ICT in formation of prosocial behaviour of students of the basic school have been grounded; the educational potential of modern information and communication technologies in formation of prosocial behaviour of students of the basic school has been revealed; the criteria, indicators and corresponding levels of formation prosocial behaviour of students of the basic school by means of information and communication technologies; the essence of the concepts of «prosocial behaviour of students of the basic school by means of information and communication technologies», «readiness of teachers to form prosocial behaviour of students of the basic school» *have been specified*; the content, structural components, characteristics of formation of prosocial behaviour of students in institution of general secondary education *have been further developed*.

The practical significance of the obtained results is to develop and implement the following: lessons training for students of 5th grade «On feelings and empathy», «What helps people to understand each other»; 6th grade «Learning how to make decisions», «How to deal with peer pressure», «Communication skills», «How to manage conflict»; 8th grade «Stop bullying», «Safety of communication on the Internet» (Learning to Live together. Handbook for teacher of social skills development in the course «Basics of Health» (basic and high school) (Letter of the Institute of Education Content Modernization No 2.1/12-G-231, May 23, 2016) and workshop (Letter of the Institute of Education Content Modernization No 2.1/12-G-226, May 23, 2016) in the course «Learn to Live together»; to develop theoretical and methodological foundations of scientific and methodological support for formation of prosocial behaviour of students of the basic school by means of information and communication technologies.

The main provisions, results and conclusions of the dissertation can be used by: teachers of the basic of health and head teachers for development of social skills of students of the basic school, namely: effective communication, empathy, respect for human rights, teamwork, constructive conflict management and prevention, withstand social adverse impact, negotiations, mediation, conciliation; pedagogical educational institutions of different levels of accreditation for the preparation of special courses on general pedagogy, methodology of educational work and development of methodological recommendations for organization of educational activities in institution of general secondary education; for training teachers as educators in the system of institutes of postgraduate pedagogical education.

The study does not present all aspects of the problem. Future research should be devoted to the development of experimental methodology of the formation of prosocial behaviour of representatives of other age groups. The author recommends methodology of formation of prosocial behaviour of students of the basic school by means of information and communication technologies into pedagogical practice.

Keywords: prosocial behaviour, formation of prosocial behaviour; students of the basic school; information and communication technologies; means of information and communication technologies, institution of general secondary education.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові

результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях

1. Демянчук, О. Л. (2014). Інформаційно-комунікаційні технології як засіб організації навчання і виховання підлітків. *Психолого-педагогічні науки*, 4, 81–85.

2. Тарасова, Т. В., Нечерда, В. Б, & Демянчук, О. Л. (2015). Сучасні форми й методи формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 19, 291–305.

3. Хомич, О. Л. (2016). Інформаційно-комунікаційні технології як засіб формування просоціальної поведінки учнів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 20, 286–296.

4. Хомич, О. Л. (2017). Стан сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 21, 312–323.

5. Хомич, О. Л. (2018). Організаційно-педагогічні умови формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 5(79), 370–380.

Статті у зарубіжних періодичних фахових виданнях

6. Khomych, O. (2018). The effectiveness of the project “Learning to live together” in the context of the development of prosocial behavior of pupils 5-9 grades. *Science Review*, 1(8), 8–12.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Демянчук, О. Л. (2014). Використання інформаційно-комунікаційних технологій у вихованні учнів основної школи. *Соціально-педагогічна*

парадигма виховання : сутність та шляхи реалізації: тези доповідей, Ніжин, 25-26 вересня, (с. 68–70). Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя.

8. Хомич, О.Л. (2018а). Обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій. *Сучасний рух науки: тези доп. II міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*, Дніпро, 28-29 червня, (472–474). Дніпро.

9. Хомич, О.Л. (2018b). Тренінговий курс «Вчимося жити разом» у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2017 рік*, Київ, 18 квітня, (с. 309–312). Івано-Франківськ: НАІР.

10. Хомич, О.Л. (2018с). Особливості формування просоціальної поведінки учнів основної школи у сучасних соціокультурних умовах. *Наука, технології, інновації: світові тенденції та регіональний аспект: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, Одеса, 28-29 вересня, (с. 51–54). Одеса: ГО «Інститут інноваційної освіти».

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дослідження

11. Кириченко, В. І. (Ред.), Єжова, О. О., Нечерда, В. Б., Тарасова, Т. В., & Хомич, О. Л. (2016). *Формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу: монографія*. Тернопіль: Терно-Граф.

12. Воронцова, Т. В., Пономаренко, В. С., Хомич, О. Л., Гарбузюк, І. В., Стаднік, Н. В., Онищенко, В. В. ... Калмиков, М. П. (2017а). *Вчимося жити разом. Програма з розвитку соціальних навичок учнів основної та старшої школи у курсі «Основи здоров'я»*. Київ: Алатон.

13. Воронцова, Т. В., Пономаренко, В. С., Хомич, О. Л., Гарбузюк, І. В., Стаднік, Н. В., Василенко, К. С. ... Калмиков, М. П. (2017b). *Вчимося жити*

разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа). Київ: Алатон.

14. Воронцова, Т. В., Пономаренко, В. С., Хомич, О. Л., Гарбузюк, І. В., Стаднік, Н. В., Василенко, К. С. ... Калмиков, М. П. (2017с). *Вчимося жити разом. Практикум для учнів з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа). Київ: Алатон.*

Перелік умовних позначень.....	17
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ	29
ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ...	
1.1.Просоціальна поведінка учнів основної школи закладів загальної середньої освіти як наукова проблема.....	29
1.2.Соціально-психологічні особливості учнів основної школи.....	42
1.3.Виховний потенціал інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи.....	56
Висновки до першого розділу.....	88
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ	
ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У	
ФОРМУВАННІ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ	
ОСНОВНОЇ ШКОЛИ.....	90
2.1. Методика дослідження сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи з використанням онлайн-опитування	90
2.2. Стан сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи.....	98
Висновки до другого розділу.....	122
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА	
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ	
ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ	
ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ	125
ТЕХНОЛОГІЙ	
3.1. Науково-методичне забезпечення формування просоціальної поведінки учнів основної школи з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.....	125
3.2. Підготовка педагогів-координаторів до впровадження проекту «Вчимося жити разом» шляхом тренінгової та дистанційної форми навчання.....	144

3.3. Створення науково-методичного супроводу формування просоціальної поведінки за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.....	162
3.4. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи	174
Висновки до третього розділу.....	189
ВИСНОВКИ.....	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	196
ДОДАТКИ.....	213

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЗЗО – заклад загальної середньої освіти

ЗВО – заклад вищої освіти

ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології

ЕГ – експериментальна група

КГ – контрольна група

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасний етап розвитку українського суспільства позначений багатьма ускладненнями, зокрема, військовими діями на Сході України, економічними проблемами, соціальною диференціацією, девальвацією моральних та інтелектуальних цінностей. Це стає причиною погіршення культури взаємин, проявів асоціальної поведінки, поширення насильства, конфліктів між поколіннями. Зазначені явища особливо впливають на підростаюче покоління, його смисложиттєві ціннісні орієнтири. Організація і зміст національного виховання нині недостатньо орієнтовані на зростаючу особистість, формування в учнів життєво важливих компетентностей, їхню соціалізацію. Саме тому система національної освіти потребує осучаснення підходів до організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО), формування в учнівської молоді просоціальної поведінки, орієнтованої на досягнення і власного, і суспільного благополуччя.

Педагогічна рефлексія наукового доробку з проблеми формування просоціальної поведінки дозволяє стверджувати, що цій проблемі присвячено багато досліджень представників зарубіжної науки (J. Aronfreed, W. James, V. Zanden, A. Maslow, E. Staub, R. Cialdini, D. Kenrick, S. Neuberg, К. Абульханова-Славська, Б. Братусь, В. Куніцина, Н. Кухтова, О. Леонт'єв, Ю. Мазур, С. Рубінштейн та інших) та вітчизняних учених (І. Бех, О. Єжова, В. Кириченко, І. Мельник, В. Нечерда, Р. Павелків, М. Фіцула). Однак, слід зазначити, що переважна більшість праць висвітлюють психологічні аспекти проблеми і обмаль досліджень, присвячених змістово-технологічному забезпеченню формування просоціальної поведінки особистості.

Одним із ефективних засобів педагогічного впливу на особистість учнів основної школи (*згідно чинного законодавства України – рівень базової середньої освіти, 5-9 класи ЗЗСО*) є інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). Особливості ІКТ в організації освітнього процесу розглядались у працях В. Бикова, Н. Дементієвської, М. Жалдака, Г. Лаврент'євої, С. Литвинової,

І. Малицької, О. Овчарук, Н. Сороко, О. Спіріна, М. Шиненко та інших. Осягнення наукового доробку зазначених вчених дозволяє стверджувати, що широкомасштабне використання комп'ютерів і різноманітних мультимедійних засобів у закладах загальної середньої освіти сьогодні властиве для більшості розвинених країн світу. Сучасне освітнє середовище неможливе без використання ресурсів глобальної мережі Інтернет, яка є невід'ємною частиною щоденного життя школяра, діяльності всіх суб'єктів освітнього процесу. В умовах інформаційного суспільства ширшою стає мережа соціальних сервісів, внаслідок цього збільшується кількість соціальних мереж, що утворюють певну соціальну групу користувачів, об'єднуючи людей навколо спільних інтересів або цінностей.

Отже, використання ІКТ в закладах загальної середньої освіти набуває особливої актуальності. Ці технології осучаснюють освітній процес, розширюють можливості здобуття інформації, роблять процес виховання більш привабливим для учня, створюють сприятливі умови для ефективної взаємодії учнівських колективів з педагогами й іншими малими учнівськими групами, а також різними культурно-освітніми установами, що сприяє розширенню соціальних контактів учнів, активізує процеси їхнього самовдосконалення. Аналіз різних життєвих ситуацій, що здійснюються в інформаційно-комунікаційному просторі, надають можливість кожному учневі максимально реалізувати себе, розвинути власні просоціальні якості.

Ці особливості використання ІКТ відіграють важливу роль в організації навчання і виховання учнів основної школи, які відчувають потребу і необхідність усвідомити себе і свої можливості та зайняти суспільно важливу позицію у соціумі. Однак, сучасна педагогічна практика в Україні характеризується лише фрагментарним упровадженням ІКТ в освітній процес.

У наукових дослідженнях останніх років здійснено спроби дослідити ефективність використання інформаційно-комунікаційних технологій в системі освіти: у патріотичному вихованні старшокласників (Ю. Зоря), у шкільній освіті Великобританії (О. Зубченко), організації самостійної роботи студентів

(Н. Бойко), управлінні якістю освіти в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) (І. Пліш), осіб з особливими освітніми потребами (І. Хомишин) та інших. Водночас аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави стверджувати необхідність спеціального вивчення проблеми формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами ІКТ.

На державному рівні питання впровадження ІКТ в освіту відображено в ряді нормативних документів, розроблених з урахуванням рекомендацій Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя», в законах України: «Про освіту», «Про доступ до публічної інформації» та у державних стратегіях: Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена також наявністю *суперечностей* між:

- об'єктивним запитом суспільства на підвищення якості освіти й недостатнім обґрунтуванням теоретичних і методичних основ застосування інформаційно-комунікаційних технологій у роботі з учнями основної школи;

- інтересом учнів основної школи до нових інформаційних технологій та відсутністю навчально-методичного забезпечення щодо їх використання у виховному процесі, зокрема, у формуванні просоціальної поведінки;

- усвідомленням педагогічними працівниками значущості проблеми формування просоціальної поведінки учнів основної школи та їхньою недостатньою обізнаністю щодо новітніх технологій, методів чи засобів її формування.

Об'єктивна потреба вирішення досліджуваної проблеми, її недостатня розробленість у педагогічній теорії зумовили вибір теми дослідження: ***«Формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій»***.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України і є складовою теми «Формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу» (державний реєстраційний номер 0114U003097) лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя. Тема дослідження затверджена на засіданні Вченої ради Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 10 від 26.11.2015 р.) й узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 2 від 23.02.2016 р.).

Мета дослідження – на основі вивчення просоціальної поведінки як психолого-педагогічної проблеми теоретично обґрунтувати організаційно-педагогічні умови формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій та експериментально перевірити їхню ефективність.

Відповідно до мети дослідження було визначено наступні **завдання**:

1. Узагальнити теоретичні основи формування просоціальної поведінки учнів, уточнити сутність понять «формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій», «готовність педагогів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи».

2. Схарактеризувати потенціал інформаційно-комунікаційних технологій щодо формування просоціальної поведінки учнів основної школи.

3. Визначити компоненти, критерії, показники та виявити рівні сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи у контексті використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій.

4. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити організаційно-педагогічні умови формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Об'єкт дослідження – формування просоціальної поведінки учнів

основної школи закладів загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: провідні засади середовищного (А. Каташов, В. Петрівський, І. Якиманська), особистісно-орієнтованого (І. Бех, Є. Бондаревська, Н. Щуркова), компетентнісного (Н. Бібік, І. Зимня, О. Кононко, О. Семенов), системного (С. Гончаренко, Р. Гуревич, Н. Кузьміна) і технологічного (В. Беспалько, О. Пехота, І. Підласий, Г. Селевко, С. Сисоєва, С. Харченко) підходів та концептуальні положення щодо психологічних і педагогічних регуляторів життєдіяльності людини у суспільстві (О. Асмолов, І. Бех, Л. Виготський, Л. Божович, Д. Ельконін, Г. Костюк, З. Лінденберг, С. Рубінштейн, В. Сухомлинський та інших); формування системи цінностей і ставлень у підлітків (М. Каган, О. Лазурський, Д. Леонт'єв, В. М'ясищев та інших); основних засад мотивації просоціальної діяльності (А. Maslow, Н. Neckhausen та інших); основ використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітній діяльності (В. Биков, М. Жалдак, І. Роберт та інших); особливостей соціалізації особистості в підлітковому віці (О. Леонт'єв, І. Кон, А. Реан, Д. Фельдштейн); соціалізації підлітків в інформаційному середовищі (В. Іванов, Л. Найдьонова, Г. Онкович, Б. Потятиник, Г. Почепцов); впливу Інтернету на особистість та психологічних наслідків інформатизації (Ю. Бабаєва, О. Войскунський, О. Смилова тощо).

Основні положення дисертації ґрунтуються на широкій законодавчій і правовій базі, зокрема, принципах та нормах Декларації прав людини, Конституції України, Законів України: «Про освіту», «Про доступ до публічної інформації» та інших нормативних документів з питань організації освітньої діяльності в системі МОН України.

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань дослідження використано такі **методи дослідження**:

теоретичні – вивчення, аналіз, систематизація психолого-педагогічної і соціологічної літератури зарубіжних та вітчизняних авторів з теми дослідження для з'ясування стану розробленості проблеми, визначення базових підходів до формування просоціальної поведінки; синтез, абстрагування, аналогія для розгляду теоретичних питань формування просоціальної поведінки учнів та обґрунтування категорійно-поняттєвого апарату, формулювання висновків та пропозицій; порівняльний аналіз, який дозволив виявити і співставити особливості формування просоціальної поведінки учнів ЗЗСО; узагальнення результатів дослідження для апробації та впровадження елементів продуктивного досвіду з формування просоціальної поведінки учнів ЗЗСО у масову виховну практику; розроблення рекомендацій щодо використання такого досвіду з метою подальшого удосконалення вітчизняної середньої освіти;

емпіричні – онлайн-анкетування і тестування, метод незавершених речень; аналіз документації (державні й урядові освітні документи, програми та звіти щодо виховної діяльності в закладі освіти) для вивчення особливостей використання ІКТ в освітньому процесі ЗЗСО; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) для визначення рівнів сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи;

статистичні – методи математичної статистики (критерій Пірсона (χ^2)) для оцінювання достовірності відмінностей між показниками контрольних та експериментальних груп за результатами експериментальної роботи, порівняння їх із вихідними.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше теоретично обґрунтовано організаційно-педагогічні умови формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій (науково-методичне забезпечення формування просоціальної поведінки учнів основної школи з використанням інформаційно-комунікаційних технологій; підготовка педагогів-координаторів до впровадження проекту «Вчимося жити разом» шляхом тренінгової та

дистанційної форми навчання; створення науково-методичного супроводу формування просоціальної поведінки за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій); схарактеризовано потенціал інформаційно-комунікаційних технологій щодо формування просоціальної поведінки учнів основної школи;

уточнено компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-практичний), критерії (пізнавальний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-практичний) з відповідними показниками та рівні (продуктивний, вибіркового, пасивний) сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи засобами ІКТ; сутність понять «формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій» як цілісного процесу, спрямованого на забезпечення інтеріоризації учнями соціально-значущих норм і цінностей, розвиток рис просоціальної особистості, формування прагнень і вмінь конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності, набуття досвіду просоціальної поведінки шляхом збагачення освітнього процесу технічними, програмними та мережевими засобами інформаційно-комунікаційних технологій; «готовність педагогів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи» як інтегральну якість особистості педагога, що характеризується наявністю та відповідним рівнем сформованості знань, цінностей, вмінь та навичок вчителя у їх єдності, яка проявляється у його прагненні до цього виду діяльності і у підготовленості до її здійснення на достатньому професійному рівні;

подальшого розвитку набули форми і методи формування просоціальної поведінки учнів; теоретичні і методичні основи застосування інформаційно-комунікаційних технологій у роботі з учнями основної школи.

Теоретична значущість дослідження полягає в уточненні змісту понять «формування просоціальної поведінки учнів засобами ІКТ», «готовність педагогів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи»; у визначенні та обґрунтуванні організаційно-педагогічних умов формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами ІКТ; подальшому

розвитку положень педагогічної науки про можливості ІКТ у формуванні просоціальної поведінки учнів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні і впровадженні: організаційно-педагогічних умов формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій; уроків-тренінгів у посібнику для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа) (Лист Інституту модернізації змісту освіти від 23.05.2016 № 2.1/12-Г-231), у тому числі: для учнів 5 класу («Про почуття і співчуття», «Що сприяє порозумінню між людьми»); 6 класу («Вчимося ухвалювати рішення», «Як протидіяти тиску однолітків», «Навички спілкування», «Як владнати конфлікт»); 8 класу («Стоп булінг», «Безпека спілкування в мережі Інтернет») та практикуму для учнів до курсу «Вчимося жити разом» (Лист Інституту модернізації змісту освіти від 23.05.2016 № 2.1/12-Г-226).

Основні положення, результати та висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані вчителями основ здоров'я та класними керівниками для розвитку в учнів основної школи соціальних вмінь; педагогами для підготовки спецкурсів і факультативів та розроблення методичних рекомендацій з організації виховної діяльності ЗЗСО; для курсової підготовки педагогів як виховників через систему інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено**: у заклад освіти «Навчально-виховне об'єднання №136 «класична гімназія ім. Кирила і Мефодія – початкова школа – дошкільний навчальний заклад – валеологічний центр» Дніпропетровської міської ради (довідка №702 від 20.12.2018), Криворізьку загальноосвітню школу I–III ступенів №105 Криворізької міської ради Дніпропетровської області (довідка №49 від 01.02.2019), Овруцький заклад загальної середньої освіти I–III ступенів №3 Овруцької міської ради Житомирської області (довідка №28 від 18.02.2019), Овруцький заклад освіти «Овруцька гімназія імені Андрія Малишка» Овруцької міської ради

Житомирської області (довідка №27 від 18.02.2019), Піщаницький заклад загальної середньої освіти I–II ступенів Овруцької міської ради Житомирської області (довідка №13 від 19.02.2019), навчально-виховний комплекс №1 Покровської міської ради Донецької області (довідка №617 від 29.12.2018), комунальний заклад «Билбасівська опорна ЗОШ I–III ступенів Слов'янської районної ради Донецької області» (довідка № 186 від 26.12.2018), загальноосвітню школу II–III ступенів №10 Кіровоградської міської ради Кіровоградської області (довідка № 482 від 21.12.2018).

Особистий внесок здобувача. У колективній монографії «Формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу» (Тернопіль, 2016) (В. Кириченко, О. Єжова, В. Нечерда, Т. Тарасова) дисертантом висвітлено зміст формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій. У статті «Сучасні форми й методи формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу» (Київ, 2015) (Т. Тарасова, В. Нечерда) внесок автора полягає у здійсненні наукового аналізу сучасного стану формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій. У програмі з розвитку соціальних умінь учнів основної та старшої школи «Вчимося жити разом» у курсі «Основи здоров'я» (Київ, 2017) (Т. Воронцова, В. Пономаренко, І. Гарбузюк, Н. Стаднік, В. Онищенко, Т. Івасенко, М. Калмиков) авторський внесок полягає у розробленні навчально-методичного забезпечення наступних тем: «Про почуття і співчуття», «Що сприяє порозумінню між людьми», «Вчимося ухвалювати рішення», «Як протидіяти тиску однолітків», «Навички спілкування», «Як владнати конфлікт», «Стоп булінг», «Безпека спілкування в мережі Інтернет». У посібнику для вчителя «Вчимося жити разом» (основна і старша школа) (Київ, 2017) (Т. Воронцова, В. Пономаренко, І. Гарбузюк, Н. Стаднік, К. Василенко, О. Майструк, О. Ісмаїлова, М. Солодова, Г. Загірчук, Д. Музика, І. Матвієнко, В. Онищенко, Т. Івасенко, М. Калмиков) внесок автора полягає у

розробленні тренінгів для: 5 класу «Про почуття і співчуття», «Упевнена поведінка»; 6 класу «Вчимося ухвалювати рішення», «Як протидіяти тиску однолітків», «Навички спілкування», «Як владнати конфлікт»; 8 класу «Стоп булінг», «Безпека спілкування в мережі Інтернет». У практикумі для учнів «Вчимося жити разом» (основна і старша школа) (Київ, 2017) (Т. Воронцова, В. Пономаренко, І. Гарбузюк, Н. Стаднік, К. Василенко, В. Онищенко, Т. Івасенко, М. Калмиков) авторський внесок полягає у розробленні навчальних завдань до тренінгів 5 класу «Про почуття і співчуття», «Упевнена поведінка»; 6 класу «Вчимося ухвалювати рішення», «Як протидіяти тиску однолітків», «Навички спілкування», «Як владнати конфлікт»; 8 класу «Стоп булінг», «Безпека спілкування в мережі Інтернет».

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та результати дисертації було представлено на наукових і науково-практичних конференціях різних рівнів – *міжнародних*: «Соціально-педагогічна парадигма виховання: сутність та шляхи реалізації» (Ніжин, 2014), «Запровадження Національного плану дій щодо неінфекційних захворювань відповідно до стратегії «Здоров'я-2020: Європейська політика здоров'я і благополуччя» (Київ, 2015), «Наука, технології, інновації: світові тенденції та регіональний» (Одеса, 2018), «Сучасний рух науки» (Дніпро, 2018); *всеукраїнських* – «Виховний потенціал сучасної освіти: теоретичні засади та практичні досягнення» (Київ, 2014); «Теоретико-методологічні засади та світоглядні орієнтири національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді» (Київ, 2016); «Методика викладання тренінгового курсу «Вчимося жити разом» в основній і старшій школі» (Київ, 2016);

а також *педагогічних читаннях*: VII Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання (у рамках VIII Міжнародного фестивалю «Світ психології») (Київ, 2018); *науково-практичних семінарах*: «Організаційно-педагогічні аспекти реалізації напряму «Виховання свідомого здоров'я» (Київ, 2014); «Обмін досвідом щодо профілактики неінфекційних захворювань (НІЗ) та зміцнення здоров'я в школах» (Київ, 2015); «Садочок – простір дружній до

дитини» (Київ, 2017); *нарадах*: Нарада регіональних координаторів з питань адвокації, планування, впровадження, моніторингу та оцінки заходів проекту «Вчимося жити разом» (Київ, 2017), «Технології формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій у закладах загальної середньої освіти» (Київ, 2018).

Результати дослідження відображено в публікаціях автора й обговорювалися на засіданнях лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України, щорічних звітних конференціях Інституту проблем виховання НАПН України (2014-2018).

Публікації. Основні положення й результати дослідження відображено в 14 публікаціях автора, з яких – 9 одноосібних і 5 у співавторстві, зокрема: 5 статей у наукових фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному виданні, 1 монографія, 1 програма, 1 посібник, 1 практикум, 4 статті у збірниках матеріалів міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура роботи та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (180 найменувань, зокрема, 23 – іноземною мовою), 15 додатків на 46 сторінках. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 263 сторінки, з них 186 сторінок основного тексту. Робота містить 23 таблиці, 15 рисунків, що охоплюють 14 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

1.1 Просоціальна поведінка учнів основної школи закладів загальної середньої освіти як наукова проблема

Проблеми соціально-економічного становища українського суспільства, зниження рівня життя більшості населення, знецінення традиційних моральних норм стали першопричинами виникнення нової соціальної реальності, яка у свою чергу призвела до загального погіршення людських взаємин та негативно вплинула на моральні цінності підростаючого покоління. Якщо не змінити дану соціальну реальність, то реалії життя України будуть дедалі деградувати. Саме тому система національної освіти потребує оновлення змісту, осучаснення підходів до організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти на вироблення смисложиттєвих ціннісних орієнтирів у дітей та учнівської молоді.

У Концепції Нової української школи (2016) зазначено, що в найближчій перспективі, найбільш успішними на ринку праці будуть фахівці, які вміють навчатися впродовж життя; критично мислити; ставити цілі та досягати їх; спілкуватися в багатокультурному середовищі; працювати з іншими на результат; піклуватися про інших; проявляти турботу та співчуття; попереджати і розв'язувати конфлікти; досягати компромісів; поважати закони; дотримуватися прав людини та володіти іншими сучасними вміннями.

Водночас автори Концепції розвитку освіти на період 2015-2025 років (2014) стверджують: «Освіта має перетворитися на ефективний важіль економіки знань, на інноваційне середовище, у якому учні й студенти отримують навички і вміння самостійно оволодівати знанням протягом життя та застосовувати це знання в практичній діяльності. Освіта має продукувати індивідів, здатних забезпечити прискорене економічне зростання і культурний розвиток країни, свідомих, суспільно активних громадян,

конкурентоспроможних на європейському і світових ринках праці. Освіта має стати реальною гарантією забезпечення високих соціальних стандартів. Реалізація цих єдиних для всієї освіти завдань має здійснюватися різними шляхами — через розмаїття освітніх інституцій, форм і методів навчання, запровадження сучасного менеджменту».

Міністр освіти і науки Л. Гриневич підкреслює, що головним елементом сучасної освіти мають стати нові методики і технології навчання дітей. Особливістю цих методик має стати не репродукція знань, а діалог з учнем, відтак потрібно навчити дітей думати, критично аналізувати, висловлювати свою позицію.

Однією з найефективніших таких методик є програма «Філософія для дітей» (Philosophy for Children, P4C), яка була розроблена професором М. Лірман в 70-і роки минулого століття і вперше впроваджена в університеті Монклер у США. Метою програми є виховання в учнях «мислення вищого порядку», яке має бути критичним, креативним і піклувальним. Ця програма навчає дітей креативно мислити, дискутувати, аргументувати свою точку зору замість того, щоб пасивно сприймати інформацію.

На думку дослідника J. Park, «при старих підходах дітям даються готові питання. Але зараз учні мають самостійно формулювати питання. Для цього потрібне креативне мислення. Щоб розв'язати якесь питання або проблему, учні мають знайти свій власний алгоритм і власний підхід. Вони висувають свої власні гіпотези. Ми навчаємо учнів, яким чином збагатити ці гіпотези, навчаємо їх навичок аргументації. І аргументи мають бути сильними, потужними. Це ми називаємо критичним мисленням. Спільнота співпрацює для того, щоб висунути сильні аргументи, свої гіпотези, посилити їх, а також роз'яснити концепт. Зрештою вони мають вибрати якусь із гіпотез, яка була запропонована. В цей момент працює система оцінювання. Чи ця гіпотеза є піклувальною, чи вона враховує почуття інших людей? Це ми називаємо піклувальним мисленням» (Тищенко, 2016).

Розвиток креативного, критичного та піклувального мислення учнів основної школи, на нашу думку, сприятиме формуванню їх просоціальної поведінки.

Власне поняття «просоціальна поведінка» було введено в широкий науковий обіг на Міжнародному психологічному конгресі у Лейпцигу в 1980 році (Шепелюк, 2014).

Проблему просоціальної поведінки розглядали як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники, такі як В. Абраменкова, Б. Братусь, О. Єжова, В. Кириченко, В. Куницина, О. Леонтєв, В. Нечерда, С. Рубінштейн, В. Русалов, Т. Тарасова, Т. Федорченко, А. Maslow, W. James, V. Zanden, E. Staub, R. Cialdini та інші.

Термін «просоціальна поведінка» трактується авторами по-різному. До прикладу:

– *prosocial behavior* від лат. *pro* – прийменник, що вказує на дію в якихось/чийхось інтересах й *socialis* – суспільний – це поведінка індивіда, яка орієнтована на благо соціальних груп (Психологічний словник, 2013);

– усталена в певній культурі система сприятливих стосунків, що демонструють ціннісне ставлення суб'єкта до навколишніх і до себе та реалізуються у вчинках, корисних оточенню, навіть за умови неспівпадання суспільних та особистісних інтересів, відсутності зовнішнього контролю й практичної користі для суб'єкта поведінки (Калашникова, 2017);

– реакція на ситуативні детермінанти, що викликана соціальним підкріпленням (Staub, 2013);

– це поведінка, яка має позитивні соціальні наслідки та вносить вклад у фізичне і психологічне благополуччя інших людей (Wispe, 1972);

– дії, які призначені для того, щоб принести користь іншій людині (Cialdini, Kenrick, & Neuberg, 2002);

– спосіб реагування на людей, які виявляють емпатію, співробітництво, допомогу, співпрацю й альтруїзм (Zanden, 1987);

– дії, спрямовані виключно на те, щоб принести користь іншій людині, а не отримати зовнішню або внутрішню винагороду (Watson, 2004);

– поведінка, що приносить вигоду іншій людині та включає такі дії як співпраця, любов чи допомога (Eysenck, 2004).

Найширше визначення просоціальної поведінки тлумачить її як поведінку індивіда, котра орієнтується на благо соціальних груп, надання допомоги, здійснення дій, корисних іншим людям.

Ми повністю поділяємо думку співробітників лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя, про те, що просоціальна поведінка – це «система дій та вчинків особистості, зумовлена свідомим прийняттям соціально значущих норм і цінностей, умінням конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності, несприйнятливістю до ризикованих способів полісуб'єктних взаємодій, здатністю до самореалізації у різних видах соціально значущої діяльності» (Кириченко, Єжова, Нечерда, Тарасова, & Хомич, 2016).

Дослідники Р. Павелків та Н. Корчакова (2013) зазначають, що перші дослідження просоціальності з'явилися у 30-х роках ХХ століття водночас із працею «Вивчення природи характеру» Н. Hartshorne і М. May, у якій одна з ліній аналізу поведінки спрямовувалася на вивчення соціальної взаємодії у дихотомії індивідуалізм – кооперативність. З точки зору науковців, саме ці якості особистості є найбільш важливими і необхідними для нормального функціонування особистості та суспільства в цілому.

Однак, ще наприкінці ХІХ ст. були опубліковані наукові праці, присвячені певним аспектам просоціальності:

– М. Дмитрієва (2014) розглянула питання допомоги, яка є одним із суттєвих показників просоціальної поведінки. Науковець дослідила історію розвитку благодійності, здійснила її періодизацію, проаналізувала її правові основи;

– П. Георгіївський (1894) виокремив загальні проблеми благодійності та охарактеризував державну систему захисту соціально незахищених верств населення;

– В. Картамишева і К. Побєдоносцева охарактеризували форми надання допомоги (цитуються за О. Ільченко, 2010);

– Є. Максимовим (1903) було досліджено благодійність як соціальне явище та виокремлено її основні напрями – опіка дорослих і дітей, медична допомога й охорона здоров'я, благодійна підтримка освітньо-виховної сфери.

Дослідження проблеми просоціальності особливо активізувалися у 70-х роках ХХ століття, коли соціологами було введено термін «просоціальна поведінка» як антонім для терміна «антисоціальна поведінка». Зокрема, вони торкалися питань вікових закономірностей просоціальності (В. Murphy, Е. Staub), становлення гуманних стосунків та емоційної чутливості у дитячому віці (В. Абраменкова, Т. Гаврилова, Н. Куніцина, І. Юсупов). Американський вчений Е. Wilson (2000) у своїй праці зазначає, що добровільні дії, які приносять користь іншим, закладено в поведінці людей та тварин ще з народження. Просоціальна поведінка є запрограмованою біологічною функцією людини, а не виключно вихованими діями. Усвідомлення необхідності просоціальної поведінки було визнано ключем до гармонійних міжособистісних і групових відносин (Knickerbocker, 2001).

Аналіз науково-літературних джерел з проблеми просоціальної поведінки виявив відсутність єдиного підходу до розуміння цього феномену. Просоціальна поведінка трактується досить широко й не зводиться до однієї фіксованої моделі поведінки.

Вважаємо за необхідне зауважити, що у сучасній науці існує декілька схожих, однак не тотожних понять, що визначають поведінку, яка стосується надання допомоги, – «допомагаюча поведінка», «просоціальна поведінка», «альтруїстична поведінка», «гуманне ставлення».

Терміни «допомагаюча поведінка», «просоціальна поведінка» і «альтруїзм» описують взаємодію між людьми, які надають допомогу, і тими, хто її приймає. Найширше з цих понять – «допомога». Про «просоціальну поведінку» говорять як про дії, спрямовані на поліпшення становища людини, яка потребує й приймає допомогу. Застосування даного поняття обмежується

ситуаціями, в яких суб'єкт дії не мотивований виконанням професійних обов'язків, а об'єктом допомоги є люди самі по собі, а не організація. У визначенні «альтруїзму» існує ще одна обмежувальна ситуаційна умова, а саме: мотивація дій того, хто надає допомогу, характеризується прийняттям позиції іншого і наявністю емпатії.

У своїй роботі S. Lindenberg (2006) зазначає, що такі терміни як «просоціальна поведінка» та «допомагаюча поведінка» найчастіше використовуються в психології, «солідарність» та «солідарна поведінка» – в соціології, «співпраця» і «кооперативна поведінка» – в економіці. Термін «альтруїзм» використовується у всіх трьох областях.

Приклади альтруїстичної поведінки багатогранні і різноманітні. Це може бути і допомога людині похилого віку, яка переходить вулицю, надання першої медичної допомоги, і відомі альтруїстичні вчинки: порятунок понад тисячі євреїв з нацистської Німеччини німецьким промисловцем Оскаром Шиндлером, допомога відомих акторів Анжеліні Джолі і Бреда Пітта у відбудові зруйнованих ураганом будинків мешканців Нового Орлеану. Прикладами можуть слугувати також і масштабна допомога мешканцям Південно-Східної Азії, які постраждали від руйнівного цунамі 2004 року, що забрало десятки тисяч життів, і поповнення рахунків від мобільних операторів під час вибуху військового складу в Балаклії (2017 р.). Також не можна оминати увагою героїчну постать відомого педагога Януша Корчака, який присвятив усе своє життя любові до дітей та турботі про них, прийнявши з ними смерть у газовій камері. Ці приклади об'єднують усвідомлений відгук на проблеми інших, вміння перейнятися їхнім болем і стражданням.

Сучасними дослідниками виокремлюються основні групи наукових позицій, що дозволяють пояснити просоціальну поведінку:

– *біологічна*: еволюційна теорія, теорія еволюційної психології, соціобіологічний підхід;

– *соціальна*: теорія соціального обміну, теорія реактивного спротиву, теорія групи самопомоги й використання комп'ютера, модель мотивації допомоги, міжособистісний підхід, підхід з позиції соціальних норм;

– *поведінкова* (особистісна): теорія «емпатії–альтруїзму», теорія атрибуції, модель «очікуваної цінності», індивідуалістський підхід, підхід з позиції прийняття рішення, підхід з позиції наuczіння (Кириченко, Єжова, Нечерда, Тарасова, & Хомич, 2016).

Німецький вчений S. Lindenberg (1998) виокремлює 5 видів просоціальної поведінки: співробітництво, справедливість, альтруїзм, надійність, повага до інтересів інших. Всі ці види приносять благо іншому і сприймаються як поведінка, що вимагає від суб'єкта якоїсь жертвності.

У 1977 році S. Schwartz розробив процесуальну модель альтруїстичної діяльності, яка містить наступні стадії:

– стадія актуалізації: сприйняття необхідності й особистої відповідальності: а) усвідомлення того, що людина потрапила у складну ситуацію; б) розуміння того, як саме полегшити її становище; в) визначення своїх можливостей сприяти такому полегшенню; г) сприйняття себе частково відповідальним за зміну ситуації;

– стадія обов'язку: актуалізація норм і виникнення переживання морального обов'язку (активізація особистісних норм, сприйнятих раніше або заданих ситуацією);

– стадія захисту: розгляд потенційних реакцій, їх оцінка і переоцінка: а) визначення витрат і оцінка можливих наслідків; б) переосмислення ситуації та її переоцінка через заперечення потреби в допомозі, її реальності або серйозності; в) відповідальність за власні дії; г) доцільність актуалізованих перед цим норм і установок; д) повторення попередніх етапів з урахуванням переоцінок.

– стадія реакції: дія або бездіяльність.

Подані в моделі S. Schwartz (1977) особистісні фактори – прийняття особистістю норм, усвідомлення наслідків і покладання на себе

відповідальності (або заперечення її) – досить важливі показники просоціального мотиву.

Просоціальна поведінка є складним феноменом. Дослідники J. Darley і В. Latane запропонували теоретичну модель, в якій можна виокремити сутнісні характеристики просоціальної поведінки шляхом аналізу. В цій моделі описується п'ять стадій прийняття рішення у момент ускладненої життєвої ситуації:

- перша стадія – передбачається виокремлення надзвичайної події;
- друга стадія – людина повинна проінтерпретувати її як надзвичайну;
- третя стадія – людина повинна вирішити, чи варто їй брати на себе відповідальність за втручання;
- четверта стадія – прийнявши рішення допомогти, людина вирішує, в якій саме формі буде надана допомога;
- п'ята стадія – людина повинна вирішити, як реалізувати своє рішення допомогти (Latane & Darley, 1968).

Загалом, просоціальна поведінка є досить поширеною формою людської активності, яка відіграє важливе значення для побудови стосунків, міжособистісної взаємодії, спілкування та спільної діяльності членів групи (колективу), громади, суспільства.

Питання про те, що лежить в основі просоціальної поведінки, багато в чому визначається рівнем аналізу: біологічний, особистісний, міжособистісний або аналіз на рівні соціальних систем.

Жоден з дослідників не дає вичерпного пояснення, але кожен з них вносить свою частку в поглиблення уявлень про суть і можливу природу даного явища.

Соціобіологічний підхід. Пояснює просоціальну поведінку в поняттях вроджених або генетичних тенденцій. Такій поведінці сприяють два загальних процеси: родинний відбір і норма взаємності.

Розглянемо родинний відбір. Соціобіологи стверджують, що просоціальна поведінка зберігається тільки для виживання біологічного виду,

наприклад, самопожертва птахів собою, щоб відволікти від пташенят хижаків. В деякій мірі всі дії, які пов'язані з самопожертвою, не є повною мірою альтруїстичними або «безкоштовними». Вони спрямовані на виживання роду. Ця здатність самопожертви для виживання роду з точки зору соціобіології може передаватися тільки генетично завдяки наявності гена виживання.

Теорія взаємного альтруїзму (Trivers, 1971) пояснює просоціальну поведінку на основі принципу взаємності серед родичів. Базове положення цієї теорії полягає в тому, що просоціальна поведінка сприяє природному відбору, якщо вона будується на принципі взаємності і якщо витрати є нижчими, ніж одержувана при цьому користь, наприклад, Іванкові варто захищати свого друга за умови, що інші (зокрема, друг) захищатимуть Іванка.

Особистісний підхід. Подібно до біологічного підходу, особистісний підхід розглядає просоціальну поведінку з точки зору схильності індивіда до надання допомоги. Однак, ця схильність не обов'язково вважається генетично обумовленою (хоча ця можливість не виключається), а приписується соціальному навчанню. Існує два основних типи особистісних теорій альтруїзму: одні пояснюють альтруїстичне поведіння в термінах настроїв, (емоційних) станів, а інші стверджують, що альтруїзм визначається стійкими характеристиками особистості. Емпіричні дослідження показують, що допомагаюча поведінка заснована на позитивному настрої, що породжується успіхом або думками про колишні приємні події. Наприклад, діти, які перебувають в хорошому настрої, більше схильні до милосердя і охочіше діляться з іншими, ніж діти в нейтральному настрої.

Підхід теорії соціального навчання. В рамках даного підходу практично всі різновиди і форми поведінки пояснюються в поняттях навчання, обумовленого соціальним оточенням. Відносно просоціальної поведінки вони підкреслюють провідну роль двох процесів: заохочення/покарання і навчання через спостереження або моделювання.

Одна з проблем полягає в тому, що діти швидше реагують на вимоги експериментатора, ніж самостійно приходять до рішень при здійсненні

просоціальних дій. Часто вони просто передбачають його цілі і хочуть знати, скільки і що саме вони отримають за виконання бажаних дій. Ще одна проблема пов'язана з тим, що, якщо заохочення припиняються, можна припустити, що поведінка повернеться до вихідного рівня. Це означає необхідність існування постійних заохочень до проявів просоціальної поведінки впродовж усього життя.

Частково ця проблема вирішується за допомогою включення процесів навчання через спостереження або моделювання. Багато досліджень та життєва практика свідчать про те, що діти наслідують просоціальним моделям. Зокрема, моделювання просоціальної поведінки в ігровій формі часто підвищує її відтворення в умовах реального життя.

Соціально-когнітивний підхід. Фокусується на розумовій активності, що, як вважають деякі дослідники, лежить в основі просоціальної поведінки. Сьогодні багатьма авторами він визнається як провідний в даній галузі. В рамках підходу немає якоїсь єдиної теоретичної концепції, а скоріше він представляє ряд відносно автономних теоретичних підходів до феномену просоціальної поведінки. Дослідники Latane і Darley (1970) відзначають, що для просоціального реагування необхідна швидка переробка великих обсягів інформації. Просоціальна поведінка містить ряд основних когнітивних процесів, включаючи сприйняття, мислення, прийняття рішень, вирішення проблем і т.д., а також обізнаності в очікуваннях і нормах, які регулюють міжособистісні стосунки.

Вважається, що набуття відповідної розумової компетентності не є миттєвим або кумулятивним, а скоріше результатом більш широких принципів якісних змін, що відбуваються в міру інтелектуального розвитку в дитинстві. Він є переходом від нелогічності і егоцентричності до логічності та емпатійності і, нарешті, моральності, формування здатності побудови перспективи, що асоціюється з просоціальною поведінкою.

Міжособистісний підхід. Прихильники міжособистісного підходу основну увагу приділяють взаємозалежності людей. Наприклад, Оля і Марина,

готуючись до найближчого іспиту, вирішили об'єднати свої зусилля. З цього моменту вони починають залежати одна від одної, оскільки їхній успіх визначається, принаймні частково, якістю співпраці. З точки зору теорії обміну, в ситуаціях спілкування людьми рухає прагнення до досягнення максимально позитивних для себе наслідків.

Як педагогічний процес, формування просоціальної поведінки складається з двох етапів. На першому відбувається зовнішня регуляція поведінки учня через прищеплення йому системи приписів, норм соціальної поведінки та здійснення безпосереднього нагляду за їх виконанням; на другому відбувається поступовий перехід – до саморегуляції особи у здійсненні вчинків. «При першому способі регулятивні інстанції знаходяться в основному поза суб'єктом; при другому – є внутрішньо локалізованими, хоча опосередкований вплив зовнішнього підкріплення залишається достатньо дієвим. Обидва способи регуляції передбачають вплив зовнішніх і внутрішніх чинників, які складають діалектичну єдність, але міра представленості їх у регулятивному акті різна» (Кириченко, 2014).

Потреба у саморегуляції актуалізується, коли перед особою постає моральний вибір і вона змушена самотійно оцінювати ситуацію для прийняття рішення на основі вже набутого досвіду та сформованих етичних чи моральних принципів. Також вона актуалізується, коли потрібно самотійно прийняти рішення діяти певним чином, оцінити можливі способи досягнення поставленої мети та проаналізувати наслідки своїх дій.

Результати вивчення психолого-педагогічної літератури та включених спостережень, виховної практики підтверджують складність переходу до саморегуляції. Разом з тим, вони доводять, що більшої ефективності цей перехід досягає за умови активної багатосторонньої взаємодії учнів із авторитетними для них представниками соціального оточення – батьками, друзями, педагогами, однолітками та іншими співмешканцями населеного пункту, мікрорайону тощо (Кириченко, 2014).

Дослідниця М. Blessing (2017) наголошує, що найкраще вчити дітей просоціальної поведінці через гру, оскільки гра є одним із кращих і найбільш поширених способів навчання дітей взаємодіяти з іншими людьми (допомагати, ділитися і співпрацювати).

Науковці Y. Kidron і S. Fleischman (2006) зазначають, що всі діти народжуються із здатністю співчувати. Це дозволяє їм відчувати емоційно інших людей, однак, розвиток цієї вродженої чутливості залежить від їхніх взаємовідносин з іншими людьми. Наприклад, діти, в яких батьки вміють виявляти доброту у стосунках і є чуйними до їхніх потреб, більш схильні до розвитку просоціальної поведінки.

Також дослідники відзначають, що навчальні заклади найефективніше можуть сприяти формуванню просоціальної поведінки через загальношкільні програми, спрямовані на вивчення та моделювання соціальних навичок.

Автори визначають, які саме загальношкільні підходи можуть сприяти просоціальної поведінці в школі:

- підготовка вчителів до змін в управлінні класом – дозвіл учням брати участь в прийнятті рішень класу може сприяти розумінню демократичних цінностей та навчає поважати думку інших;

- сприяння проявам дбайливого і шанобливого ставлення до оточуючих усіх працівників закладу – всі працівники в школі (вчителі, шкільна адміністрація, працівники їдальні, водії шкільних автобусів) мають моделювати дбайливе і шанобливе ставлення до інших;

- використання позитивних практик дисципліни – погрози, покарання, винагороди не призводять до формування просоціальної поведінки. Навчальні заклади можуть максимально сприяти формуванню просоціальної поведінки за допомогою послідовних позитивних дисциплінарних практик, які містять чіткі очікування, дискусії та моделювання ситуацій.

Однак, автори відзначають, що потрібно більше досліджень, щоб оцінити ефективність цих підходів (Kidron & Fleischman, 2006).

Дослідниця Л. Калашникова (2012) розглядає формування просоціальної поведінки як керовану соціалізацію, контрольований дорослими процес входження дитини в соціум, при якому, на підставі засвоєного соціального досвіду, індивідуум обирає та спрямовує свій особистий розвиток у соціально бажаному напрямку.

Дослідник І. Мельник (2011) зазначає, що просоціальна поведінка формується під впливом внутрішніх детермінант та ускладнюється в процесі онтогенетичного і особистісного становлення індивіда, як складова системи соціальної компетентності.

Науковці лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя визначають формування просоціальної поведінки «як цілісний процес, спрямований на забезпечення необхідних і достатніх організаційно-педагогічних умов для свідомої інтеріоризації учнями соціально-значущих норм і цінностей, розвитку відповідних рис, якими має володіти просоціальна особистість, формування прагнення і вміння конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності; стимулювання участі дітей у соціально значущій діяльності та спонукання до внутрішнього діалогу для прийняття самостійного, вільного, особистісно значимого для учнів вибору моделей поведінки» (Кириченко, Єжова, Нечерда, Тарасова, & Хомич, 2016).

На основі вивчення і аналізу вищезазначених положень феномену просоціальної поведінки учнів основної школи було уточнено визначення поняття «формування просоціальної поведінки засобами ІКТ» як цілісного процесу, спрямованого на забезпечення інтеріоризації учнями соціально-значущих норм і цінностей, розвиток рис просоціальної особистості, формування прагнень і вмінь конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності, набуття досвіду просоціальної поведінки шляхом збагачення освітнього процесу технічними, програмними та мережевими засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Аналізуючи психолого-педагогічні джерела, можна відзначити, що просоціальна поведінка формується під впливом соціального середовища і

найближчого соціального оточення та опосередковується дружніми взаємовідносинами, соціальним взаєморозумінням, піклуванням і турботою про благополуччя інших, діалоговою взаємодією педагога й учня, а також вирішенням проблеми та її розв'язання.

Отже, на основі аналізу наукової літератури з проблем формування просоціальної поведінки учнів основної школи, можна зробити висновок про її актуальність як для формування окремої особистості, так і для суспільства в цілому. У ході дослідження нами уточнено визначення просоціальної поведінки й розглянуто зміст поняття «просоціальна поведінка». З'ясовано, що найширшим поняттям просоціальної поведінки є поведінка індивіда, котра орієнтується на благо соціальних груп, надання допомоги, здійснення дій, корисних іншим людям.

1.2 Соціально-психологічні особливості учнів основної школи

Особливо гостро проблема формування просоціальної поведінки постає у царині виховання підростаючого покоління. Адже безліч соціальних, економічних, політичних, психологічних та інших чинників на сьогодні формує в дітей і молоді досвід байдужості та жорстокості. З цим негативним «вантажем» значна частина їх приходять у доросле життя. Формування системи дій та вчинків особистості, орієнтованої на благо суспільства та допомогу людям, є важливим для будь-якого періоду життєдіяльності, проте особливої цінності воно набуває у підлітковому віці, коли закладаються основи подальшої позитивної соціалізації особистості.

Слово «підлітковий» (adolescent) походить від латинського – *adolescere*, що означає «вступати в період зрілості, дорослішати». Підлітковий період починається з пубертату і завершується з прийняттям обов'язків дорослого. Як зазначає один із філософів, підлітковий період починається в біології і закінчується в культурі (Р. LaFreniere, 2004).

У психолого-педагогічних джерелах навколо підліткового віку від 11 до 15 років (5-9 класи) існує широка термінологія, яка сформувала цілий

синонімічний ряд: «перехідний», «пубертатний», «зламний вік», «критичний» «негативна фаза віку статевого дозрівання».

Проблеми підліткового віку досліджували такі вчені, як І. Бех (2012), Л. Божович (1968), Л. Виготський (2000), Д. Ельконін (1989), І. Кон (1989), Т. Кравченко (2009), В. Мухіна (1997), В. Нечерда (2015), Т. Окушко (2009), Д. Фельдштейн (1989), О. Флярковська (2015), А. Фрейд (1999) та ін. Таким чином, проблемі взаємин з підлітками, особливостям виховання дітей цього віку присвячено чимало досліджень. Проте вирішення багатьох проблемних аспектів досі ще не знайдено.

У своїй книзі «Педологія підлітка» Л. Виготський запропонував об'ємне розуміння підліткового віку, яке зберігає свою значущість і в сучасний період. Суть його полягала в наявності трьох точок дозрівання, які не співпадають одна з одною. На думку вченого, статево дозрівання починається і закінчується раніше, ніж настає кінець загальноорганічного розвитку підлітка, і раніше, ніж підліток досягне завершення свого соціально-культурного становлення. Графічно Л. С. Виготський зобразив це у вигляді трикутника з вершинами дозрівання: статевого (s), загально-органічного (z) і соціального (c) (Виготський, 1984).

За визначенням І. Беха (2008), підлітковий вік становить «перший рубіж особистісного розв'язання суперечностей самовизначення».

Виступаючи як важливий етап становлення особистості, підлітковий вік представляє складний період в процесі особистісного розвитку, що відрізняється різнорівневими характеристиками соціального дозрівання.

Вчений Д. Фельдштейн (1989) особливо звертає увагу на те, що підлітковий вік – це час інтенсивного формування світогляду, моральних переконань, принципів та ідеалів системи оцінних суджень, якими особистість, котра підростає, починає керуватися у своїй поведінці.

Рівень соціальних можливостей підлітка, умови і швидкість його соціального розвитку залежать від осмислення підлітком себе і своєї приналежності до суспільства, ступеня вираженості прав і обов'язків, рівня

оволодіння світом сучасних речей і стосунків. У міру дорослішання у підлітка змінюються характер і особливості бачення себе в суспільстві, сприйняття суспільства, змінюються мотиви і ступінь їх адекватності суспільним потребам.

Сучасні дослідники підліткового віку зійшлися у важливості визначення одного протиріччя. З одного боку, підлітковість – це вік соціалізації, впрошування в світ людської культури та суспільних цінностей, а з другого – це вік індивідуалізації, відкриття та утвердження власного унікального і неповторного «Я» (Скрипченко та ін., 2001).

Як зазначає К. Левін, підліток – вже не дитина, але ще й не дорослий. Він активно включається в доросле життя, формує свою ідентичність, освоює різні соціальні ролі. Його глобальна життєва орієнтація залежить від того, як він буде ставитися до світу в цілому, до себе й до інших у цьому світі (Lewin, 1939).

У сучасній психолого-педагогічній літературі не існує єдиної думки і щодо розподілу підлітків на групи. До прикладу, видатний психіатр А. Личко виокремлює три періоди: ранній (12-14 років), середній (15-16 років), старший (17-18 років). За радянським психологом Д. Ельконіним, підлітковий вік має межі від 11 до 17 років, включаючи дві фази: 11-15 років (середній шкільний вік), 15-17 (старший шкільний вік).

Психолог Д. Фельдштейн окреслює три стадії підліткового віку: від 10 до 11 років – молодші підлітки; від 12 до 13 років – середні підлітки; від 14 до 15 років – старший підлітковий вік.

Згідно з дослідженнями Д. Фельдштейна, на першій стадії підліткового віку (10-11 років) дитина підкреслює свої недоліки, глибоко переживає, не вміє оцінити себе, у неї переважає критичне ставлення до себе. У середньому підлітковому віці (12-13 років) актуалізується потреба в самоповазі, загальному позитивному ставленні до себе як до особистості. На третій стадії (14-15 років) в дитини виникає «оперативна самооцінка», яка визначає ставлення підлітка до себе в теперішній час, підліток зіставляє свої властивості з нормами (Фельдштейн, 1988).

Деякі українські і російські довідкові джерела із соціології знижують нижню межу підліткового віку, проте підвищують верхню: «підліток – це хлопчик або дівчинка у перехідному від дитинства до юнацтва віці від 10 до 19 років» (Біленький, 2006; Осипов, 1998).

В сучасній Енциклопедії освіти (2008) зазначено, що підлітковий вік – період, який пролягає між дитинством і ранньою юністю (від 12 до 18 років) і характеризується значними змінами у фізичному та психічному розвитку дитини.

В наявних електронних ресурсах, зокрема, Вікіпедії (Вільна Енциклопедія), наголошується, що сучасна наука визначає підлітковий вік в залежності від країни (регіону проживання) і культурно-національних особливостей, а також статі (від 14-17 років).

На сьогодні за визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) поняття «підлітки» охоплює вікову групу від 10 до 19 років включно.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) відносить до підлітків осіб віком 10-19 років, а до молоді – осіб віком 15-24 років. Разом підлітків і молодь позначають терміном «молоді люди», до яких належать особи віком 10-24 років. Конвенція про права дитини визначає дітей як осіб віком від народження до 18 років.

Згідно з наказом N 382 Міністерства охорони здоров'я України від 02.06.2009 р. «Про затвердження Тимчасових стандартів надання медичної допомоги підліткам та молоді» із змінами і доповненнями, внесеними наказом Міністерства охорони здоров'я України від 2 грудня 2013 року N 1055 підлітки – це особи у віці 10-18 років. Тому у своєму дослідженні ми будемо дотримуватися цієї вікової градації.

Аналіз психолого-педагогічних джерел засвідчує, що практично всі дослідники визнають підлітковий вік одним із складних і, водночас, важливих періодів у розвитку та становленні особистості.

Німецький філософ і психолог Е. Spranger (1994) виділяє й описує три типи протікання (перебігу) підліткового віку. Перший тип – це «підліткова

криза», коли дитина переживає свій вік, як «друге народження». Другий тип розвитку відрізняє стабільний і поступовий ріст, коли дитина плавно долучається до «дорослої діяльності». Третій тип являє собою більш активне самовиховання, яке свідомо спрямовується самим індивідом, подолання зусиллям волі власних недоліків, у тому числі, тривоги, кризових проявів, а також більш прозоре усвідомлення своєї індивідуальності.

Незважаючи на важливість формування просоціальної поведінки впродовж усього життя, ми вважаємо, що доцільним буде у своїй дослідно-експериментальній роботі приділити основну увагу формуванню просоціальної поведінки саме підлітків, враховуючи психологічні особливості цього віку. Насамперед те, що в підлітковому віці відбувається найбільш інтенсивне становлення ціннісно-мотиваційної сфери особистості, окреслення смисложиттєвих дороговказів. Однак для коректної розробки методики констатувального та формувального етапів дослідження, ми вважаємо необхідним уточнити, який саме вік є підлітковим.

У посібнику для психологів, педагогів та батьків під загальною редакцією А. Реана (2003) авторами також охарактеризовано три стадії процесу розвитку підлітка.

Перша стадія (10-11 років). Характеризується тим, що прагнення дитини до самостійності проявляється в потребі визнання з боку дорослих, його можливостей і значення через рішення, як правило, приватних завдань. Діти різними способами намагаються отримати визнання самого факту їх дорослішання. Причому у деяких підлітків воно виявляється у бажанні відстояти своє право бути як дорослий (до прикладу, «я можу вийти на вулицю в тому одязі, який я сам оберу»). У інших дітей прагнення до визнання дорослості полягає у прагненні отримати визнання їх нових можливостей; у третіх – брати участь в різноманітних справах нарівні з дорослими.

Для нашого дослідження важливо враховувати те, що зростаюче прагнення підлітків до самостійності ґрунтується на розумінні ними важливості

виконання конкретних соціально значущих справ та забезпечує появу і розвиток мотиву дії на користь інших людей.

Друга стадія (12-13 років). Дитина вже не задовольняється простою участю в соціально значущій діяльності, у неї зростає потреба в суспільному визнанні, відбувається освоєння не тільки своїх обов'язків, але, головне, прав в сім'ї, суспільстві («Я теж маю право»), формується прагнення до дорослості не на рівні «Я хочу», а на рівні «Я можу» і «Я повинен».

Третя стадія (14-15 років). На цій стадії розвивається готовність до функціонування в дорослому світі. Виникає новий, більш високий рівень усвідомлення своєї залученості до суспільства з позиції відповідальної людини, що виконує серйозну соціальну роль, вміє окреслити проблемну ситуацію і надати допомогу в її вирішенні в разі необхідності (Реан та ін., 2003).

Соціальна ситуація розвитку підлітка суттєво відрізняється від ситуацій розвитку в дитинстві. Розбіжність пов'язана не стільки із зовнішніми обставинами, скільки із внутрішніми чинниками. Підліток продовжує жити в сім'ї, вчитися у школі, контактувати з однолітками, але сама соціальна ситуація трансформується в його свідомості у зовсім нові ціннісні орієнтації. Тепер вже інакше розставляються комунікативні пріоритети між сім'єю, однолітками і школою, зумовлені перехідністю від дитинства до дорослості. Формально підліток залишається у попередньому статусі – школяра, однак перехід з початкової до основної школи зумовлює ускладнення цього статусу.

На думку А. Реана (2003), провідними чинниками розвитку в підлітковому віці стають спілкування з однолітками і прояв індивідуальних особливостей особистості.

Вчений І. Кон (1980) також виокремлює потребу у спілкуванні, яка у підлітковому віці починає домінувати серед інших особливостей підліткового віку. Спілкування з однолітками, на думку вченого, є необхідним елементом для розвитку самосвідомості та комунікативних навичок зростаючої особистості. Задовольняючи потребу у спілкуванні, підліток переживає

почуття автономії від дорослих, захищеності, впевненості та емоційного комфорту від приналежності до групи.

У своїй дисертаційній роботі В. Кириченко (2012) наголошує, що найголовнішою умовою налагодження відносин із соціальним оточенням є інтенсивний пошук власного «Я», прагнення до самовираження у світі дорослих та однолітків, активні пошуки власного місця серед інших.

Юнаки і дівчата, як відзначає дослідниця, знаходяться у постійному пошуку спілкування, в процесі якого вони, дізнаючись, порівнюючи, протиставляючи, приймаючи, привласнюючи, спростовуючи позиції інших людей з питань, що їх хвилюють, шукають своє «Я», визначають свою ідентичність, відкриваючи себе як неповторну індивідуальну особистість. Вони створюють образи свого «Я» в теперішньому і майбутньому часі та пред'являють їх оточуючим, шукаючи розуміння з їхнього боку саме у спілкуванні. Вони прагнуть знайти підтримку у зробленому ними виборі, співпереживання їхнім власним почуттям, співзвучність чи толерантність у моральних та світоглядних питаннях. Домінуючу роль у спілкуванні підлітків продовжують відігравати однолітки.

Д. Ельконін також наголошує, що спілкування з однолітками є провідним видом діяльності підлітків. У процесі цієї діяльності засвоюються норми моралі, соціальної поведінки, в ній створюються стосунки рівності всіх і поваги одне до одного. В цей період життя змінюються взаємини з вчителями: для підлітка більш цінним є той статус, який він отримує у колі однолітків, ніж оцінне ставлення до нього з боку вчителя. Навчальна діяльність переноситься в діяльність спілкування. Завдяки комунікативній діяльності відбувається уявне програння всіх найбільш складних сторін майбутнього дорослого життя (Ельконин, 1989).

Саме у спілкуванні підлітки усвідомлюють досвід взаємодії з людьми, усвідомлюють себе через порівняння з іншими, розвиваються інтелектуально, в результаті взаємного збагачення інформацією формують етико-естетичні погляди й уявлення (Костю, 2016).

Спілкування з однолітками виконує ряд функцій: обмін інформацією, самопізнання, вдосконалення навичок кооперації з однолітками, збагачення емпатійних навичок, здатність розділяти з іншими спільні заняття, інтереси та захоплення, налагодження контактів з протилежною статтю, становлення автономності підлітка, його незалежності від дорослих, здобуття досвіду набуття прийняттого соціального статусу (Сергеєнкова та ін., 2012).

В традиційній психології існують три варіанти визначення провідної діяльності у підлітковому віці. Так, Д. Ельконін виділяє інтимно-особистісне спілкування, Д. Фельдштейн – суспільно-корисну діяльність, В. Давидов – суспільно-значущу діяльність. З одного боку, у двох визначеннях присутній один і той же фактор «спільність». Справді, діяльність як висхідна форма оволодіння новим для даного віку змістом будується завжди як сумісна, тобто, певною мірою, як суспільна. З другого – при вивченні підліткового періоду не можна не враховувати прагнення підлітків до спілкування з однолітками. Натомість сучасна дослідниця підліткового віку К. Поліванова дотримується нової позиції, і нею висунута ідея проектної діяльності, як провідної для підліткового віку (цитуються за Скрипченко, 2001).

Дослідниця наголошує, що для особистості, яка розвивається є принциповим авторський задум певної дії: важливо заявити і відстояти свою позицію, нехай надалі вона і не буде реалізованою. Однак, певна «зустріч задуму з його результатом», що і складає основу власної діяльності все ж таки відбудеться. Діяльність, всередині якої реалізується втілення авторської дії, називається проектною та вважається провідною для підліткового віку. При цьому підліток всеодно потребує допомоги дорослого для реалізації задуманого (Поліванова, 1996).

Через зростання кількості навчальних предметів, домашніх завдань, появу нових вчителів змінюється мотивація навчання підлітків, загальне ставлення до перебування в школі. Якщо молодші школярі захоплені навчальною діяльністю, то підлітків починають приваблювати стосунки з однолітками. Це знайшло практичне підтвердження у ранжуванні мотивів позитивного ставлення

підлітків до школи, вивченого дослідницею І. Булах (2004). З піраміди можна побачити, що у шкільних умовах, не ігноруючи навчання, на вершині знаходиться спілкування з однолітками. Але фігурують й інші мотиви перебування підлітків у школі: якість викладання предмету, прихильність до школи і на останній сходинці – контроль навчання педагогами і батьками (рис.1.2.1).

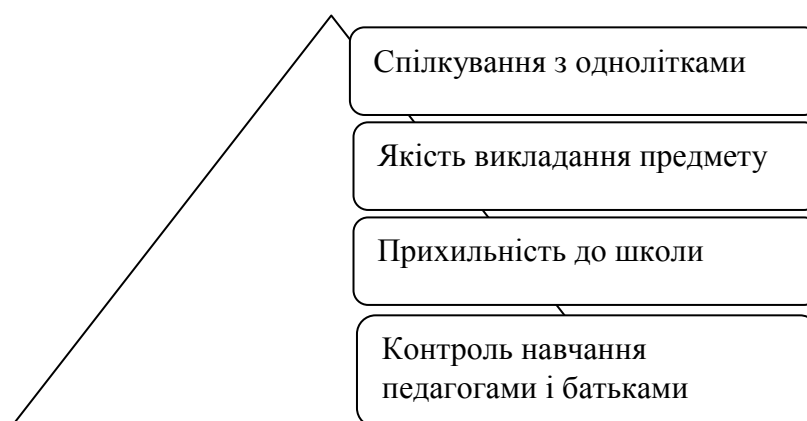

Рис. 1.2.1 Мотиви позитивного ставлення підлітків до школи (за І. Булах)

Водночас, слід зауважити, що розширення зв'язків з оточуючим світом, активізація самопізнання і збільшення спілкування з однолітками, особисті прагнення та захоплення підлітка часто знижують його інтерес до шкільного навчання, також з'являються проблеми у стосунках з батьками (Сергеєнкова та ін., 2012).

Підлітковий вік традиційно вважається більш важким періодом розвитку, ніж середнє дитинство, і для дітей, і для їхніх батьків. Це час фізичних, когнітивних і емоційних змін, які наближають дитину до дорослого життя. Ці зміни мають як позитивні, так і негативні, складні перехідні етапи.

Американський педагог S. Hall назвав підлітковий вік періодом «бурі й натиску». Цей період може стати важким у виховному відношенні, якщо батьки, вчителі не обізнані з особливостями розвитку підлітків, не зважають на них і продовжують діяти, як раніше, або, навпаки, ставлять до них такі вимоги, як до дорослого. За словами дослідника Б. Бадмаєва, підлітковий вік найважчий для вчителів і батьків, найкритичніший для самих підлітків. Дослідниця

І. Булах (2004) зазначає, що, якщо педагог не бачить зусиль підлітків у сфері саморозвитку, це сильно зачіпає їх самолюбство і призводить до розчарування.

Підлітки потребують особливої уваги, турботи та любові до себе. Труднощі зникнуть, якщо педагоги зрозуміють зміни, які відбуваються в психічному житті дітей, поважатимуть нові його тенденції, сприяють реалізації підлітків, відповідно організовуючи різні види їх діяльності, взаємини в колективі, участь у громадському житті тощо.

Підліток прагне налагодити нові зв'язки, підтверджуючи свою ідентичність та випробовуючи свою автономію. Перебудова взаємин підлітка з батьками супроводжується його поведінковим відокремленням від дорослих, що виявляється в реакціях емансипації. Процес цей є складним і багатовимірним.

Російський психолог І. Кон (1980) розрізняє три види емансипації підлітків:

- емоційну емансипацію – наскільки є значущим для підлітка емоційний контакт з батьками в порівнянні з іншими симпатіями (дружбою, любов'ю);
- поведінкову емансипацію – наскільки жорстко батьки регулюють поведінку дітей;
- нормативну емансипацію – підліток орієнтується на ті ж норми і цінності, що і його батьки, або на якісь інші.

Для даного віку також характерними є різноманітні захоплення, які мають поверховий та швидкоплинний характер. При виборі захоплення підліток виявляє свою самостійність та здійснює пошуки способів і сфер самореалізації.

Дослідники А. Личко та Ю. Строцький класифікують захоплення підлітків на такі типи:

- інтелектуально-естетичні – засновані на глибокій цікавості підлітка до певної галузі знань чи сфери діяльності (історії, музики, малювання тощо);
- тілесно-мануальні – викликані їх наміром зміцнити свою силу, витривалість, набути спритності чи яких-небудь вишуканих мануальних

навичок, наприклад, захоплюватися скейтом, роликами, шейпінгом, аеробікою, спортивними танцями тощо;

– накопичувальні – ґрунтуються на колекціонуванні, яке може поєднуватись із пізнавальною потребою, із схильністю до накопичення матеріальних благ, з бажанням слідувати підлітковій моді тощо;

– егоцентричні – засновані на самоствердженні та досягненні лідерства серед однолітків;

– азартні – ґрунтуються на іграх в карти, парі на гроші, різноманітних лотереях, що загалом не є популярним серед підлітків;

– інформативно-комунікативні – вони є найбільш розповсюдженими, засновані на отриманні помірно змістовної інформації, яка не потребує критичної обробки, до прикладу, постійне спілкування з однолітками засобами мобільного зв'язку чи мережі Інтернет, тривале перебування перед екраном телевізора чи комп'ютера. Це проведення часу важко назвати захопленням за його суттю, але воно характерне для значної кількості підлітків.

Спілкування підлітків з однолітками може відбуватись і в рамках ігрової діяльності. Гра залишає свою привабливість для підлітка у тому випадку, коли відповідає його інтересам. Найбільш популярними серед представників даного віку є комп'ютерні ігри, фігурують також спортивні та інтелектуальні.

Таким чином, спілкування з оточуючими, зокрема, значущими дорослими і однолітками є найбільш важливою стороною життя підлітків, умовою їхнього особистісного становлення (Личко, 1983; Сергеєнкова та ін., 2012).

Дослідники М. Argyle і М. Henderson (1984) шляхом опитування встановили загальні правила поведінки, які вважаються найбільш важливими та суттєвими для підлітків у взаємодії з однолітками. З 27 правил дружби вони виділили 13 найбільш важливих і розподілили їх на чотири групи: обмін (ділитися новинами про свої успіхи; надавати емоційну підтримку; добровільно допомагати у разі потреби; намагатися, щоб другу було приємно у твоєму товаристві; повертати борги), інтимність (впевненість в іншому і довіра до нього), ставлення до третіх осіб (захищати друга за його відсутності; бути

справедливим до решти його друзів; не критикувати друга публічно; зберігати довірені таємниці; не ревнувати і не критикувати), координація (не бути настирливим, не повчати; поважати внутрішній світ і автономію один одного) (Argyle & Henderson, 1984). Як видно з наведеного переліку, близько половини з цих правил мають яскраво означене просоціальне забарвлення.

Ще одним із важливих чинників підліткової дружби є подолання самотності. В цьому віці з'являється набір цінних якостей, якими повинен володіти друг. До прикладу, щирість, вірність, чесність, розуміння одне одного тощо. Найважливіше та найцікавіше в дружбі підлітків – це розмови та обговорення. Егоцентричність дружніх взаємин підлітків проявляється у надмірній критичності до друга та лояльності до себе (Сергеєнкова та ін., 2012).

Підлітковий період починається також і з ряду змін в когнітивній сфері, що обумовлюють наближення мислення дитини до мислення дорослого. Подібні перетворення мають вирішальне значення для засвоєння дорослих ролей та обов'язків. Когнітивний розвиток відіграє величезну роль, даючи підлітку можливість впоратися із складними навчальними і професійними вимогами.

Найбільш повний опис змін в когнітивній сфері, що відбуваються в підлітковому віці, навів дослідник Ж. Піаже.

Для позначення рівня зрілого мислення, яке, з його точки зору, починається у підлітковому періоді, Ж. Піаже використав термін «формальні операції». На стадії формальних операцій, яка починається з 12-річного віку і триває весь період дорослості, долаються недоліки попередньої стадії (стадії конкретних операцій). Підліток починає використовувати все більш різноманітні когнітивні операції і стратегії вирішення завдань, його міркування стають більш різнобічними і гнучкими, він набуває здатності дивитися на речі з різних позицій.

Одна з відмінних рис стадії формальних операцій полягає в розвитку здатності мислити як про реальні, так і про гіпотетичні події – про те, що могло б бути – і поряд з фактами розглядати можливості. На стадії конкретних

операцій дитина подумки оперує об'єктами і подіями; на стадії формальних операцій дитина здатна оперувати уявленнями про гіпотетичні ситуації. Наприклад, дитина старшого віку може логічним шляхом прийти до відповіді на питання: марсіанин – це істота? Якого кольору в неї ноги? Семирічній дитині важко міркувати про неймовірне або неможливе, тому вона, швидше за все, відповість: «Я ніколи не бачив марсіан». Ще одним критерієм стадії формальних операцій є систематичний пошук рішень. Зіткнувшись з незнайомим завданням, підліток намагається розглянути всі можливі способи його вирішення і перевіряє логічність і ефективність кожного з них. Наприклад, плануючи поїхати до моря, підліток подумки проаналізує всі можливі маршрути, обираючи найбільш безпечний і короткий (хоча в деяких випадках він може і не вдаватися до цього способу).

При формально-операціональному мисленні розумові операції організовані в операції більш високого рівня. Операції високого рівня – це способи використання абстрактних правил для вирішення цілого класу задач.

Ще однією характерною особливістю мислення в підлітковому віці є власне заглибленість в роздуми, особливо про самого себе. Підлітки стають схильними до самоспостереження і самоаналізу (Ньюкомб, 2002).

Вищевикладене дозволяє стверджувати, що підлітковий вік є сенситивним до формування просоціальної поведінки, а, отже, саме в цьому віці необхідно здійснювати цілеспрямовану роботу з організації процесу формування просоціальної поведінки.

Формування знань і навичок, необхідних просоціальній особистості, допоможе підліткам адекватно ставитися до оцінок інших, набути впевненості в собі та своєї значимості для інших, сприятиме становленню світогляду і його власного ставлення до оточуючої дійсності, сформує у нього суспільно спрямовану мотивацію, завдяки чому просоціальність зможе стати для підлітка громадянською позицією, з якою він розпочне доросле життя.

З позиції просоціальності підліток може орієнтовно мати такий портрет: доброзичливе ставлення до інших людей; здатність помічати й брати до уваги

інтереси й потреби інших; безкорисливі дії, спрямовані на суспільне благо; здатність до співпереживання, досягнення емоційного стану іншого. Щоб цього досягти, потрібно вміти критично оцінювати власні дії і вчинки, мати позитивний погляд на оточуючий світ, сприймати різні характери, погляди, традиції, культури та завжди знаходити мирний спосіб вирішення конфліктів.

Так, на думку Міністра освіти і науки Л. Гриневич, «нове українське виховання має ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях – людській гідності, свободі, усвідомленні власної національної ідентичності та пошануванні ідентичності інших. Під час зростання в школі дитина має вчитись усвідомлювати свої права та обов'язки, брати на себе відповідальність, виважено підходити до вирішення власних життєвих і суспільних проблем» (Гриневич, 2014).

Відтак саме виховання у школярів загальнолюдських цінностей та мотивації до соціально значущої діяльності є необхідною відповіддю школи на сучасні суспільні виклики, оскільки на сьогодні українське суспільство потребує соціально-активних, спроможних на духовне та моральне самотворення громадян.

Отже, в результаті аналізу психолого-педагогічної літератури розкрито особливості підліткового віку. Межі підліткового віку, згідно наказу «Про затвердження Тимчасових стандартів надання медичної допомоги підліткам та молоді», представлено у діапазоні від 10 до 18 років. Звідси можемо зробити висновок, що учні основної школи (5-9 класи) – це підлітки віком від 10-11 до 16-17 років, що навчаються у 5-9 класах ЗЗСО.

Таким чином, врахування соціально-психологічних особливостей підліткового віку, дозволить підвищити результативність процесу формування просоціальної поведінки учнів основної школи. Увага до зазначених особливостей, які враховані нами у ході проведення педагогічного експерименту, дозволяє педагогу будувати взаємини з учнями на розумінні їхніх потреб, інтересів, добирати відповідні форми і методи виховного впливу.

1.3 Виховний потенціал інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи

Успішний досвід суспільного розвитку найбільш розвинених країн світу свідчить про важливість вчасної перебудови системи освіти. Перед сучасною школою постало завдання адаптації учнів до життя в інформаційному суспільстві шляхом формування відповідних компетентностей у процесі навчання та виховання. Сучасному учневі необхідно не лише оволодіти базовими комп'ютерними навичками, але й навчитися збирати та аналізувати інформацію. Саме тому одним із головних завдань шкільної освіти є підготовка учнів до швидкого сприйняття і опрацювання великих обсягів інформації, озброєння їх сучасними засобами і технологіями роботи, формування в них інформаційної культури, життєвих компетентностей, зокрема, інформаційно-цифрової.

В Концепції Нової української школи (2016) зазначено, що інформаційно-цифрова компетентність передбачає впевнене та водночас критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, в публічному просторі та приватному спілкуванні (до прикладу, інформаційна й медіа-грамотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, робота з базами даних, навички безпеки в Інтернеті).

У рекомендаціях парламентських слухань «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України» (2016) зазначається, що інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) є одним із найбільш важливих чинників стимулювання економічного зростання та розвитку громадянського суспільства, зайнятості населення, розширення конкуренції та, як наслідок, сприяння подоланню «цифрового розриву». Згідно Вікіпедії, під цифровим розривом (англ. Digital divide) розуміють існування у суспільстві різних соціальних груп – тих, які мають доступ до сучасних цифрових технологій комунікації (насамперед, до Інтернету), і тих, які не

мають. Дане визначення, пов'язане з наявністю або відсутністю доступу до технологій, може бути застосоване як до різних товариств в межах однієї країни (внутрішня цифрова нерівність), так і до кількох країн або регіонів (міжнародна цифрова нерівність). Саме рівень технологічного розвитку визначає не лише економічний потенціал країни та якість життя її громадян, але й роль і місце цієї країни в глобальному суспільстві, масштаби та перспективи її економічної та політичної інтеграції у світі.

Впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у роботу ЗЗСО регулюється наступними документами: Закон України «Про освіту», Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, Національна доктрина розвитку освіти, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні», Наказ МОН «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації освітнього простору Нової української школи», Наказ МОН «Про затвердження Положення про кабінет інформатики та інформаційно-комунікаційних технологій навчання загальноосвітніх навчальних закладів», Наказ МОН «Про заходи щодо впровадження електронного навчального контенту», розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері «Нова українська школа» на період до 2029 року», рекомендації Європейського парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» тощо.

Необхідним для нашого дослідження вважаємо уточнення сутності інформаційно-комунікаційних технологій.

Термін «інформаційна технологія» як технологія збирання, обробки, зберігання та розповсюдження інформації за допомогою комп'ютерних та телекомунікаційних засобів вперше застосовано в 1958 році у статті Н. Leavitt та Т. Whistler «Менеджмент у 80-х», яка була опублікована в журналі *Harvard Business Review* (Тихонова, 2011).

За вченим Дж. Велінгтоном, інформаційні технології – це системи, створені для виробництва, передачі, відбору, трансформації (обробки) і використання інформації у вигляді звуку, тексту, графічного зображення і цифрової інформації (Карпова, 2014).

Згодом, поруч зі словом «інформаційні» з'явилося слово «комунікаційні». Уточнення терміну знадобилось для того, щоб підкреслити важливість поширення та розповсюдження у суспільстві глобальних і локальних комп'ютерних мереж, які надають нові можливості для пошуку, передачі, обміну інформації, а разом з потужними пристроями збереження інформації сприяють створенню у суспільстві глобального інформаційного розподіленого ресурсу, доступного будь-якій людині (Тихонова, 2011).

Поняття «інформаційно-комунікаційні технології» сучасними вченими також визначається як:

– сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збирання, обробки, зберігання, розповсюдження, відображення і використання інформації в інтересах її користувачів (Зоря, 2014).

– сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, зберігання, опрацювання, передавання та подання інформації, яка розширює знання людей і розвиває їхні можливості щодо керування технічними й соціальними проблемами (Жалдак, 1989);

– цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування (Морзе, 2004);

– технології розробки інформатичних систем та побудови комунікаційних мереж, а також технології формалізації та розв'язування задач у певних предметних галузях з використанням таких систем і мереж (Спірін, 2009).

У «Тлумачному словнику з інформаційно-педагогічних технологій» термін «інформаційно-комунікаційні технології» трактується як сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збору, обробки, зберігання, поширення, відображення й використання інформації в інтересах її користувачів (Крупський, 2010).

На основі вивчення і аналізу вищезазначених понять інформаційно-комунікаційні технології розуміються нами як сукупність спеціальних програм та технічних засобів, за допомогою яких можна шукати, зберігати, оброблювати, використовувати та розповсюджувати інформацію задля отримання конкретного результату.

На думку академіка В. Бикова (2008), на основі поєднання традиційних педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій навчання й виховання вдається значно ефективніше розвинути та примножити природні задатки й здібності людини. Використання цих технологій в освітньому процесі створює додаткові умови, спричиняє появу нових цілей та оновлення змісту освіти, дає змогу досягти значно більших результатів освітньої діяльності, забезпечити для кожного учня формування і розвиток їхньої власної освітньої траєкторії.

Виникнення і розвиток інформаційного суспільства передбачає широке застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в освіті, що визначається рядом наступних факторів:

- впровадження ІКТ в освіту істотно пришвидшує передавання знань і соціального досвіду людей;
- сучасні ІКТ, підвищуючи якість навчання і виховання, дозволяють людині успішніше адаптуватися до соціальних змін;
- активне і ефективне впровадження ІКТ в освіту є важливим чинником оновлення системи освіти відповідно до вимог сучасного суспільства. Впровадження сучасних інформаційних технологій в сферу освіти дозволяє педагогам якісно змінити зміст, методи і організаційні форми навчання.

Дослідниця В. Шебанич (2012) виокремлює декілька аспектів використання різних освітніх засобів ІКТ в освітньому процесі:

– мотиваційний аспект – застосування ІКТ сприяє підвищенню інтересу і формування позитивної мотивації учнів, оскільки створюються умови: максимального врахування індивідуальних освітніх можливостей і потреб учнів; широкого вибору змісту, форм, темпів і рівнів проведення навчальних занять; розкриття творчого потенціалу учнів; освоєння, як учнями, так і педагогами сучасних інформаційних технологій;

– змістовий аспект – можливості ІКТ можуть бути використані: при побудові інтерактивних таблиць, плакатів та інших цифрових освітніх ресурсів до окремих тем і розділів навчальної дисципліни, для створення індивідуальних тестових міні-уроків; для створення інтерактивних домашніх завдань і тренажерів для самостійної роботи учнів;

– навчально-методичний аспект – електронні та інформаційні ресурси можуть бути використані в якості навчально-методичного супроводу освітнього процесу. Педагог може застосовувати різні освітні засоби ІКТ при підготовці до заняття; при поясненні нового матеріалу, для закріплення засвоєних знань, в процесі контролю якості знань; для організації самостійного вивчення учнями додаткового матеріалу тощо. Комп'ютерні тести і тестові завдання можуть застосовуватися для здійснення різних видів контролю та оцінки знань;

– організаційний аспект – ІКТ можуть бути використані в різних варіантах організації навчання: за індивідуальною або груповою програмою;

– контрольно-оцінний аспект – основним засобом контролю і оцінки освітніх результатів учнів в ІКТ є тести і тестові завдання, що дозволяють здійснювати різні види контролю: вхідний, проміжний і підсумковий. Тести можуть проводитися в режимі on-line (проводиться на комп'ютері в інтерактивному режимі, результат оцінюється автоматично системою) і в режимі off-line (оцінку результатів здійснює викладач з коментарями, роботою над помилками). Таким чином, використання ІКТ значно підвищує не тільки

ефективність навчання, але і допомагає вдосконалювати різні форми і методи навчання, підвищує зацікавленість учнів у глибокому вивченні програмного матеріалу.

ІКТ поєднують в собі три основні (базові) функції соціальної комунікації:

- *інформаційну* (передавання інформації про предмети, їх властивості, явища, дії та процеси);
- *експресивну* (визначає здатність соціальної комунікації передавати оціночну інформацію про предмети або явища);
- *прагматичну* (соціальна комунікація є засобом, який спонукає людину до певної дії та вчинку) (Зоря, 2014).

З огляду на актуальність особистісно-орієнтованого та компетентнісного підходів при формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи вважаємо необхідним акцентувати на третій, *прагматичній* функції, оскільки підлітки мають стати активними суб'єктами суспільного життя з набутою соціально значущою системою норм і цінностей і вміти конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності.

Саме тому включення ІКТ у систему багатогранних суспільних відносин створює сприятливі можливості для ефективної взаємодії учнівських колективів з педагогами, громадськими організаціями, культурно-освітніми установами, іншими учнівськими мікрогрупами, що сприяє розширенню соціальних контактів, активізує процеси самовдосконалення (Кириченко, Єжова, Нечерда, Тарасова, & Хомич, 2016).

Кожна людина сприймає ІКТ по-своєму. Деякі люди не уявляють своє життя без комп'ютерів, гаджетів та Інтернету, вони дуже легко володіють цими пристроями, а інші – важко орієнтуються у цифровому світі та почуваються у ньому менш комфортно.

Американський дослідник М. Prensky (2001) для позначення типів людей – користувачів ІКТ, запропонував терміни: «Digital Immigrants» – цифрові іммігранти та «Digital Native» – цифрове покоління.

Цифрові іммігранти – люди, які народилися до початку цифрової епохи та відчують себе в цифровому світі незручно. Вони не можуть виконати найпростіші для цифрового покоління дії, до прикладу прочитати повідомлення електронної пошти або внести виправлення в електронний документ. Вони вважають за краще вчитися повільно, поетапно, індивідуально.

Цифрове покоління – це ті, хто виріс в світі комп'ютерів, мобільних телефонів, відеокамер і відеоігор. Вони щодня шукають щось в Інтернеті, відправляють електронні листи і SMS. Вони звикли отримувати інформацію швидко, краще працюють з графікою, ніж з текстом, а гіпертекст для них є звичнішим, ніж звичайний текст. Зміст цього поняття є близьким до поняття «Покоління Z» («Цифрова людина»), що розглядається як головний мешканець «цифрового століття». Такі люди прагнуть до багатозадачності та краще справляються зі спільними проектами, ніж з індивідуальними завданнями (Евзикова, 2015).

Професор Університету Аризони, соціолінгвіст, автор концепту «нової грамотності» J. Gee (2013) вважає, що сучасні цифрові технології та соціальні медіа здатні або замкнути нас у глухій камері, або створити нові світи, сповнені можливостей. Нова грамотність – це здатність сприймати не лише традиційні шляхи передачі інформації (читання й письмо). Передусім, це – також навички роботи з цифровими технологіями, які уможливають міжсистемне мислення.

Згідно з дослідженнями, проведеними у США, багато учнів залежить від цифрових технологій, 73% зазначили, що вони не змогли б навчатися без технологій, а 38% відповіли, що не можуть провести більше 10 хвилин без перевірки свого смартфона, планшета чи інших пристроїв. Також 70 % сказали, що для нотаток вони використовують клавіатуру, а не зошит, а 65 % – використовують цифрові пристрої для презентацій. Технології також застосовуються як найбільш прийнятний шлях комунікації – 91 % студентів зазначили, що електронна пошта є найзручнішим способом poradитися з педагогом (Kessler, 2011).

Британський професор S. Wheeler досліджував як саме цифровий світ впливає на навчання учнів, а онлайн-комунікація відрізняється від традиційних способів сприйняття інформації. У своїх публікаціях він описує проблему в освітньому процесі, знайому багатьом учителям – деякі учні не беруть участі у виконанні завдань, не відповідають на запитання й поведуться дуже пасивно, на відміну від інших. Науковці називають це «периферійною активністю», яка, втім, не завжди погана – іноді вона може означати глибше розуміння матеріалу. Але бувають й інші випадки – коли учень справді лишається бездіяльним, ніяк не долучається до виконання завдань.

Дослідник S. Wheeler (2013) зазначає, що інтуїтивно ми знаємо, що люди навчаються найкраще, коли вони справді хочуть цього. Мотивація – необхідна річ для глибшого та найбільш зацікавленого навчання. Іноді ця мотивація надходить зовні, але частіше вона внутрішня – бажання вдосконалитись, отримати більше знань, вирішити проблему, отримати нове вміння. Піраміда залученості в навчання ґрунтується на різних джерелах, але у даному випадку вчений сконцентрувався на цифрових медіа.

«Піраміда цифрового залучення» дослідника S. Wheeler ілюструє, що онлайн-поведінка включає ті ж види діяльності, що й традиційне навчання: від пасивної діяльності на кшталт споглядання, читання до активного обговорення та створення нового. Адже навчання дітей починається з пасивної фази споглядання і слухання, що згодом переходить у активні дії.

Згідно піраміди, більша частина цифрової діяльності дітей є досить пасивною. На цьому рівні діти лише споживають контент, такий як відео, блоги, френд-стрічка: «Вони збирають інформацію, щоби прийняти рішення або дізнатися більше про інших, або ж вони роблять це просто для розваги» (Wheeler, 2013; Дорош, 2015).

Наступні елементи піраміди вже ілюструють процес включення дитини в навчання – спочатку «поділитися, лайкнути», потім прокоментувати, взяти участь у дискусії – і аж до створення чогось свого – допису в блозі, відеоролика на YouTube. Тут уже діти активно та свідомо взаємодіють із онлайн-

середовищем, на цих рівнях може відбуватися зміна їхнього мислення та ідей, вважає дослідник.

Професор S. Wheeler зазначив, що «вершина піраміди – це, звичайно, створення власного контенту та донесення його до інших. Навчання інших не можна недооцінювати як потужну мотивацію для багатьох. Крім того, важливо, щоб той, хто навчає, справді розумівся на своєму предметі та глибоко був захопленим ним. Ми навчаємося, викладаючи. І коли учні знають, що вони мають презентувати щось своїм однокласникам чи вчителям, тоді вони значно краще та якісніше готуються і ґрунтовно досліджують тему. Важливо заохочувати учнів ділитися своїм контентом (відео, подкасти, блоги) в онлайні для потенційно глобальної аудиторії» (рис. 1.3.1) (Wheeler, 2013; Дорош, 2015).

Рис. 1.3.1 Піраміда цифрової поведінки (адаптація FutureLearn)

У наукових дослідженнях останніх років українських та російських дослідників здійснено спроби дослідити проблему ефективності використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі ЗЗСО. Дослідниця Ю. Зоря (2014) в своїй роботі охарактеризувала виховний потенціал кожного виду ІКТ для організації патріотичного виховання; розглянула вплив Інтернет-проектів у патріотичному вихованні старшокласників; здійснила класифікацію ІКТ три основні види інформаційно-комунікаційних технологій: комп'ютерні технології (комп'ютерна техніка), мультимедійні технології (комп'ютерна техніка із спеціальними апаратними засобами програмного

забезпечення) та телекомунікаційні технології (технології передачі й одержання інформації на відстані за допомогою локальних та глобальних комп'ютерних мереж); дослідила роль і місце телекомунікаційних проєктів, а також охарактеризувала найпопулярніші серед учнів-учасників мережі IEARN міжнародні проєкти: «Закони життя», «Кола навчання», «Чи маємо ми запасну планету?», «Ми – ровесники», «Посмотри, как хорош мир, в котором ты живеш», «Школа моєї мрії», «Зарубіжний куточок в моєму місті», «Мій герой», «Помиримся, друзі», «Global Teenager Project» та національні проєкти «Дніпра жива вода», «Мій край – легенда», «Подарунок для мами», «Історія однієї фотографії», «Шкільна соціальна реклама», «Світло нашої надії» (створення веб-сайту про обдарованих учнів з обмеженими фізичними можливостями) та інші.

Робота О. Зубченко (2010) присвячена досвіду впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у шкільну освіту Великобританії. Проаналізовано становлення феномена інформаційно-комунікаційних технологій в освіті; розкрито сучасну освітню стратегію Великобританії у галузі ІКТ; визначено ключові тенденції розвитку ІКТ в освіті країн Європейського Союзу. Дослідниця Н. Бойко (2008) присвятила дисертаційне дослідження вирішенню проблеми удосконалення самостійної роботи студентів як провідної форми навчання в умовах Болонської декларації. У дисертації обґрунтовано теоретичні та методичні основи організації самостійної роботи студентів, її систему, запропоновано інноваційну технологію організації самостійної роботи, здійснено експериментальне дослідження ефективності організації самостійної роботи засобами ІКТ. В роботі вона визначила основні функції використання інформаційно-комунікаційних технологій в організації самостійної роботи студентів та дослідила особливості використання різних типів інформаційно-комунікаційних технологій та визначила їх вплив на ефективність самостійної роботи. І. Пліш (2012) здійснила дослідження щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій в управлінні закладом освіти з метою підвищення якості освіти в ЗЗСО. В роботі розглянуто вимоги

щодо ІКТ-підготовки управлінського персоналу ЗНЗ; виокремлено й описано складові, які є суттєвими для проектування системи використання ІКТ в управлінні якістю освіти в ЗНЗ; розроблено модель використання інформаційно-комунікаційних технологій управління якістю освіти в загальноосвітніх навчальних закладах і виокремлено організаційно-педагогічні умови її функціонування. Н. Кіяновська (2014) у своїй роботі досліджувала проблему розвитку інформаційно-комунікаційних технологій навчання вищої математики студентів інженерних спеціальностей у США. Нею було охарактеризовано сутність конвергенції тенденції інформатизації системи вищої інженерної освіти США з іншими тенденціями її розвитку та розроблено схему використання ІКТ у процесі навчання вищої математики студентів інженерних спеціальностей в Україні. Робота А. Маркіної (2012) присвячена розвитку регулятивно-комунікативних умінь старшокласників в умовах застосування інформаційно-комунікаційних технологій. В ній проаналізовано досвід роботи ЗЗСО з розвитку регулятивно-комунікативних умінь старшокласників; розроблено педагогічну модель розвитку регулятивно-комунікативних умінь старшокласників з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. П. Степаненков (2010) розглядав інформаційно-комунікаційні технології в профорієнтаційній роботі зі старшокласниками. У дослідженні обґрунтовано основні характеристики моделі застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в роботі з професійної орієнтації учнів старшої школи; визначено ефективні критерії оцінки організаційно-педагогічних умов, що забезпечують формування професійної компетентності учнів; експериментально перевірено ефективність організаційно-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Однак аналіз психолого-педагогічних джерел не виявив наукових досліджень саме з проблеми формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами ІКТ. Разом з тим слід відзначити високий виховний потенціал ІКТ, оскільки вони допомагають навчитися самостійно критично

мислити; грамотно працювати з інформацією; бути комунікабельними, контактними в різних соціальних групах; самостійно працювати над розвитком власної моральності, інтелекту, культурного рівня.

У сучасних наукових дослідженнях існує велика кількість упорядкування засобів інформаційно-комунікаційних технологій. Вважаємо за необхідне передусім дати визначення даного терміну. Під засобами ІКТ розуміють програмно-апаратні засоби і пристрої, що функціонують на базі мікропроцесорної, обчислювальної техніки, а також сучасні засоби і системи інформаційного обміну, що забезпечують операції по збору, продукуванню, накопиченню, зберіганню, обробці, передачі інформації (Особов, 2014).

У нашому дослідженні ми розглядаємо засоби інформаційно-комунікаційних технологій як сукупність методів і програмно-технічних засобів, які використовуються для збору, обробки і поширення інформації та використання їх в освітньому процесі.

У монографії «Засоби інформаційно-комунікаційних технологій єдиного інформаційного простору системи освіти України» визначено наступні засоби ІКТ, які необхідні для системи освіти:

- технічні засоби (комп'ютери, комп'ютерні комплекси, мультимедійні проектори, сенсорні дошки тощо);
- програмні засоби (системні, загального призначення, прикладне програмне забезпечення);
- засоби для під'єднання до Інтернету та забезпечення можливості роботи в ньому (сервери, лінії зв'язку, модеми, програми пошуку даних в Інтернеті тощо);
- спеціально створене для системи освіти інформаційне наповнення в Інтернет;
- методичне забезпечення стосовно використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій в освіті (Биков та ін., 2010).

За Вікіпедією, ІКТ включають апаратні засоби (комп'ютери, сервери тощо) та програмне забезпечення (операційні системи, мережеві протоколи, пошукові системи тощо).

Дослідник І. Роберт (1998) пропонує характеристику засобів ІКТ за способом їх застосування у освітньому процесі як:

- засоби навчання (удосконалюють процес викладання);
- інструмент пізнання навколишньої дійсності і самопізнання;
- засіб розвитку особистості учня;
- засіб інформаційно-методичного забезпечення й управління освітнім процесом;
- засіб комунікацій;
- засіб автоматизації процесів обробки результатів експерименту й управління;
- засіб автоматизації процесів контролю, корекції, результатів навчальної діяльності, тестування і психодіагностики;
- засіб організації інтелектуального дозвілля (Роберт, 1998; Особов, 2014).

Розглянемо виховний потенціал засобів ІКТ для формування просоціальної поведінки учнів основної школи.

Технічні засоби – засновані на використанні комп'ютерної техніки. Для організації виховного процесу технічні засоби допомагають педагогам продемонструвати конкретні ситуації з просоціальним виховним змістом, акцентуючи увагу на найбільш цікавих чи складних моментах; дозволяють найбільш дохідливо, наближено до реальності побачити і зрозуміти, чому людина саме так вчинила в конкретній ситуації; запропонувати портрет людини з просоціальними рисами за допомогою графічних засобів. Застосування технічних засобів сприяє розумінню і засвоєнню основного змісту, формування просоціальної поведінки. Учням основної школи технічні засоби дають можливість представити інформацію просоціального спрямування для

використання у подальшій взаємодії з іншими суб'єктами спільної діяльності. Також можна зазначити, що технічні засоби є підґрунтям для інших засобів ІКТ.

Програмні засоби – сукупність програм, які забезпечують виконання та вирішення певних робіт на комп'ютері. Людина запам'ятовує 20% почутого, 30% побаченого і більше 50% того, що бачить і чує одночасно. Застосування мультимедійних презентацій дає змогу об'єднати текст, звук, графічне зображення. Використання презентацій допомагає наблизити дітей до життя і, відповідно, досягнути високих результатів у виховному процесі. Мультимедійні презентації сприяють розвитку особистості дитини, її когнітивних процесів: інтелекту, пам'яті, уваги тощо. Використання відеоматеріалів може значно підсилити виховний та освітній процес. Саме фільм, а точніше відеоролик, найбільшою мірою сприяє візуалізації виховного та освітнього процесу, представленню анімаційних результатів, моделюванню різних ситуацій у реальному часі.

Однією з очевидних переваг мультимедійних презентацій та відеороликів є наочність. Важливість наочності у вихованні дитини підкреслював ще відомий педагог К. Ушинський: «Дитяча природа ясно вимагає наочності. Учить дитину яким-небудь п'яти невідомим їй словам, і вона буде довго і марно мучитися над ними; але пов'яжіть з малюнками двадцять таких слів – і дитина засвоїть їх на льоту» (Ушинський, 1968; Кузнецова, 2013).

Ще одним цікавим програмним засобом є QR-код – графічне зображення, в якому зашифрована певна інформація, посилання на сайт чи окрему його сторінку. QR-коди дозволяють отримати швидкий доступ до будь-якої інформації з мережі Інтернет за допомогою смартфонів. В організації виховного процесу QR-код може бути корисним для кодування посилань на корисні джерела інформації чи хостинги (наприклад, якщо їх віднайдення передбачає використання гугл-форми, гугл-диску тощо); проведення квесту, зокрема, підказок до схованок, які зашифровуються у вигляді відповідного QR-коду; розміщення коридорами школи відповідних кодів, кожний з яких містить

посилання на цікаві факти чи аффірмації з проблем просоціальності. Використання QR-кодів дозволить урізноманітнити виховний процес та збільшити зацікавленість учнів до дослідження будь-якої проблематики, зокрема, просоціальної поведінки.

Значні можливості для підвищення ефективності виховного процесу відкривають мережеві засоби – технології створення і підтримки різних інформаційних ресурсів в комп'ютерній мережі Інтернет: сайтів, блогів, форумів, чатів, електронних бібліотек та енциклопедій (наприклад, Вікіпедія, електронний психологічний словник, енциклопедія сучасної України тощо). В освітньому та виховному процесі корисно буде використовувати блог – (англ. *blog*, від *web log* – «мережевий журнал чи щоденник подій») – веб-сайт, головний зміст якого складають записи, зображення чи мультимедіа, що регулярно додаються. Блог є особистим ресурсом, і лише власник блогу може робити регулярні оновлення його змісту. Наприклад, можна створювати блоги в навчальному та виховному процесі (блог конкретної теми); блоги в адміністративно-організаційному процесі (блог директора та інших співробітників школи); блоги, створені для професійного розвитку педагогів та організації професійного спілкування (блог для професійного співтовариства, професійний блог вчителя для спілкування з колегами, блог-портфоліо вчителя, блоги професіоналів).

Учням блоги дозволяють отримувати актуальну інформацію, спілкуватися з блогерами, ставити питання професіоналам, ставати експертами у досліджуваній області, вчитися критично і творчо мислити, грамотно викладати думки в письмовій формі при опублікуванні постів, аргументовано вести дискусію (Онищенко та ін., 2013). Також блог може бути використаний у якості щоденника корисних справ, які реалізовуватимуть учні основної школи у спільній просоціальній діяльності. За допомогою форуму можна створювати різні теми з проблем просоціальної поведінки, які заохочуватимуть дітей висловлювати свою думку, ідеї, відчуття. Форум сприяє розвитку в учнів комунікативних навичок, креативного та творчого мислення. За допомогою

онлайн-опитування у виховному процесі можна проводити різні опитування, вікторини, тести. До прикладу, можна дізнатися про рівень сформованості просоціальної поведінки у великої кількості учнів. При створенні форми автоматично створюється таблиця Google, в якій накопичуються результати заповнення форми. Зекономлений на паперовій обробці результатів час дозволяє педагогам більше уваги приділити власне організації процесу формування просоціальної поведінки, аналізу його перебігу, вчасно вносити необхідні корективи до змісту і технологічного забезпечення.

Дистанційний курс є сукупністю сучасних технологій, що забезпечують доставку інформації в інтерактивному режимі за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій від тих, хто навчає, до тих, хто навчається. Необхідна частина системи дистанційного навчання – самонавчання. У процесі самонавчання учні можуть вивчати матеріал, користуючись друкованими виданнями, відеоплівками, електронними підручниками, CD-ROM-підручниками та довідниками. До того ж учні мають доступ до електронних бібліотек і баз даних, що містять величезну кількість різноманітної інформації.

У виховному процесі дистанційне навчання може бути корисним не тільки отриманням нової інформації, але й допоможе педагогам навчити учнів грамотно користуватися Інтернет-ресурсами, опановувати знання у активній взаємодії (робота у групах, проектна діяльність). Електронна пошта допомагає здійснювати зв'язок користувачів через Інтернет, дає можливість швидко відсилати письмові тексти по всьому світу. За допомогою електронної пошти педагоги можуть надсилати цікаві ресурси певної тематики та за необхідності надавати консультації.

Одним із найпопулярніших видів мережевих засобів є соціальні мережі, які виконують ряд функцій, про які слід знати педагогам:

– *Комунікативна* – відображає специфіку інформаційних обмінів у формі віртуального спілкування. Відсутність візуального контакту активізує здібності людей наділяти співрозмовників певними властивостями і характеристиками.

– *Самопрезентації* – нагадує відому «піраміду Маслоу», в якій самовираження є вищою потребою людини, випереджаючи навіть визнання і спілкування. В цьому випадку мережеві ресурси стали затишним особистим простором, в якому кожен може знайти технічну й соціальну бази для створення свого віртуального «Я». Таким чином, користувач отримує можливість спілкуватися, творити й ділитися плодами своєї творчості з багатомільйонною аудиторією певного соціального ресурсу, висловлюватися з будь-якої теми, фіксувати в Інтернет-щоденнику свої думки, дискутувати щодо висловлювань відомих людей тощо.

– *Розважальна* – пов'язана з уявленнями багатьох користувачів, що вважають ведення своїх сторінок розважальним процесом.

– *Соціалізуюча* – сприяє можливості підтримувати соціальні зв'язки, що припинилися в реальному житті.

– *«Записної книжки»* – може стати користувачеві в нагоді у майбутньому, оскільки соціальні мережі є зручним місцем зберігання записів особистого характеру.

– *Психологічної розрядки* – соціальні мережі допомагають, емоційно підтримують, згуртовують навколо певної проблеми, сприяють пошукам шляхів її вирішення (Кириченко, Єжова, Нечерда, Тарасова, & Хомич, 2016).

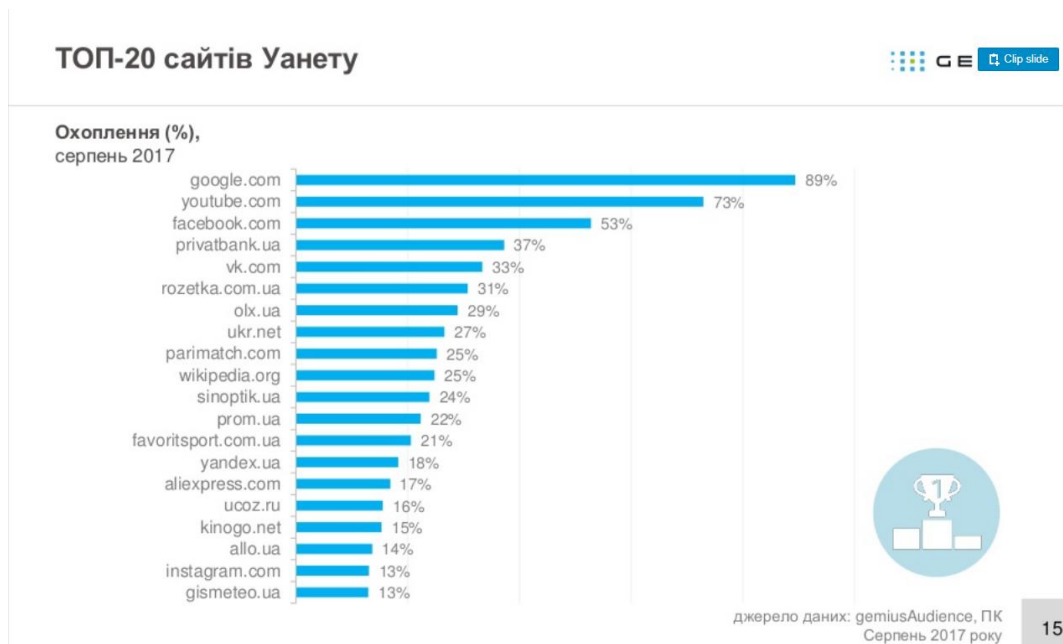
На сьогоднішній день спостерігається швидке зростання активності дітей в соціальних мережах. Дослідники вважають, що використання цифрових технологій дозволяє учням вчитися разом, співробітничати і накопичувати знання, а також дає можливість безпосередньо спонукати вихованців до тих чи інших дій, критичного аналізу того чи іншого питання у неформальній обстановці (Кракович, 2015). Згідно масштабного дослідження компанії Яндекс станом на 2014 рік найпопулярнішими мережами були: ВКонтакте, Однокласники, Фейсбук та Твіттер, в яких зареєстровано понад 40 мільйонів українських екаунтів. Перше місце – ВКонтакте (більше 27 мільйонів облікових записів). Другу сходинку посіли Однокласники (близько 11 мільйонів екаунтів).

У Фейсбуці кількість українських облікових записів перевищила 3,2 мільйона. А Твіттер в Україні від початку 2013 року виріс у півтора рази, причому основний сплеск зростання припав на період Євромайдану. Наразі у країні налічується понад 430 тисяч твіттер-акаунтів (Мінченко, 2014).

Слід зауважити, що ситуація кардинально змінилася після підписання Указу президента України про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», внаслідок чого найпопулярніші російські сервіси «ВКонтакте», «Яндекс», «Мейл-ру» та «Однокласники», які перебували в десятці найпопулярніших сайтів в Україні, втратили свої показники.

Станом на серпень 2017 року компанія gemiusAudience також провела дослідження щодо користування соціальними мережами в Україні.

З графіку видно, що Фейсбук посунув ВКонтакте, який лідирував до прийняття указу (скріншот 1.3.1).

Скріншот 1.3.1 Топ найпопулярніших сайтів

70 % усієї інтернет-аудиторії в серпні 2017 року користувалися однією з шести аналізованих соціальних мереж. Найчастіше відкривали в браузері

Фейсбук – більше половини інтернет-аудиторії України на персональних комп'ютерах чи ноутбуках (скріншот 1.3.2).

Скріншот 1.3.2 Динаміка соціальних мереж

Охарактеризуємо найпопулярніші соціальні мережі.

Facebook – одна з найбільших соціальних мереж в світі, засновником якої у 2004 році став М. Zuckerberg. Facebook дозволяє створити профіль з фотографією та інформацією про себе, запрошувати друзів, обмінюватися з ними повідомленнями, змінювати свій статус, залишати повідомлення на своїй і чужих «стінах», завантажувати фотографії і відеозаписи, створювати групи (спільноти за інтересами).

Twitter (від англ. twit — цвірінькати, щебетати) — соціальна мережа, яка є мережею мікроблогів, що дає змогу користувачам надсилати короткі текстові повідомлення (до 140 символів), використовуючи SMS, служби миттєвих повідомлень і сторонні програми-клієнти.

Instagram – соціальна мережа, що базується на обміні фотографіями. Дозволяє користувачам робити фотографії, застосовувати до них фільтри, а також поширювати їх через свій сервіс і низку інших соціальних мереж.

Instagram робить фотографії в квадратній формі – як камери Kodak Instamatic і Polaroid.

Зазначимо, що серед учнів основної школи починають набирати популярності українські соціальні мережі.

UkrOpen – багатокористувальницька інтерактивна соціальна мережа, яка створена з використанням сучасних технологій. Користувачі даної мережі можуть створювати профіль з інформацією про себе, розробляти і поширювати контент, управляти налаштуваннями доступу, взаємодіяти з іншими користувачами приватно і публічно, відслідковувати через стрічку новин активність друзів і співтовариств. Особливість цієї соціальної мережі в тому, що в неї вбудована спеціальна пошукова система, яка дозволяє бути в курсі останніх подій і обговорювати їх з іншими користувачами.

Ц.укр – соціальна мережа, яка візуально нагадує мережу Вконтакті. Розшифровується як «Це – Україна». При реєстрації є особливість за допомогою якої можна просто перенести свої дані з контакту. Користувачі мають можливість завантажувати фотографії, аудіофайли, відеоролики тільки за допомогою посилання тощо.

Ukrface – проект створений для об'єднання і спілкування українців. Вигляд головної сторінки нагадує Facebook. Плюсами цієї мережі є: простота реєстрації; зручність завантаження аудіо; зручна зміна аватару.

Vreale – Інтернет-спільнота, основна мета якого надати можливості і зручні інструменти для спілкування, розваг та самоосвіти. Існують спільноти за інтересами, також можна знайти групи деяких цікавих подій.

Проаналізувавши вищезазначені соціальні мережі, можемо зробити висновок, що за своїм функціоналом вони є схожими та мають такі функції, як повідомлення, «стіна», відеозаписи та аудіозаписи, документи, групи, зустрічі, друзі, нотатки, закладки, новини.

Відзначимо, що у виховному процесі функція «повідомлення» дає можливість педагогам надавати консультації з важливих питань, не чекаючи наступного заняття. Завдяки функції «стіна» можна записувати домашні

завдання учням та розміщувати посилання на тест чи вікторину, яку педагог спеціально підготував самостійно чи підібрав на одному з інших освітніх ресурсів. Функція «відеозаписи» дозволяє розміщувати короткі відеоролики або посилання на них, які учні мають переглянути до певного заходу чи виховної години. За допомогою функції «документи» можна розміщувати документи та обмінюватися ними, оприлюднити твір, реферат, есе педагогу в цифровому форматі. Функція «група» допомагає об'єднувати учнів в гуртки за інтересами або групи для виконання певної роботи й наповнювати ці групи проблемними матеріалами. Такі міні-групи може створити педагог чи один із учнів (групи «Допоможемо кожному», «Ми – за здоров'я!», «Захисники природи», «Благодійність», «Добровольці, волонтери» та ін.). Бути адміністратором групи сприяє розвитку лідерських якостей і підвищенню соціальної активності учнів. За допомогою функції «зустрічі» можна повідомляти про конкурси, змагання, олімпіади та інші заходи, що проводитимуться в школі, до прикладу «Зустріч випускників 2018», «Зустріч волонтерів» тощо. Функція «нотатки» може бути цікавою для учнів і для вчителів, оскільки дозволяє створювати замітки із довідковим матеріалом або роздумами щодо певної проблеми. Функція «друзі» допомагає швидко знайти потрібну людину зі списку друзів. За допомогою функції «закладки» можна зберігати потрібні сторінки, наприклад, з навчальними матеріалами, а також твори, роздуми, есе тощо. Функція «новини» допомагає педагогам та учням вчасно ознайомлюватися з новими матеріалами (розміщення будь-яких документів, світлин, відео, аудіо, написів на стіні тощо) (Биков та ін., 2014).

Популярність серед молоді цих та інших соціальних мереж, на базі яких створюються і розвиваються віртуальні спільноти, спонукає педагогів різних країн світу до вивчення цього феномена.

Термін «Віртуальна спільнота» у 1993 р. ввів Н. Rheingold – американський дослідник соціальних відносин у мережі – у книзі «Virtual Community», в якій обговорює різні приклади комунікацій між членами

соціальних груп на основі електронних розсилок, багатокористувацьких спільнот тощо.

За Н. Rheingold (1993), віртуальні спільноти є соціальними об'єднаннями, які виростають з мережі у тому випадку, коли група людей підтримує відкрите обговорення достатньо довго для того, щоб сформувати мережу особистих відносин у кіберпросторі.

Вивчення наукових праць І. Малицької, С. Симоненко, С. Бондаренко, І. Іванюка, А. Яцишина, Н. Rheingold, J. Hagel та інших дозволило нам визначити сутність поняття «віртуальні спільноти», їх типи та потенційні можливості для використання у процесі навчання та розвитку особистості учнів.

Віртуальні спільноти (англійською мовою – Virtual Community) – це групи людей зі спільними інтересами, які виникають в електронному просторі з метою вирішення певних завдань.

У сучасній науці існують різні підходи до визначення поняття «віртуальні спільноти». В залежності від особливостей і потенційних можливостей віртуальних спільнот вчені визначають їх як:

– місця, які функціонують завдяки технічним засобам та мають потенціал для об'єднання людей, спілкування та наповнення інформацією, що генерується членами спільноти (Hagel, 1997);

– спільноти людей, що мають спільні інтереси, ідеї в мережі Інтернет (Оксфордський словник);

– цільові об'єднання користувачів на окремих веб-сторінках (Риков, 2013).

Дослідження щодо визначення зазначеного поняття тривають.

Зарубіжні дослідники віртуальних спільнот ведуть дискусії щодо їх типології. J. Strauss, R. Frost поділяють віртуальні спільноти на вісім типів: розважальні, торгівельні, освітні спільноти, соціальні мережі, спільноти для запланованих подій, пропагандистські спільноти, споживчі спільноти, спільноти торгових марок (цитуються за Симоненко, 2015).

З усього різноманіття віртуальних спільнот зупинимося саме на віртуальних освітніх спільнотах (ВОС).

Віртуальні освітні спільноти, за І. Д. Малицькою, – це групи людей, учасників освітнього процесу (політики в галузі освіти, освітяни, адміністратори, учителі, учні та ін.), яких об'єднують спільні інтереси, ініціативи, взаємодії, пов'язані з освітніми цілями та освітнім контентом, які постійно і тривалий час спілкуються, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології, загальні сервіси і програмне забезпечення, дотримуючись належних норм поведінки у віртуальному просторі (Малицька, 2013).

У своєму дослідженні А. Яцишин (2014) зазначає, що саме віртуальні соціальні мережі є потужним засобом для підтримки комунікації мільйонів людей у мережі Інтернет, оскільки окремі соціальні спільноти вже мають десятки і сотні мільйонів зареєстрованих користувачів.

За дослідницею І. В. Іванюк (2014), віртуальні освітні спільноти – соціальне об'єднання осіб у віртуальному просторі мережі Інтернет, які мають спільні навчальні цілі, завдання, потреби та інтереси, беруть участь у спільному обговоренні та вирішенні навчальних завдань на основі власного досвіду.

На думку І. Іванюк (2014), основною метою віртуальної навчальної спільноти є підвищення рівня знань учасників у рамках формальної/неформальної освіти, зокрема, підвищення професійної кваліфікації учасників спільноти. Члени навчальних спільнот обмінюються між собою ресурсами, досвідом, проблемами та їх вирішеннями, інструментами, методиками, беруть участь у заходах, притаманних цій спільноті, при цьому дотримуючись певних правил і традицій.

Ми поділяємо позицію дослідників М. Моїсеєва, S. Seufert (2001), котрі серед переваг віртуальних навчальних спільнот називають: інтенсивний комунікаційний процес, який сприяє розвитку навичок міжособистісної комунікації, збагаченню ідеями, обміну знаннями, що сприяє більш глибокому розумінню змісту навчання; високу мотивацію навчання й розвиток почуття

індивідуальної відповідальності за групову навчальну діяльність; збагачення навчального досвіду, набуття досвіду навчання в групі та спілкування з іншими людьми, поєднання навчального й особистого досвіду в соціальному контексті; подолання почуття самотності, ізольованості, зміцнення відчуття належності до колективу, надання емоційної, психологічної підтримки один одному; навчання через роботу, практику, соціально значущий експеримент; накопичення нового знання шляхом спілкування з іншими на основі методики навчання в співпраці.

Всесвітню інформаційну мережу можна умовно поділити на етапи розвитку – це Web 1.0, Web 2.0, Web 3.0.

Дослідники сервісів Web під змістом цих сервісів розуміють контент та основні функції. Web 1.0 дозволяв нам тільки шукати інформацію, читати та копіювати її, однак взаємодіяти з іншими користувачами чи змінювати інформацію було неможливо. Під Web 2.0 розуміють сервіси, які дозволяють користувачам самим публікувати, поширювати інформацію та взаємодіяти з іншими користувачами. Сервіс Web 3.0 має на меті вирішити найактуальнішу проблему розвитку Інтернету – пошук значущої інформації, виокремлення її від непотрібної інформації.

За твердженням британського вченого та одного із засновників Всесвітньої павутини Бернерс-Лі, поняття Web 1.0 можна розглядати як «Інтернет тільки для читання».

Відмітна «ознака» Web 1.0 – закритість. Усі учасники чітко розподіляються на творців та споживачів. Користувач виступає пасивним споживачем інформації, яку створюють 2-10% активних учасників мережі. Контент створюють одиниці – спеціально підготовлені люди з відповідною освітою. До прикладу, Інтернет-технологіями першого покоління є електронна пошта (спосіб обміну цифровими повідомленнями між людьми з використанням цифрових пристроїв – комп'ютерів та мобільних телефонів, що робить можливим пересилання даних будь-якого змісту (текстові документи, аудіо-відеофайли, архіви, програми); чат (мережевий засіб для швидкого обміну текстовими повідомленнями між користувачами Інтернету в режимі реального

часу); форум (Інтернет-ресурс, популярний різновид спілкування в Інтернеті. На форумі створюються теми для спілкування, що робить його кращим за чат. Всі, кого цікавить певна інформація, можуть зручно й швидко переглянути її на форумі. На форумі є адміністратори та модератори, які стежать за виконанням установлених правил та порядком); платформи для мережевих курсів тощо.

Web 2: першим, хто вжив поняття Web 2.0, стало видавництво O'Reilly Media, що спеціалізується на інформаційних технологіях. Згідно опублікованої у вересні 2005 року статті Т. O'Reilly, засновника компанії O'Reilly Media «Що таке Web 2.0?», концепція Web 2.0 з'явилася в результаті «мозкового штурму» між компаніями O'Reilly Media і MediaLive International.

Відмітна «ознака» Web 2.0 – соціальність і мобільність. Проекти покоління Web 2.0 поступово стирають розмежування між споживачами інформації та її авторами. Доступність таких готових рішень, як медіахостинги, блог-платформи та інших подібних сервісів, дозволило публікацію даних в Інтернеті без спеціальних знань в області програмування та дизайну, що є доступним навіть для початківця. Контент найбільших проектів Web 2.0 генерується і публікується самими користувачами.

Web 2.0 сприймають, перш за все, як засіб комунікації. Його об'єктами є медіа-сервіси, блоги, агрегатори, соціальні мережі, а суб'єктами – усі співучасники. Проте така доступність призвела до появи величезної кількості одноманітних ресурсів, що, відповідно, девальвує цінність більшості з них.

Web 2.0 – це «Web для людей». Причина успіху концепції Web 2.0 у простоті. Саме простота та зручність використання Web-ресурсів забезпечили Web 2.0 великі активні аудиторії користувачів, які, в свою чергу, вдосконалюють ці ресурси.

Сервіси Web 2.0 відкривають перед педагогами наступні можливості:

- використання безкоштовних і вільних електронних ресурсів, які можуть бути використані з навчальною метою;
- самостійне створення мережевого контенту (текстів, презентацій, малюнків, фотографій, аудіо- та відеофрагментів);

- участь у нових формах навчально-пізнавальної діяльності, які пов'язані як з пошуком у мережі іншомовної інформації, так і зі створенням та редагуванням власних текстів, фотографій, аудіозаписів, відеофрагментів тощо;
- участь у професійних наукових спільнотах, що розширює поле спільної діяльності й співробітництва з іншими людьми.

Для навчального процесу технологія Web 2.0 створила глибокий прорив і реалізувала суб'єкт-суб'єктні відносини між педагогами та учнями в мережі Інтернет, а також зробила можливим обмін досвідом між педагогами, зворотний зв'язок із учнями тощо.

Таким чином, Web 2 – це Інтернет для користувачів і від користувачів, це новий рівень взаємодії користувачів з Інтернет-ресурсами. Користувач Web 2.0 виступає не просто споживачем контенту, який дбайливо надано йому авторами сайту, він також бере посильну участь в створенні цього контенту та впливає на подальший розвиток сервісів. Прикладами Інтернет-технологій другого покоління є: блоги (це веб-сайт, головний зміст якого — записи, зображення чи мультимедіа, що регулярно додаються. Для блогів характерні короткі записи тимчасової значущості); Вікіпедія; соціальні мережі; пошукові системи.

Web 3 – якісний контент і сервіси, які створюються професіоналами на технологічній платформі Web 2.0.

Web 3.0 (визначення J. Calacanis) – високоякісний контент і сервіси, які створюються талановитими професіоналами на технологічній платформі Web 2.0. Дане формулювання є характеристикою нового мережевого культурного феномену, на відміну від інших дефініцій, які за аналогією з терміном Web 2.0 базують його на деяких мережевих технологіях.

Головна ідея Web 3.0 полягає в тому, що користувач, який до цього одноосібно був залучений до процесу формування контенту, відтепер працює в колективі. Його партнерами, окрім інших користувачів, є експерти напрямів, причому статус користувача може бути змінений на експертний.

Web 3.0 припускає появу вузькоспеціалізованих ресурсів, де буде проведено агрегацію всіх необхідних для користувача сервісів, інструментів

професійної соціальної складової і буде здійснено публікацію експертного контенту, що підлягає модерації.

Web 3.0 передбачає появу нової професії «менеджер знань», експерта в конкретній області, що привносить в співтовариство якісно відібрану інформацію і позбавляє пересічного користувача від необхідності пошуку та оцінювання (Зоря, 2014; Поворознюк, 2012; Что такое социальная сеть, 2012).

Отже, Web 3.0 розроблена першочергово для максимальної зручності і комфорту користувачів під час пошуку певної інформації. Прикладами технологій Web 3.0 є: smart-технології (інтерактивний навчальний комплекс, що дає змогу створювати, редагувати та поширювати мультимедійні навчальні матеріали (І. Твердохліб)); синдикація контенту (одночасне поширення інформації на різні сторінки або веб-сайти); Second Life (тривимірний віртуальний світ з елементами соціальної мережі); хмарні технології (передбачає віддалену обробку та зберігання даних. Ця технологія надає користувачам мережі Інтернет доступ до комп'ютерних ресурсів сервера і використання програмного забезпечення як онлайн-сервіса. За умов підключення до Інтернету можна виконувати складні обчислення, опрацьовувати дані, використовуючи потужності віддаленого сервера); геосервіси (дають можливість знаходити, відзначати, коментувати, доповнювати фото різних об'єктів на карті землі).

Популярність мережі Інтернет, відкритий доступ до вільного спілкування, необмеженої кількості інформації значно сприяє розвитку та формуванню нових освітніх технологій, їх використанню в освітньому процесі закладах загальної середньої освіти.

Особливу значущість у зберіганні, систематизації та поширенні електронних навчально-методичних ресурсів отримали освітні сайти. Освітній сайт дозволяє здійснювати пошук ресурсів за різними критеріями. Охарактеризуємо деякі з відомих освітніх порталів. Портал превентивної освіти – це майданчик для обміну досвідом педагогів і психологів. Він містить як методичні розробки для педагогів, так і багато цікавої та корисної інформації

для учнів. На панелі Порталу можна обирати тематику (базові поняття, фізичне здоров'я, профілактика неінфекційних захворювань, профілактика соціально небезпечних захворювань тощо), цільову аудиторію та вид розробки.

На сьогоднішній день Портал превентивної освіти перебуває на стадії стабільного розвитку: триває збір запитів і побажань активної частини користувачів, проводиться робота щодо технічного вдосконалення, регулярно оновлюються матеріали.

Сайт «Моя наука» – це майданчик, на якому діючі вчені та викладачі можуть ділитись із користувачами сайту цікавими науковими фактами, розповідати про нові успіхи української та світової науки, повідомляти про майбутні лекції, екскурсії та інші науково-популярні заходи. Читачі можуть розраховувати на оперативний зворотній зв'язок – на їхні запитання відповідають спеціалісти з різних галузей наукового знання, від медицини до астрономії. Меню сайту складається з публікацій, подій, мережі про науку, відео, дні науки, народних читань та авторів. Нижче відображаються останні публікації, які можна обирати за окремими галузями знань.

Освітній проект «На Урок» особливо популярний сайт серед педагогів. На ньому можна знайти безліч корисних матеріалів для роботи, додавати власні розробки заходів, брати участь у різних вебінарах та конкурсах тощо.

Сайт «Гіпермаркет Знань» – це повна матриця всіх уроків і тестів у вигляді «живих уроків». Кожен учитель може брати готові уроки, додавати свої вставки і використовувати досвід колег. На сайті можна обирати предмет, клас та відповідну тему до плану. Також на цьому сайті можна знайти новини, цікаві факти та нові уроки.

Інтернет-сайт «Освіта ua» популярний тематичний ресурс в українському Інтернеті, присвячений освіті в Україні та за її межами, на сьогодні він є актуальним джерелом інформації. Тематика матеріалів, що розміщуються на сайті, відповідає інтересам широкої цільової аудиторії: педагогів, абітурієнтів, студентів, учнів, батьків, людей, які зацікавлені у вивченні іноземних мов і навчанні за кордоном, а також одержанні другої вищої чи бізнес-освіти.

EdEra – студія онлайн-освіти, яка розробляє онлайн-курси, інтерактивні підручники та освітні спецпроекти. Усі навчальні матеріали на сайті ed-era.com повністю безкоштовні. На проекті є можливість спілкування та обговорення проблемних питань курсу з іншими користувачами, педагогами та командою на форумі. До кожного запитання, відеолекції та інших частин існує окрема форумна гілка, що робить спілкування більш комфортним та структурованим. Курси постійно оновлюються в залежності від потреб користувачів.

Prometheus — український громадський проект масових відкритих онлайн-курсів. Головною метою проекту є безкоштовне надання онлайн-доступу до курсів всім бажаючим.

Цікавим інструментом для педагогів є Pear Deck. З браузерним додатком Pear Deck учителі можуть готувати презентації, використовуючи матеріали з Google Диска. Додаток дозволяє вчителю під час активної сесії відразу отримувати зворотну реакцію і розуміти, наскільки добре засвоєний матеріал. За допомогою інструментів «Quick Question» можна ставити питання класу в реальному часі, а також пропонувати певні тести і завдання зі слайдами. Для приєднання до роботи учень має прописати в браузері joinpd.com та ввести код авторизації, за допомогою чого він отримує доступ до сесії, яку запустив учитель.

Наступним цікавим інструментом є онлайн-платформа Nearpod, яка дозволяє створювати презентації до занять і ділитися ними з дітьми за допомогою мобільних. Вона є дуже схожою до Pear Deck. Педагог висилає учням код презентації, а вони підключаються до неї через мобільні телефони. Nearpod є зручнішим у використанні, тому що учням не обов'язково створювати свої аккаунти, вони можуть просто приєднатися і написати своє прізвище та ім'я (Вебінар «Інтерактивні технології в освіті: залучаємо учнів у процес навчання за допомогою Інтернет-сервісів», 2018).

Flubaroo – це безкоштовний інструмент, який дозволяє оцінити онлайн відповіді, отримані за допомогою Форм Google, отримати звіт і проаналізувати успішність респондентів, відправити учням їх оцінки.

Зазначимо, що також існує багато цікавих освітніх сайтів для учнів.

TeensLIVE – сайт, на якому можна знайти невеликі замітки-статті та поради на різні теми: любов, стосунки, здоров'я, секрети спілкування, захоплення та багато іншого. Крім того, тут також можна знайти посилання на інші сайти і важливі телефони для поради у критичних ситуаціях. У користувача є можливість поставити своє питання, на яке фахівці з клінік, дружніх до молоді, в найкоротші терміни нададуть відповідь.

Підвищенню рівня обізнаності молоді про репродуктивне здоров'я, пропагуванню здорового способу життя серед молоді, збереженню і зміцненню їхнього репродуктивного здоров'я, профілактиці ВІЛ-інфекції та інших соціально-значущих захворювань сприяє міжнародний проект Dance4life. Інноваційність його підходу полягає в поєднанні донесення серйозної інформації засобами сучасної молодіжної культури (музика, танці, соціальні мережі, вечірки, залучення відомих людей і ін.) та опорі на метод «рівний-рівному».

Інформацію про своє здоров'я, останні факти про ВІЛ/СНІД, засоби контрацепції, інфекції, що передаються статевим шляхом (ІПСШ), пропонує молодіжний консультативно-інформаційний портал TEEN-INFO. На ньому можна переглянути або скачати відеоролики, комікси, заповнювати різні анкети і тести on-line. У розділі «Консультації» фахівці грамотно, швидко і анонімно дадуть відповідь на питання учня. Якщо проблема вимагає уточнення або вона дуже особиста, фахівець може надсилати відповіді на поштову скриньку. Також працює форум для відкритого спілкування, де можна обговорити будь-яку гостру проблему.

Відповіді на будь-які актуальні для підліткової аудиторії питання можна отримати на порталі Teenenergizer, що створений підлітками для підлітків. Команда Teenenergizer створює світ, в якому кожен підліток може реалізувати свій потенціал; світ, вільний від дискримінації в усіх сферах, включаючи ВІЛ; світ, в якому права всіх підлітків і молоді не потрібно захищати, тому що вони повністю дотримуються.

Отже, на сьогодні актуальним напрямком в системі освіти є розвиток інформаційного освітнього простору. Тому взаємодія та діяльність всіх структур і підсистем освіти відбувається в умовах активного навчання та використання ІКТ-технологій. Основною формою взаємодії педагогів у віртуальній площині є дистанційна, а ефективними засобами засвідчили себе соціальні мережі, групи та сторінки в соціальних мережах, блоги, форум, електронне листування, мультимедійний курс.

Мережеві спільноти як інноваційна форма організації методичної роботи базується на принципах відкритого доступу до інформації; самостійного вибору форм і методів навчання; співпраці з колегами з інших закладів загальної середньої освіти, підвищення кваліфікації шляхом мережевого обміну інформацією і створення єдиного інформаційного освітнього середовища.

Інформаційне освітнє середовище – це система, в якій учасники освітнього процесу: «адміністрація – вчителі – учні – батьки» задіяні та пов'язані між собою на інформаційному рівні:

- під час формування інформаційного освітнього середовища необхідно розв'язати проблему змісту освіти на сучасному етапі, співвідношення традиційних складових навчального процесу та нових інформаційно-комунікаційних технологій, нових взаємин учня, учителя й освітнього середовища;

- інформаційне освітнє середовище містить технологічні, інформаційні й організаційні ресурси;

- під час створення інформаційного освітнього середовища навчального закладу зростає значущість ІКТ-компетентності педагогів, які працюють за умов широкого застосування засобів інформаційних і комунікаційних технологій в освітньому процесі школи.

Отже, ІКТ перетворили комп'ютер на повноцінного співрозмовника, дозволили учням (будь-якого віку), не виходячи з навчальної аудиторії, будинку, офісу, бути присутніми на лекціях видатних вчених, брати участь у конференціях, діалогах, вести кореспонденцію.

Комп'ютерні технології відкривають для педагогів нові можливості, дозволяючи разом з учнем отримувати задоволення від процесу пізнання світу, занурюватися у світ нових контактів. Поєднання традиційних методів освіти та сучасних інформаційних технологій дозволяє зробити освітній процес мобільним, строго диференційованим та індивідуальним.

Використання виховного потенціалу мережевих засобів дає змогу учням бути в центрі виховної системи, основою якої є співпраця і співтворчість, активізувати їх роль у виховному процесі, розвивати навички формування просоціальної поведінки.

Усе вище зазначене дозволяє зробити припущення засобів ІКТ у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи:

1. технічні засоби (комп'ютер, мультимедійний проектор, інтерактивна дошка);
2. програмні засоби (power point, QR-код, програвач мультимедіа);
3. мережеві засоби (блог, соціальні мережі, форум, освітні сайти, електронне листування, мультимедійний курс).

Таким чином, у цьому параграфі нами було проаналізовано засоби інформаційно-комунікаційних технологій та охарактеризовано їх виховний потенціал у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи, який полягає у:

- урізноманітненні форм проведення виховних заходів;
- можливості створення мультимедійних презентацій і відеороликів;
- співпраці вчителя та учнів, що дозволяє будувати партнерські стосунки на засадах взаємоповаги;
- здатності орієнтуватися у сучасному інформаційному просторі;
- можливості публікувати результати досліджень, висвітлювати поточну інформацію, спілкуватися з широкою аудиторією в мережі Інтернет;
- розширенні можливостей учителя, удосконаленні його діяльності.

Виховний потенціал ІКТ у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи сприяє розвитку навичок ефективної комунікації, співпраці,

самостійності, самореалізації та самовдосконаленню, гнучко адаптуватися в життєвих ситуаціях інформаційного суспільства, творчо та критично мислити, грамотно працювати з інформацією. Використання виховного потенціалу ІКТ дозволяє учню швидше опанувати великі масиви інформації та набути необхідних компетенцій, успішно розробляти і презентувати соціально значущі проекти, здобуваючи визнання найближчого оточення, ефективно інтегруватися у суспільні відносини, діяти на благо інших.

Висновки до першого розділу

На підставі розгляду та аналізу зарубіжних і вітчизняних дослідників (А. Maslow, V. Zanden, B. Murphy, Л. Калашникова, Н. Корчакова, Р. Павелків) з'ясовано, що більшість науковців характеризують просоціальну поведінку як позитивну, конструктивну, соціально бажану й соціально корисну, а також як пряму (діаметральну) протилежність антисоціальної поведінки.

Аналіз наукових джерел [43; 44; 53; 54; 56; 57; 58] та цільове спостереження виховної практики підтверджують складність й багатовимірність процесу формування просоціальної поведінки учнів ЗЗСО і доводять, що він відбувається під час активної полісуб'єктної взаємодії учнів із значущими представниками найближчого соціального оточення, а саме: батьками, педагогами, однолітками й однокласниками та мешканцями місцевих громад.

Виявлено, що підлітковий вік є сенситивним до формування просоціальної поведінки, оскільки даний вік характеризується бурхливими, але нерівномірними темпами зростання організму та психологічними змінами, браком життєвого досвіду поряд із намаганнями стати дорослішим і бути дорослим, самостійним, мати власну, хоча іноді й суперечливу лінію поведінки.

Аналіз науково-педагогічних джерел сприяв виокремленню в якості основних для даного дослідження трьох груп засобів ІКТ: технічних, програмних та мережевих.

Обґрунтовано виховний потенціал засобів ІКТ в забезпеченні ефективності формування просоціальної поведінки учнів основної школи, який полягає у сприянні ефективному спілкуванню, налагодженні стосунків у класі, розвитку почуття корисності для суспільства, соціальної активності, співпраці.

Зауважене нами тлумачення поняття «просоціальна поведінка» науковцями лабораторії фізичного розвитку і здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПНУ, дало змогу уточнити поняття «формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами ІКТ» як цілісного процесу, спрямованого на забезпечення інтеріоризації учнями соціально-значущих норм і цінностей, розвиток рис просоціальної особистості, формування прагнень і вмінь конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності, набуття досвіду просоціальної поведінки шляхом збагачення освітнього процесу технічними, програмними та мережевими засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Матеріали першого розділу відображено в публікаціях [39;40;61;127;143].

РОЗДІЛ 2

ВИКОРИСТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФОРМУВАННІ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

2.1 Методика дослідження сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи з використанням онлайн-опитування

Аналіз наукових психолого-педагогічних джерел (І. Бех, О. Єжова, В. Кириченко, В. Нечерда, Т. Тарасова, Т. Федорченко, Л. Калашникова, Р. Павелків, І. Мельник, А. Maslow, W. James, V. Zanden, B. Murphy, E. Staub, R. Cialdini та інші) засвідчує існування неоднозначної думки дослідників щодо розуміння феномену «просоціальна поведінка», а, отже, й наявність різних методик і методів для його вивчення.

Відповідно до положень I розділу під час дослідно-експериментальної роботи добиралися діагностичні методики і методи, мета застосування яких полягала у створенні об'єктивної картини для оцінювання стану окресленої проблеми.

Дослідно-експериментальна робота з проблеми формування просоціальної поведінки учнів основної школи проводилась у 2014-2018 рр. і охоплювала такі етапи: організаційно-пошуковий, експериментально-практичний, узагальнюючо-впроваджувальний.

На *організаційно-пошуковому етапі (2014-2016 рр.)* велика увага приділялась з'ясуванню стану дослідженості проблеми в педагогічній теорії та виховній практиці. Було визначено структуру наукової роботи, встановлено об'єкт, предмет дослідження, його мету, завдання. Здійснено уточнення основних термінів, вторинний аналіз результатів соціологічних досліджень.

На *експериментально-практичному етапі (2017 р.)* було дібрано діагностичний інструментарій та проведено констатувальне дослідження для визначення стану та рівнів сформованості просоціальної поведінки учнів

основної школи та змодельовано і забезпечено організаційно-педагогічні умови підвищення ефективності цього процесу

На *узагальнюючо-впроваджувальному етапі (2018 р.)* здійснювалась обробка результатів дослідження, було проаналізовано рівні сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи з відстеженням динаміки їхньої сформованості.

Формування просоціальної поведінки учнів ЗЗСО розглядається дослідниками як інтегральна єдність трьох компонентів: *когнітивного* (характеризується усвідомленням необхідності та переваг дотримання просоціальної поведінки для суспільного та особистісного благополуччя), *емоційно-ціннісного* (характеризується прагненням товариської підтримки й допомоги, співпричетності, бажанні, емпатією, толерантним ставленням) і *діяльнісно-практичного* (характеризується набуттям власного досвіду і вправлінням у соціально значущій діяльності, залученням до неї інших у безпосередній та мережевій взаємодії). У свою чергу, окреслення цих компонентів дозволило визначити попередній перелік критеріїв і показників, які порівнювалися і уточнювалися упродовж здійснення експериментальної роботи (Кириченко, Єжова, Нечерда, Тарасова, & Хомич, 2016).

Для *пізнавального критерію* було обрано показники:

- розуміння сутності й особливостей просоціальної поведінки;
- обізнаність щодо якостей, притаманних людині з просоціальною поведінкою;
- усвідомлення необхідності просоціальної поведінки як для самої людини, так і для суспільства розуміння сутності й особливостей просоціальної поведінки.

Для *емоційно-мотиваційного критерію* було обрано показники:

- ціннісні орієнтації, бажання та мотиви участі у соціально значущій діяльності;
- ставлення до соціальних мереж та мережевої взаємодії;

– уміння оцінювати інформацію в Інтернеті та прагнути до участі у просоціальній діяльності.

Для *діяльнісно-практичного критерію* було обрано показники:

- динаміка розвитку просоціальних умінь;
- розроблення і реалізація соціальних проектів за допомогою засобів ІКТ: акції, тренінги, різноманітні ігри;
- участь у соціально значущій діяльності та залучення до неї інших.

Відповідно до критеріїв та показників визначено рівні сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи.

До *продуктивного рівня* сформованості просоціальної поведінки віднесено учнів, які мають глибокі, різнобічні знання про сутність просоціальної поведінки; розгорнуте розуміння характерних особливостей та необхідності просоціальної поведінки. Такі учні орієнтуються на загальнолюдські, гуманістичні цінності, позитивно ставляться до добродійної діяльності, активно пропагують її здійснення в Інтернеті; усвідомлюють відповідальність за власні вчинки; активно беруть участь у розробленні та реалізації різноманітних соціальних проектів та залучають до їхньої реалізації інших.

Учням основної школи із *вибірковим рівнем* сформованості просоціальної поведінки властиві дещо поверхневі уявлення про сутність просоціальної поведінки, характерних особливостей та необхідності просоціальної поведінки. Ці учні орієнтуються на гуманістичні та індивідуальні цінності. Вони вибірково підтримують соціально значущу діяльність та фрагментарно долучаються до неї, епізодично долучаються до розроблення та реалізації різноманітних соціальних проектів.

В учнів основної школи із *пасивним рівнем* сформованості просоціальної поведінки відсутні уявлення про сутність просоціальної поведінки; вони не усвідомлюють її необхідність. Для учнів цього рівня характерні недостатньо розвинені ціннісні орієнтації, відсутність мотивації до просоціальних вчинків та

уникнення активної участі у суспільно значущій діяльності, а також виражена пасивність у реалізації соціальних проектів інших учнів.

Відповідно до визначених критеріїв сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи було розроблено діагностичний інструментарій (табл. 2.1.1).

Таблиця 2.1.1

**Діагностичний інструментарій дослідження сформованості
просоціальної поведінки учнів основної школи**

Критерії / Показники	Діагностичний інструментарій
1. Пізнавальний	
розуміння сутності й особливостей просоціальної поведінки;	метод незавершених речень (модифікований варіант Сакса і Сіднея) Додаток А.1;
обізнаність щодо якостей, притаманних людині з просоціальною поведінкою;	методика «Портрет просоціальної людини» Додаток А.2;
усвідомлення необхідності просоціальної поведінки як для самої людини, так і для суспільства.	метод «Прес» Додаток А.3.
2. Емоційно-мотиваційний	
ціннісні орієнтації, бажання та мотиви участі у соціально значущій діяльності;	методика М. Рокіча «Ціннісні орієнтації» (адаптація О. Єжової, В. Кириченко) Додаток Б.1;
ставлення до соціальних мереж та мережевої взаємодії;	анкета «Я і соціальні мережі» (авторська адаптація) Додаток Б.3;
уміння оцінювати інформацію в Інтернеті та прагнути до участі у просоціальній діяльності.	методика «Мотиви участі школярів у діяльності» (за Л. Байбородовою, Л. Чернявською) Додаток Б.2; анкета «Я і соціальні

	мережі» (авторська адаптація) Додаток Б.3.
3. Діяльнісно-практичний	
динаміка розвитку просоціальних умінь;	онлайн-опитування.
розроблення і реалізація соціальних проектів за допомогою засобів ІКТ: акції, тренінги, різноманітні ігри;	онлайн-опитування; спостереження сторінки соціальної мережі Facebook;
участь у соціально значущій діяльності та залучення до неї інших.	контент-аналіз звітів експериментальних ЗЗСО.

На початку констатувального етапу педагогічного дослідження, відповідно до логіки наукового пошуку, здійснювалось розроблення методики його проведення, що є комплексом теоретичних та емпіричних методів. Їх поєднання дало можливість з найбільшою достовірністю досліджувати формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами ІКТ. Такими *методами* визначено метод незавершених речень, методику «Портрет просоціальної людини», метод «Прес», анкетування, онлайн-анкетування, спостереження, бесіду та статистичні методи, які дозволили зробити кількісний і якісний аналіз отриманих емпіричних даних.

Розглянемо більш детально діагностичні методики дослідження сформованості просоціальної поведінки відповідно до показників кожного критерію. Для дослідження пізнавального критерію ми використали методику незавершених речень. В основі методики «Незавершених речень» лежить концепція вільних асоціацій. Методика «Незавершених речень» дозволяє виявити і вивчити певні установки людини, проблеми міжособистісного і індивідуального характеру, визначити внутрішні переживання людини, допомагає зрозуміти, що особистість відчуває по відношенню до себе, друзів, батьків, суспільства.

Використовуючи метод незавершених речень (модифікований варіант Сакса і Сіднея), ми визначили рівень обізнаності учнів основної школи щодо

феномену просоціальної поведінки. Учням було запропоновано продовжити такі твердження: «Просоціальна поведінка – це...», «Люди ставляться до мене з любов'ю і повагою, зважають на мою думку, тому що...», «Дружба для мене означає...», «У конфліктній ситуації я намагаюсь домовитись і знайти рішення, яке влаштує усіх, для того, щоб...».

Методика «Портрет просоціальної людини» дозволила з'ясувати думки учнів щодо того, якими якостями має володіти людина з просоціальною поведінкою.

Метод «Прес» дозволив з'ясувати чому варто бути просоціальною особистістю. Учням було запропоновано продовжити таке твердження: «Я вважаю, що людина має вміти дружити і допомагати іншим, тому що ...». Суть цієї методики полягає у наданні учням можливості навчитися формулювати й висловлювати свою думку аргументовано в чіткій та стислій формі. Метод «Прес» має таку структуру та етапи: позиція (я вважаю, що ... (висловлюється думка, пояснюється, у чому полягає погляд)); обґрунтування (...тому, що... (пояснюється думка)); приклад (... наприклад... (наводяться факти, які демонструють докази)); висновки (отже (тому), я вважаю... (узагальнюється думка, робиться висновок про те, що необхідно робити)).

Для дослідження ціннісних орієнтацій учнів основної школи, що є показником емоційно-мотиваційного критерію, ми використали методику М. Рокіча «Ціннісні орієнтації» (адаптація О. Єжової, В. Кириченко), що дало змогу визначити кластери життєвих цінностей учнів від найважливіших до менш важливих. Методика «Ціннісні орієнтації» спрямована на вивчення ціннісно-мотиваційної сфери людини. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її ставлень до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції і «філософії життя».

Для вивчення прагнень участі у просоціальній діяльності ми використали методику «Мотиви участі школярів у діяльності» (за Л. Байбородовою, Л. Чернявською), що сприяло виявленню мотивів участі у соціально значущій

діяльності. Зміст тесту-опитувальника містив такі варіанти мотивів: зробити добру справу для інших; допомога товаришам; спілкування з різними людьми; цікава справа; виробити в собі певні риси характеру; участь у справах свого колективу; творчість; набуття нових знань, умінь; вірогідність заслужити на пошану своїх товаришів; можливість передати свої знання; виділитися серед інших; можливість керувати іншими.

Для вивчення ставлення до соціальних мереж та мережевої взаємодії (авторська адаптація анкети), ми використали анкету «Я і соціальні мережі», що дозволило нам з'ясувати ставлення учнів до соціальних мереж, мету використання комп'ютера, частоту відвідувань своєї сторінки в соціальних мережах, середню тривалість перебування в соціальних мережах та найпопулярніші соціальні мережі серед учнів основної школи.

Динаміку розвитку просоціальних навичок, що є показником діяльнісно-практичного критерію, ми перевірили за допомогою онлайн-анкетування учнів основної школи за процедурою «ДО» і «ПІСЛЯ».

Констатувальний зріз проводився з використанням анкети проекту «Вчимося жити разом». Метою дослідження стала оцінка впливу впровадження проекту на знання, ставлення, уміння та поведінку учнів, а також на емоційну атмосферу в школі, стосунки у класі, методи викладання, відчуття психологічного благополуччя тощо.

Індикатори, за якими проводилося дослідження, представлені двома групами показників: основні та додаткові (всього 42 показника). Основні індикатори безпосередньо пов'язані із завданнями і заходами проекту і є прямими результатами навчання учнів:

- знання (опитування учнів 5-9 класів);
- ключові соціальні уміння учнів (опитування вчителів 5-9 класів);
- соціальні поведінкові практики учнів (опитування учнів 5-9 класів).

Додаткові індикатори відображають можливі зміни, які сталися не тільки в результаті навчання учнів, а також завдяки організації більш сприятливих умов навчання. Це групи показників, які характеризують:

- психосоціальне благополуччя учнів (опитування учнів 5-9 класів);
- емоційну атмосферу у школі (опитування учнів 5-9 класів та вчителів 5-9 класів);
- стосунки учнів у класі (опитування учнів 5-9 класів);
- методи навчання у класі (опитування учнів 5-9 класів);
- ставлення до предмету «Основи здоров'я» в рамках якого реалізувалися тренінги для учнів (опитування учнів 5-9 класів);
- шкільні умови для вчителів та ефективного викладання (опитування вчителів 5-9 класів).

Кожне запитання розглядалося як окремий показник (за винятком запитань на перевірку знань). Кількість показників (індикаторів) визначається кількістю запитань в анкетах для учнів (тобто усього 24 індикатора: 23 відповідають запитанням 1-23, та один агрегований індикатор, який визначається запитаннями на перевірку знань, починаючи з 24 і далі).

Усі запитання для учнів (за винятком запитань на знання) однакові «за змістом», незважаючи на деякі відмінності у формулюваннях. Це дозволяє порівнювати статистичні результати для різних вибірок (наприклад, всі школярі з 5 по 9 клас, школярі певного класу).

Структура і зміст анкети для учнів наведено у Додатку В (на прикладі анкети для учнів 9 класу).

У нашому дослідженні ми акцентували особливу увагу на наступних відповідях учнів: «Люди ставляться до мене з любов'ю і повагою, зважають на мою думку», «У мене є друзі, з якими мені цікаво і весело», «У конфліктній ситуації я намагаюсь домовитись і знайти рішення, яке влаштує усіх», «Я часто щось роблю не лише для себе, а й для інших людей».

Стан розроблення і реалізації соціальних проектів (акцій, тренінгів, різноманітних ігор) було визначено за допомогою контент-аналізу статистичних звітів експериментальних ЗЗСО.

Про участь у соціально значущій діяльності та залучення до неї інших ми дізналися за допомогою спостереження сторінки соціальної мережі Facebook

(розміщення новин про проведені заходи) та онлайн анкетування учнів на такі запитання: «У школі є люди, яким усі довіряють і до яких можна підійти у разі виникнення проблеми чи за порадою», «У школі тобі допоможуть і підтримають у разі необхідності», «Діти в класі дружать між собою і нікого не ображають», «Діти дбають одне про одного і допомагають вирішувати проблеми».

Метою й завданнями здійснення діагностичних процедур були:

- виявлення рівня сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи;
- з'ясування рівня готовності педагогів до використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій;
- виявлення мотивів участі учнів у соціально значущій діяльності;
- вивчення ієрархії життєвих цінностей;
- з'ясування ставлення учнів до соціальних мереж
- визначення переважаючих стратегій поведінки учнів у конфліктних ситуаціях;
- встановлення ступеню розвитку структурних показників соціальної відповідальності;
- виявлення рівня володіння практичними навичками, готовності учнів до участі у соціально значущій діяльності тощо.

2.2 Стан сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи

Для вивчення сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи упродовж 2014-2018 років проводилась дослідно-експериментальна робота на наступних експериментальних майданчиках: заклад освіти «Навчально-виховне об'єднання №136 «класична гімназія ім. Кирила і Мефодія – початкова школа – дошкільний навчальний заклад – валеологічний центр» Дніпропетровської міської ради, Криворізька загальноосвітня школа

I–III ступенів №105 Криворізької міської ради Дніпропетровської області, Овруцький заклад загальної середньої освіти I–III ступенів №3 Овруцької міської ради Житомирської області, Овруцький заклад освіти «Овруцька гімназія імені Андрія Малишка» Овруцької міської ради Житомирської області, Піщаницький заклад загальної середньої освіти I–II ступенів Овруцької міської ради Житомирської області, навчально-виховний комплекс №1 Покровської міської ради Донецької області, комунальний заклад «Билбасівська опорна ЗОШ I–III ступенів Слов'янської районної ради Донецької області», загальноосвітня школа II–III ступенів №10 Кіровоградської міської ради Кіровоградської області. Для проведення експерименту сформовано (808 осіб) експериментальну (ЕГ) (406 особи) та контрольну (КГ) (402 осіб) групи. Також в експерименті взяло участь 239 педагогів Дніпровської, Донецької, Житомирської, Кіровоградської областей.

З огляду на проаналізовані вище психо-фізіологічні особливості учнів основної школи для діагностування рівня знань щодо просоціальної поведінки (пізнавальний критерій, показник – розуміння сутності й особливостей просоціальної поведінки) нами було обрано метод незакінчених речень. Він дозволив стимулювати учнів до роздумів стосовно суті просоціальної поведінки.

Отримані результати за означеним показником, наведено в таблиці 2.2.1

Таблиця 2.2.1

**Рівні розуміння сутності й особливостей просоціальної поведінки
учнями основної школи
(пізнавальний критерій) (%)**

Рівень	Експериментальна група (406)	Контрольна група (402)
Продуктивний	15,3	14,8
Вибірковий	29,1	36,1
Пасивний	55,6	49,1

Дані таблиці свідчать, що діяльність дітей із продуктивним рівнем розуміння сутності й особливостей просоціальної поведінки в експериментальній групі становить 15,3%, у контрольній – 14,8%. Вибірковий рівень встановлено в 29,1% дітей експериментальної та 36,1% учнів контрольної груп. Із пасивним рівнем на констатувальному етапі зафіксовано 55,6% дітей експериментальної та 49,1% дітей контрольної груп. До продуктивного рівня сформованості просоціальної поведінки за цим показником ми відносили ті відповіді, що засвідчували усвідомлення необхідності стійкого поважливого й ціннісного ставлення до іншої людини, співробітництва і партнерства, готовність бути милосердним й альтруїстичним. Наведемо деякі приклади.

Ольга К.: «Просоціальна поведінка – це бути добрим, не байдужим, добре ставитися до оточуючих тебе людей». Олександр В.: «Просоціальна поведінка – це поведінка, яка приносить користь суспільству». Марія О.: «Просоціальна поведінка для мене означає, що людина допомагає, співчуває людям і всьому суспільству». Ірина С.: «Просоціальна поведінка означає жити разом, діяти на благо суспільства, діяти для своєї країни». Андрій П.: «Для мене просоціальна поведінка – це необхідність діяти не тільки для себе, для близьких, а й для незнайомих людей». Дмитро М.: «Просоціальна поведінка, на мою думку, – це допомога один одному, навіть і приказка така є: «Стався до людей так, як ти хочеш, щоб ставилися до тебе». Катерина Ф.: «Просоціальна поведінка – це коли людина діє на користь суспільству, приносить користь людям, а також покращує умови життя для себе та інших».

До вибіркового рівня нами було віднесено ті твердження, що містили розуміння позитивного навантаження поняття просоціальної поведінки, проте одночасно надавали йому лише споглядального відтінку – було наявне неусвідомлення активної спрямованості такої поведінки, активного соціального забарвлення цього поняття. Юлія Ч.: «У моєму розумінні, просоціальна поведінка – це коли людина поводить себе помірковано». Марина К.: «Просоціальна поведінка – це те, як людина спілкується з іншими людьми».

Вадим М.: «Просоціальна поведінка, на мою думку, – це коли людина себе гарно і виховано поводить». Людмила В.: «Просоціальна поведінка – доброзичливість та гарне ставлення». Наталія Г.: «Просоціальна поведінка – це можливість допомагати суспільству і не порушувати закон, не вживати шкідливих речовин, таких як алкоголь, наркотики тощо». Володимир Х.: «На мою думку, просоціальна поведінка – це вихованість, повага до інших, дружба, охайність».

Пасивний рівень, на нашу думку, представляли ті відповіді, в яких спостерігалось пасивне навантаження поняття «просоціальна поведінка», неусвідомлення її моральної значущості. До прикладу: Вікторія С.: «Просоціальна поведінка – це незрозуміла поведінка». Марія В.: «Я думаю, що просоціальна поведінка – це хороша поведінка в школі і в гостях». Назар К.: «Просоціальна поведінка – коли людина спокійна». Мар'яна А.: «Просоціальна поведінка – поведінка, яку люди вважають нормальною». Людмила Б.: «А я думаю, що просоціальна поведінки – це коли людина правильно і справедливо себе поводить». Андрій К.: «Просоціальна поведінка – гарна поведінка, здоровий спосіб життя». Олександр Д.: «На мою думку, просоціальна поведінка – це коли людина подає іншим гарний приклад». Софія К.: «Просоціальна поведінка – коли дитина не порушує поведінку». Анастасія Х.: «Просоціальна поведінка – це поведінка, яка не погана і не хороша».

До продуктивного рівня на твердження «Люди ставляться до мене з любов'ю і повагою, зважають на мою думку, тому що...» ми віднесли відповіді на кшталт: Марина К.: «...я ставлюсь з повагою до оточуючих, тому і мені хочеться, щоб мене поважали». Ірина С.: «...я завжди ввічлива та готова прийти на допомогу в будь-який час». Дмитро М.: «... я займаюся благодійністю». Олександр В.: «... я патріот своєї держави». Наталія Г.: «... я гідно себе повожу». Катерина Ф.: «... турботливо та чемно ставлюся до всіх людей без винятку».

До прикладу вибіркового рівня: Андрій К.: «... я розумний та гарно навчаюся». Софія К.: «... я гарний друг». Марія В.: «... всі люди повинні

заслуговувати гарного ставлення». Олександр Д.: «... я поважаю себе». Юлія Ч.: «... я виступаю на концертах художньої самодіяльності».

До пасивного рівня: Анастасія Х.: «... я людина». Людмила Б.: «... я вмю гарно малювати». Вадим М.: «... я вже доросла і самостійна людина». Назар К.: «...я на це заслуговую». Наталія Г.: «...це не забаганка, а необхідність». Олексій К.: «... я цікава особистість». Мар'яна А.: «... так потрібно ставитися всім одне до одного».

Далі учням пропонувалося відповісти на таке твердження «Дружба для мене означає...». Прикладами продуктивного рівня є: Ірина С.: «... радість від того, що поруч є близька тобі людина, яка допоможе порадою, завжди вислухає і неодмінно підтримає у всьому». Олександр В. «... довіру одне до одного». Марія В.: «...що разом ми вирішимо будь-які проблеми, і не будуть страшні нам ніякі труднощі і негаразди. Адже ми друзі!» Анастасія Х.: «Все спільне, всі разом! Тож правду каже українське прислів'я: «людина без друзів – як дерево без коріння». Іван Ш.: «не просто приємну розмову, а конкретні дії, іноді досить складні для виконання».

Вибірковий рівень: Наталія Г.: «... безкорисливі особисті взаємини між людьми». Андрій К.: «...будувати щирі дружні стосунки». Вадим М.: «... це обмін позитивними емоціями». Вікторія С.: «...важливий елемент життя людини». Марта З.: «...потреба людини, без якої життя не уявляється можливим». Борис Я.: «...насамперед, спілкування за інтересами з цікавими мені людьми». Яна С.: «...завжди бути готовим не тільки попросити про допомогу друга, а й самому прийти на допомогу». Ярослав П.: «... уміння радіти з успіху інших, підтримувати, розраджувати, допомагати, розуміти».

Пасивний рівень: Олександр Д.: «... одне із найпрекрасніших почуттів, дарованих людині». Катерина Ф.: «... це вияв людського життя». Юлія Ч.: «... користь». Андрій Р.: «... спілкування з іншою людиною заради своєї вигоди». Мар'яна Д.: «... досить рідкісне ставлення».

На твердження «У конфліктній ситуації я намагаюсь домовитись і знайти рішення, яке влаштує усіх, для того, щоб...» до продуктивного рівня ми

віднесли такі відповіді учнів: Марія О.: «... кожен почувався комфортно зі мною». Ярослав П.: «... кожен отримав, що хотів». Катерина Ф.: «... отримати щось для себе і дати можливість отримати щось іншому». Марта З.: «... всі залишилися щасливими». Яна С.: «... я намагаюся заспокоїти іншого учасника і зберегти наші стосунки». Анастасія Х.: «... ми спільно з зацікавленою людиною могли домогтися успіху».

До вибіркового рівня: Юлія Ч.: «... підтримувати товариські, дружні відносини». Наталія Г.: «... на Україні був мир». Марія О.: «... зазвичай я відкладаю рішення спірного питання для того, щоб згодом вирішити його остаточно».

До пасивного рівня: Іван Ш.: «... щоб уникнути марної напруженості». Софія К.: «... іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення суперечливого питання». Борис Я.: «... я завжди наполегливо намагаюся домогтися свого».

Таким чином, для переважної більшості учнів основної школи був характерним пасивний рівень розуміння сутності й особливостей просоціальної поведінки. Ці дані засвідчили, що формуванню просоціальної поведінки учнів основної школи не було приділено належної уваги у виховній роботі закладів загальної середньої освіти.

З метою діагностики показника пізнавального критерію «обізнаність щодо якостей, притаманних людині з просоціальною поведінкою» нами було обрано методику «Портрет просоціальної людини». Учням пропонувалося обрати із 15 пропонованих якостей людини тільки 6, які, на їхню думку, характеризують просоціальну поведінку. 10,4% дітей експериментальної та 10,8% контрольної груп виявили продуктивний рівень. Вибірковий рівень зафіксовано в 44,9% дітей експериментальної та 42,6% учнів контрольної груп. Пасивний рівень встановлено в 44,7% дітей експериментальної та 46,6% учнів контрольної груп. Кількісні показники наведено в таблиці 2.2.2

Таблиця 2.2.2

Рівні обізнаності щодо якостей, притаманних людині з просоціальною поведінкою учнями основної школи (пізнавальний критерій) (%)

Рівень	Експериментальна група (406)	Контрольна група (402)
Продуктивний	10,4	10,8
Вибірковий	44,9	42,6
Пасивний	44,7	46,6

Ця методика засвідчила найбільшу кількість відповідей пов'язаних із «турботливістю», на другому місці – «доброзичливість», «здатність мирно вирішувати конфлікти» займає третє місце, на четвертому місці – «толерантність», на п'ятому місці за кількістю респондентів – «емпатійність». Несподіванкою виявилось те, що «альтруїстичність» займає шосте місце, можливо тому, що респонденти не зрозуміли термін «альтруїстичність» та сприйняли його як щось негативне. В якості свого варіанту зазначали: дружність; наполегливість; жорстокість; зверхність, войовничість. Отже, можемо констатувати, що учні недостатньо обізнані з рисами просоціальної людини.

З метою діагностування показника «усвідомлення необхідності просоціальної поведінки як для самої людини, так і для суспільства» нами було обрано метод «Прес». Учні мали продовжити таке речення: «Я вважаю, що людина має вміти дружити і допомагати іншим, тому що ... ». Результати наведено в таблиці 2.2.3.

Таблиця 2.2.3

Рівні усвідомлення необхідності просоціальної поведінки як для самої людини, так і для суспільства учнями основної школи (пізнавальний критерій) (%)

Рівень	Експериментальна група (406)	Контрольна група (402)
--------	------------------------------	------------------------

Продуктивний	11,2	10,7
Вибірковий	36,3	35,1
Пасивний	52,5	54,2

За результатами дослідження, продуктивний рівень виявили 11,2% дітей експериментальної та 10,7% учнів контрольної груп. Наведемо деякі приклади. Галина П.: «... ми повинні не тільки думати про себе, але й про оточуючих. Коли допомагаєш людям, на душі стає краще». Ганна У.: «...без допомоги одне одному не можна досягнути великих вершин». Олександр В.: «...якщо кожна людина буде робити добро тільки собі, то як бути суспільству?». Данило Ч.: «...потрібно піклуватися не тільки про себе, а й про суспільство, якщо всі будуть думати лише про себе, то наша країна занепаде».

У 36,3% дітей експериментальної й 35,1% дітей контрольної груп встановлено вибірковий рівень за означеним показником. До вибіркового ми віднесли наступні відповіді: Василій Ю.: «...я думаю, що потрібно допомагати і поважати одне одного, а не тільки робити все для себе». Уляна М.: «...приємно робити людям добро, добро – справа, якою ти пишатимешся». Євгеній Г.: «...якщо ти відмовиш у допомозі комусь, то хтось відмовить і тобі. Ось чому потрібно дбати не тільки про себе, а й про інших людей». Ангеліна К.: «...треба допомагати своїй природі, якщо їй допомогти, вона допоможе тобі». Єва Л.: «...так буде краще для всіх і так всі досягнуть миру». Сергій Ш.: «...людина живе в суспільстві і її оточують люди. Вони спілкуються один з одним. Тому правильна поведінка і правильні правові вчинки є обов'язковими». Денис Х.: «...все повертається бумерангом, якщо хочеш, щоб тобі допомогли, то допомагай іншим».

52,5% дітей експериментальної та 54,2% дітей контрольної груп виявили пасивний рівень: Іван М.: «...все залежить від нас». Любомир Л.: «...тому що люди не егоїсти і повинні допомагати один одному». Тетяна К.: «...люди запам'ятовують образи. Потрібно слідкувати за навколишнім середовищем».

Ольга Р.: «...людина повинна берегти себе і суспільство». Борис І.: «...користь треба робити всім». Марта О.: «...щоб не було конфліктів». Світлана А.: «...і тобі приємно, що люди скажуть тобі дякую, і людям приємно за твою допомогу». Марина К.: «...якщо людина не буде допомагати мамі, тату, дідусю, бабусі і іншим людям, вони будуть вважати цю людину невихованою». Данило Т.: «...якщо люди не будуть допомагати одне одному, то люди будуть жити погано».

Узагальнені результати за пізнавальним критерієм сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи представлено в таблиці 2.2.4 та рис. 2.1.

Отже, отримані результати (рис. 2.2.1) показали, що продуктивний рівень сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи за пізнавальним критерієм виявили 12,3% дітей експериментальної та 12,1% контрольної груп; вибіркового рівня – 36,8% дітей експериментальної та 38,0% контрольної груп; пасивний рівень – 50,9% та 49,9% дітей відповідно.

Таблиця 2.2.4

**Рівні сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи
за пізнавальним критерієм (%)**

Рівень	Експериментальна група (406)	Контрольна група (402)
Продуктивний	12,3	12,1
Вибірковий	36,8	38,0
Пасивний	50,9	49,9

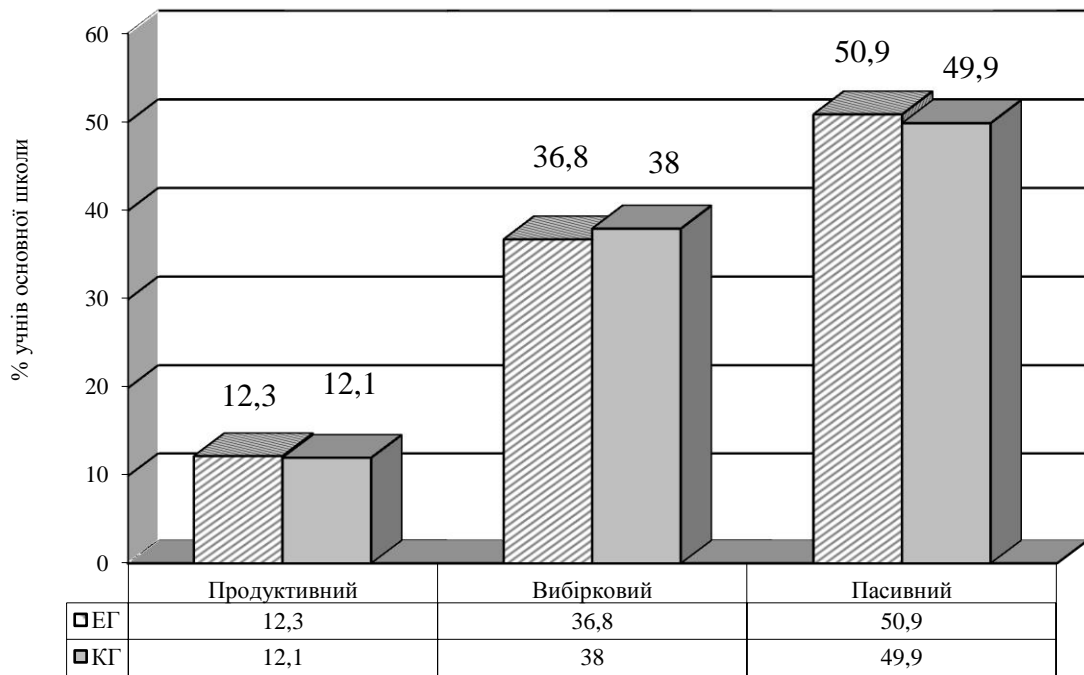

Рис. 2.2.1 Рівні сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи за пізнавальним критерієм (констатувальний етап експерименту).

Для дослідження показника ціннісних орієнтацій (емоційно-мотиваційний критерій) нами проводилося анкетування за допомогою методики М. Рокіча (адаптація О. Єжова, В. Кириченко). Серед цінностей, призначених для ранжування, особливу увагу звертали на ті, що, на наш погляд, мають важливе значення для формування просоціальної поведінки: щастя інших, повага оточуючих, впевненість у собі, вірні друзі.

Кількісні результати за показником – ціннісних орієнтацій та мотиви участі у соціально значущій діяльності наведено в таблиці 2.2.5

Таблиця 2.2.5

Рівні ціннісних орієнтацій, бажань та мотивів участі у соціально значущій діяльності учнів основної школи (емоційно-мотиваційний критерій) (%)

Рівень	Експериментальна група (406)	Контрольна група (402)
--------	------------------------------	------------------------

Продуктивний	12,2	11,7
Вибірковий	34,7	35,8
Пасивний	53,1	52,5

Показники свідчать, що продуктивним рівнем характеризуються 12,2% дітей експериментальної та 11,7% дітей контрольної груп. Вибірковий рівень виявляють 34,7% дітей експериментальної та 35,8% дітей контрольної груп. До пасивного рівня було віднесено 53,1% дітей експериментальної та 52,5% дітей контрольної груп.

Результати анкетування дозволяють зробити такі узагальнення. Три перші рангові місця посіли цінності «здоров'я», «друзі», «сімейне життя». На три останні місця серед термінальних цінностей учні розмістили «повага оточуючих», «цікава робота» та «щастя інших», що може свідчити про певну байдужість до проблеми інших людей, до прикладу, цінність «друзі» посіли третє місце, а «щастя інших» – десяте. «Творчість» серед учнів посідає дев'яте місце, восьме – «свобода», сьоме – «розваги», «впевненість у собі» – шосте, п'яте – «матеріальне забезпечення життя», «кохання» – четверте.

Одним із показників просоціальної поведінки учнів основної школи виступають мотиви їхньої участі у діяльності. Для їх з'ясування застосовували методику вивчення мотивів участі школярів у діяльності (за Л. Байбородовою, Л. Чернявською). Відповідно до методики учням пропонувалося визначити провідні мотиви серед такого переліку можливих мотивів: цікава справа, спілкування з різними людьми, допомога товаришам, можливість передати свої знання, творчість, набуття нових знань, умінь, можливість керувати іншими, участь у справах свого колективу, вірогідність заслужити на пошану товаришів, зробити добру справу для інших, виділитися серед інших, виробити у себе певні риси характеру. Учні мали також можливість визначити інтенсивність того чи іншого мотиву за чотирибальною шкалою (від 1-го балу (не зацікавлює зовсім) до 4-х балів (зацікавлює дуже сильно)).

Таблиця 2.2.6

**Рівні умінь оцінювати інформацію в Інтернеті та прагнути до участі у
просоціальній діяльності учнів основної школи
(емоційно-мотиваційний критерій) (%)**

Рівень	Експериментальна група (406)	Контрольна група (402)
Продуктивний	29,1	28,6
Вибірковий	49,7	50,5
Пасивний	21,2	20,9

За результатами дослідження, зафіксованими в таблиці 2.2.6 продуктивний рівень участі у просоціальній діяльності виявили 29,1% учнів експериментальної та 28,6% контрольної груп. 49,7% дітей експериментальної та 50,5% дітей контрольної груп віднесено до вибіркового рівня. Із пасивним рівнем за цим показником нами виявлено 21,2% дітей експериментальної та 20,9% дітей контрольної груп.

Аналіз відповідей учнів основної школи дозволив визначитись із пріоритетними їхньої мотивації участі у різноманітній діяльності. Найбільш значущими мотивами участі учнів основної школи у різноманітній діяльності виступають просоціальні мотиви, такі як: зробити добру справу для інших, допомога товаришам, спілкування з різними людьми тощо. Натомість під час дослідження встановлено, що мотиви «участь у справах колективу» та «творчість» згідно ранжування відповідей учнів посіли 6, 7 місце. Мотиви «набуття нових знань, умінь», «вірогідність заслужити на пошану своїх товаришів» зайняли відповідно 8 та 9 місце. На три останні місця серед мотивів учні розмістили «можливість передати свої знання», «виділитися серед інших», «можливість керувати іншими».

Діагностування показників емоційно-ціннісного критерію «ставлення до соціальних мереж та мережевої взаємодії», здійснювалось за допомогою методики «Я і соціальні мережі». Оскільки однією з характеристик

просоціальної поведінки є уміння розбудовувати конструктивну взаємодію, а провідною діяльністю учнів основної школи є спілкування, нами було проведено анкетування учнів 5, 7, 9–х класів «Я і соціальні мережі» з метою з'ясувати ставлення учнів до соціальних мереж. Кількісні показники, отримані за результатами діагностування за означеним показником, представлено в таблиці 2.2.7

Таблиця 2.2.7

**Рівні ставлення до соціальних мереж та мережевої взаємодії учнів основної школи
(емоційно-мотиваційний критерій) (%)**

Рівень	Експериментальна група (406)	Контрольна група (402)
Продуктивний	56,9	56,2
Вибірковий	28,7	29,2
Пасивний	14,4	14,6

За даними таблиці, продуктивний рівень за показником власного ставлення до соціальних мереж виявили 56,9% дітей експериментальної та 56,2% дітей контрольної груп. Із вибіркоким рівнем було зафіксовано 28,7% дітей експериментальної та 29,2% дітей контрольної груп. Пасивний рівень було зафіксовано в 14,4% дітей експериментальної та 14,6% дітей контрольної груп.

Під час анкетування отримано такі результати: на запитання «Ваше ставлення до соціальних мереж» переважна більшість учнів експериментальної та контрольної груп (98,1%) зазначили позитивне ставлення. Нас також цікавило, що корисного для себе знаходять учні в соціальних мережах. На це питання 97,3% учнів експериментальної групи та 96,2% контрольної групи відповіли, що там міститься цікава інформація, та обмін інформацією 48,1% – експериментальна і 47,6% – контрольна групи. Важливим також було

дослідити, з якою метою учні основної школи використовують комп'ютер і мережу Інтернет. На це запитання підлітки могли обрати декілька варіантів відповідей. Найбільш повторювані з них є: засіб спілкування – 95%; джерело цікавої інформації – 65 %; можливість познайомитися з новими людьми – 38%; для проведення вільного часу – 35%; для розваг – 25 %. За даними дослідження, підлітки відвідують свою сторінку в соціальних мережах: щодня – 43,5%; через день або декілька днів – 12,5%; інколи, коли є вільний час – 41%; дуже рідко – 3%. Середня тривалість щоденного перебування в соціальних мережах серед підлітків становить 2,5 години.

Ознаки залежності виявляють 8 % учнів.

Для пошуку інформації найчастіше звертаються до Інтернету 60,5%. Серед підлітків найбільш популярними є такі соціальні мережі: «ВКонтакте» – 93%; «Однокласники» – 67,5%; «Facebook» – 17%; Connect – 6%; «Instagram» – 4%, «Ask.fm – 2%».

Отже, можемо констатувати, що результати анкетування засвідчили активне використання підлітками інформаційно-комунікаційних технологій, ресурсів та сервісів Інтернет.

Узагальнені результати за емоційно-мотиваційним критерієм сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи в таблиці 2.2.8 та рис. 2.2.2.

Отже, отримані результати (рис. 2.2.8) показали, що продуктивний рівень виявили 32,8% учнів експериментальної та 32,2% контрольної груп; вибірковий рівень – 37,7% учнів експериментальної та 38,5% контрольної груп; пасивний рівень – 29,5% та 29,3% учнів відповідно.

Таблиця 2.2.8

**Рівні сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи
за емоційно-мотиваційним критерієм (%)**

Рівень	Експериментальна група (406)	Контрольна група (402)
Продуктивний	32,8	32,2

Вибірковий	37,7	38,5
Пасивний	29,5	29,3

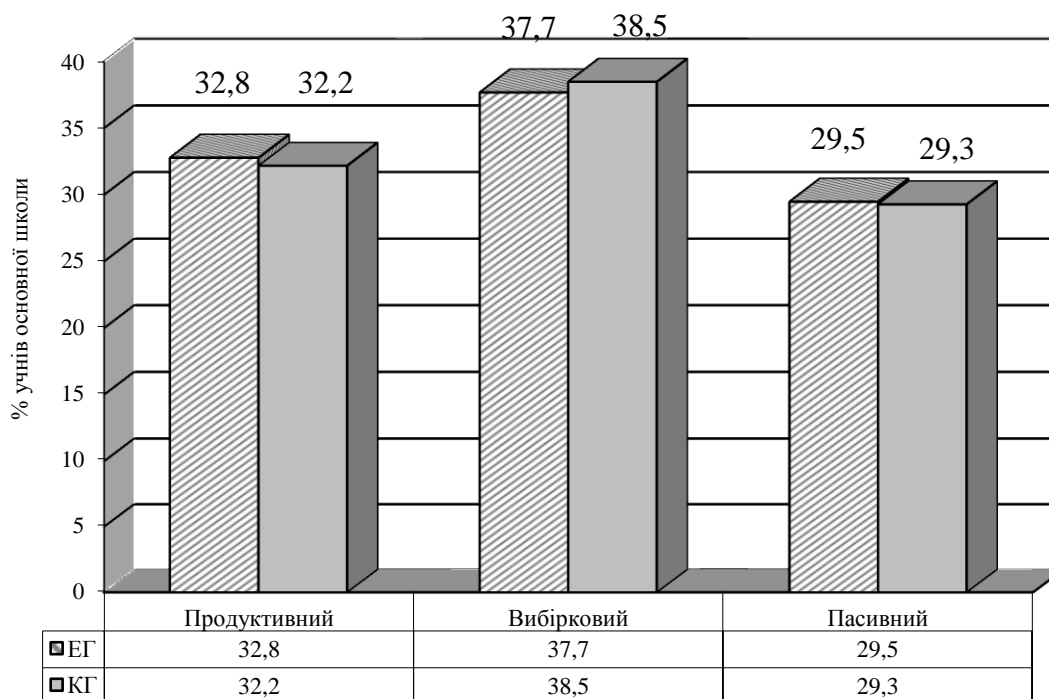

Рис. 2.2.2 Рівні сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи за емоційно-мотиваційним критерієм (констатувальний етап експерименту).

З метою діагностики показника діяльнісно-практичного критерію «динаміка розвитку просоціальних навичок» нами було використано онлайн-опитування проекту «Вчимося жити разом». Для нашого дослідження необхідними були відповіді на запитання: «Люди ставляться до мене з любов'ю і повагою, зважають на мою думку», «У мене є друзі, з якими мені цікаво і весело», «У конфліктній ситуації я намагаюсь домовитись і знайти рішення, яке влаштує усіх», «Я часто щось роблю не лише для себе, а й для інших людей» (табл. 2.2.9).

Таблиця 2.2.9

**Рівні розвитку просоціальних умінь учнів основної школи
за діяльнісно-практичним критерієм (%)**

Рівень	Експериментальна група (406)	Контрольна група (402)
Продуктивний	20,8	20,7
Вибірковий	38,7	39,1
Пасивний	40,5	40,4

Як засвідчують дані таблиці, до продуктивного рівня було віднесено 20,8% дітей експериментальної та 20,7% учнів контрольної групи. Відповіді учнів розподілилися таким чином: лише близько третини респондентів експериментальної групи зазначили (28,7%), що у них є друзі, з якими вони почуваються цікаво і весело та 27,6 % учнів контрольної групи; п'ята частина опитаних експериментальної групи вказали (21,1%), що у конфліктній ситуації намагаються домовитись і знайти рішення, яке влаштує усіх та 22,1% контрольної групи; 17,1% учнів експериментальної групи відзначили, що люди ставляться до них з повагою, любов'ю та зважають на їхню думку, відповідно 18,2 % – контрольна група; менше п'ятої частини учнів експериментальної групи (16,6%) відповіли, що часто роблять щось не лише для себе, а і для інших людей і 15,2% контрольної групи.

Вибірковий рівень виявили 38,7% дітей експериментальної групи та 39,1% дітей контрольної групи. Під час аналізу відповідей, переважна кількість підлітків (43,5% опитаних в експериментальних і 43,1% – у контрольних групах) стверджували, що в них є друзі і деякою мірою вони почуваються цікаво і весело із ними. Майже у всіх конфліктних ситуаціях намагаються домовитись і знайти рішення, яке влаштує усіх – 38,1% в експериментальних і 39,5% у контрольних групах. Деякою мірою люди ставляться до них з повагою, любов'ю та зважають на їхню думку відчували 41,3% в експериментальних і 42,1% учнів у контрольних групах. Крім того, більшість учнів (32,2% учнів в експериментальних і 31,6% учнів у контрольних групах) відзначили, що не дуже часто роблять щось не лише для себе, а і для інших людей.

Пасивний рівень було зафіксовано в 40,5% дітей експериментальної групи та в 40,4% дітей контрольної групи. Отримані дані засвідчили, що у деяких учнів немає друзів з якими цікаво проводити час – 28,8% учнів експериментальних і 28,1% учнів контрольних груп. Більшість учнів основної школи не готові до компромісу у конфліктних ситуаціях – 40,2% учнів експериментальних і 40,9% учнів контрольних груп. Трохи більший відсоток респондентів (42,8% учнів експериментальних і 41,3% учнів контрольних груп) вказали, що не відчують, що люди ставляться до них з повагою, любов'ю та зважають на їхню думку. Переважна частина опитаних (50,4% учнів експериментальних груп і 51,4% учнів контрольних груп) вказали, що не готові щось робити для інших людей. Це може свідчити про низьку сформованість навичок співпраці та вмінь запобігання конфліктам та їх розв'язання, активна соціальна позиція, що є необхідним для просоціальної особистості.

Діагностування критерію «участь у соціально значущій діяльності та залучення до неї інших» здійснювалось за допомогою онлайн опитування таких запитань: «У школі є люди, яким усі довіряють і до яких можна підійти у разі виникнення проблеми чи за порадою», «У школі тобі допоможуть і підтримають у разі необхідності», «Діти в класі дружать між собою і нікого не ображають», «Діти дбають одне про одного і допомагають вирішувати проблеми» (табл. 2.2.10). Також ми мали змогу спостерігати інформацію про проведені заходи через сторінку у соціальній мережі «Facebook», оскільки, згідно з дослідженням gemiusAudience (2017), ця мережа є найпопулярнішою серед користувачів та сайти ЗЗСО, портал превентивної освіти. Педагоги мали можливість описувати власний продуктивний досвід, розміщувати фото, відео заходів, які відбувалися. Під час констатувального експерименту педагоги та учні не дуже були зацікавлені брати участь у соціально значущій діяльності, відповідно і сторінка у фейсбуці була не дуже популярною.

Таблиця 2.2.10

Рівні готовності до участі у соціально значущій діяльності та залучення до неї інших учнів основної школи

за діяльнісно-практичним критерієм (%)

Рівень	Експериментальна група (406)	Контрольна група (402)
Продуктивний	17,1	17,2
Вибірковий	44,2	43,4
Пасивний	38,7	39,4

За даними таблиці, продуктивний рівень виявили 17,1% дітей експериментальної та 17,2% дітей контрольної груп. Як показало дослідження, лише 16,5% експериментальної групи та 17,8 контрольної групи зазначили, що діти в класі дружать між собою і нікого не ображають. 15,3% експериментальної і 14,9 контрольної груп відповіли, що діти дбають одне про одного і допомагають вирішувати проблеми. Лише незначний відсоток опитаних (21,3% учнів експериментальних груп і 20,9% учнів контрольних груп) відповіли, що у школі є люди, яким усі довіряють і до яких можна підійти у разі виникнення проблеми. І зовсім малий відсоток учасників дослідження (15,6% учнів експериментальних груп і 15,2% учнів контрольних груп) засвідчили, що у школі можуть допомогти та підтримати у разі необхідності.

Із вибіркоvim рівнем було зафіксовано 44,2% дітей експериментальної та 43,4% дітей контрольної груп. Під час онлайн-опитування нами було з'ясовано, що 42,6% експериментальної групи та 41,8% контрольної групи зазначили, що не всі діти в класі дружать між собою. Трохи менший відсоток респондентів (40,5% учнів експериментальних і 41,2% учнів контрольних груп) зазначили, що деякі діти дбають одне про одного і допомагають вирішувати проблеми. 48,3% учнів експериментальної та 47,6% контрольної груп зазначили, що у школі є дуже мало людей, яким усі довіряють і до яких можна підійти у разі виникнення проблеми. 45,7% учнів експериментальної та 43,2% дітей контрольної груп відповіли, що у школі мало людей, які можуть допомогти та підтримати у разі необхідності.

Пасивний рівень було зафіксовано в в 39,6% дітей експериментальної та 41,1% дітей контрольної груп. Результати показали, що 38,7% експериментальної групи та 40,4% контрольної групи зазначили, що клас не дружний. Трохи більший відсоток учнів (41,5% учнів експериментальних і 43,1% учнів контрольних груп) відповіли, що в класі діти не допомагають одне одному. 38,2% учнів експериментальної та 37,2% контрольної груп зазначили, що у школі немає людей, яким можна довіряти і підійти у разі виникнення проблеми. Трохи менший відсоток респондентів (36,5% учнів експериментальної та 36,9% дітей контрольної груп) зазначили, що у школі немає людей, які можуть допомогти та підтримати у разі необхідності.

Результати опитування дозволили зробити висновок про те, що у школі не надто приділяють увагу особистим проблемам учнів.

Дослідження показника «розроблення і реалізація соціальних проектів за допомогою засобів ІКТ: акції, тренінги, різноманітні ігри» здійснювалось за допомогою контент-аналізу звітів експериментальних ЗЗСО. Відповідно до плану проведення шкільних заходів ми отримували на електронну адресу звіти від відповідальних осіб, в яких було вказано, які заходи проводилися, скільки учнів брало участь у їх підготовці та у самих заходах. Загальні результати наведені у табл. 2.2.11. До прикладу, Комунальний заклад освіти «Середня загальноосвітня школа №42» Дніпровської міської ради організували такі акції та флешмоби «Кабінети доброти», виховні години «Добрі справи у моєму житті», «Говоримо гарні слова», проводили тренінги «Про почуття і співчуття», «Ми – особливі». СЗШ №55 організували акції «День обіймів», «День компліментів», «День подяк», встановили «Скриньки добрих побажань» у класах, провели виставку літератури «Все починається з добра». У Артемівській ЗОШ №12 пройшли акції «Протягни руку другу», «Добро перемагає в світі». Вихованці Запорізької ЗОШ №76 встановили «Скриньку побажань та бажань», упорядкували «Реєстр гарних справ», поділилися «Стрічками з гарними словами та побажаннями». У Харківській гімназії №1 учні організували флешмоб «Твори добро – щоб кращим став цей світ»,

роздавали всім флаєри «Сердечка з гарними побажаннями», «Подяка вчителям за їхню працю – після кожного уроку».

Вихованці Харківської СШ №15 провели акції «Створи емблему доброти» та тренінги «Добро починається з тебе», «Безпека спілкування в Інтернеті», грали в ігри «Чарівні слова», «Поділись своєю добротою», організували флешмоби «Говоримо дякую», «Обійми мене» тощо.

Таблиця 2.2.11

Рівні розроблення і реалізація соціальних проектів за допомогою засобів ІКТ: акції, тренінги, різноманітні ігри учнів основної школи за діяльнісно-практичним критерієм (%)

Рівень	Експериментальна група (406)	Контрольна група (402)
Продуктивний	20,8	21,6
Вибірковий	42,9	41,5
Пасивний	36,3	36,9

За результатами дослідження, продуктивний рівень під час реалізації соціальних проектів виявили 20,8% дітей та 21,6% дітей контрольної груп: вони брали активну участь у всіх завданнях, розроблювали та втілювали в життя школи свої ідеї, правильно добирали способи й засоби розв'язання творчих завдань.

У 42,9% учнів експериментальної й 41,5% учнів контрольної груп встановлено вибірковий рівень: учні не надто охоче брали участь у заходах, не схильні для виконання певних завдань їм був потрібен інструктаж із конкретизацією кожного кроку, їхні дії відзначались наслідуванням.

36,3% дітей експериментальної та 36,9% дітей контрольної груп виявили пасивний рівень. Учні були не зацікавлені брати участь у будь-яких заходах, не готові працювати у команді, не пропонували власних ідей, всі завдання виконували без задоволення.

Наведені результати дозволяють зробити висновок, що учні не надто зацікавлені брати участь у будь-яких заходах.

Отримані результати щодо вихідного стану сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи за емоційно-мотиваційним критерієм згруповано в таблицю 2.2.12 та представлено на рис. 2.2.3.

Отже, констатувальний етап експерименту показав, що продуктивний рівень сформованості просоціальної поведінки за діяльнісно-практичним критерієм мають 19,5% дітей експериментальної та 19,8% контрольної груп; вибіркового рівня – 41,9% дітей експериментальної та 41,3% контрольної груп; пасивний рівень – 38,5% дітей експериментальної та 38,9% контрольної груп.

Таблиця 2.2.12

**Рівні сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи
за діяльнісно-практичним критерієм (%)**

Рівень	Експериментальна група (406)	Контрольна група (402)
Продуктивний	19,5	19,8
Вибірковий	41,9	41,3
Пасивний	38,5	38,9

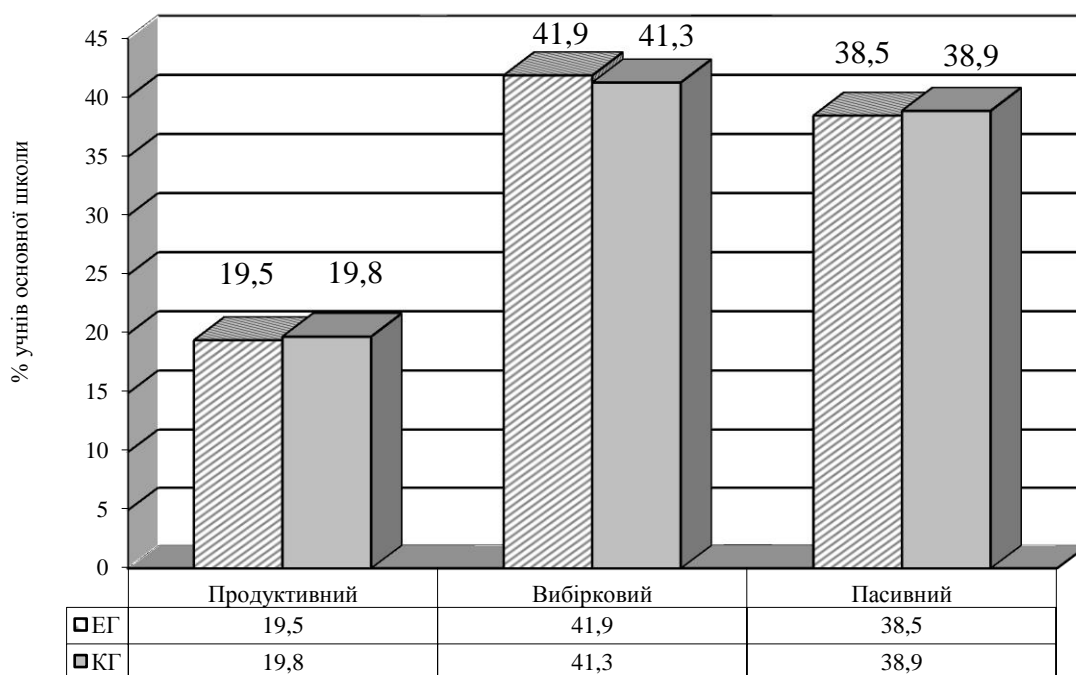

Рис. 2.2.3 Рівні сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи за діяльнісно-практичним критерієм (констатувальний етап експерименту).

Для отримання узагальнених результатів за пізнавальним, емоційно-ціннісним, діяльнісно-практичним критеріями у визначенні рівнів сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи (констатувальний експеримент) нами було застосовано математичну формулу:

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i, \text{ де}$$

Σ - сума значень дитини, за якою спостерігали, за всіма критеріями;

$x_i = \{x_1; x_2; x_3; \dots x_9\}$ – оцінка показника, отримана за кожним із критеріїв;

$n = \{9\}$ – кількість критеріїв. Кількісні показники внесено до таблиці 2.2.13 та наведено на рис. 2.2.4.

Таблиця 2.2.13

**Рівні сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи
(констатувальний етап) (%)**

Рівень	Експериментальна група (406)	Контрольна група (402)
Продуктивний	21,5	21,4
Вибірковий	38,8	39,2
Пасивний	39,7	39,4

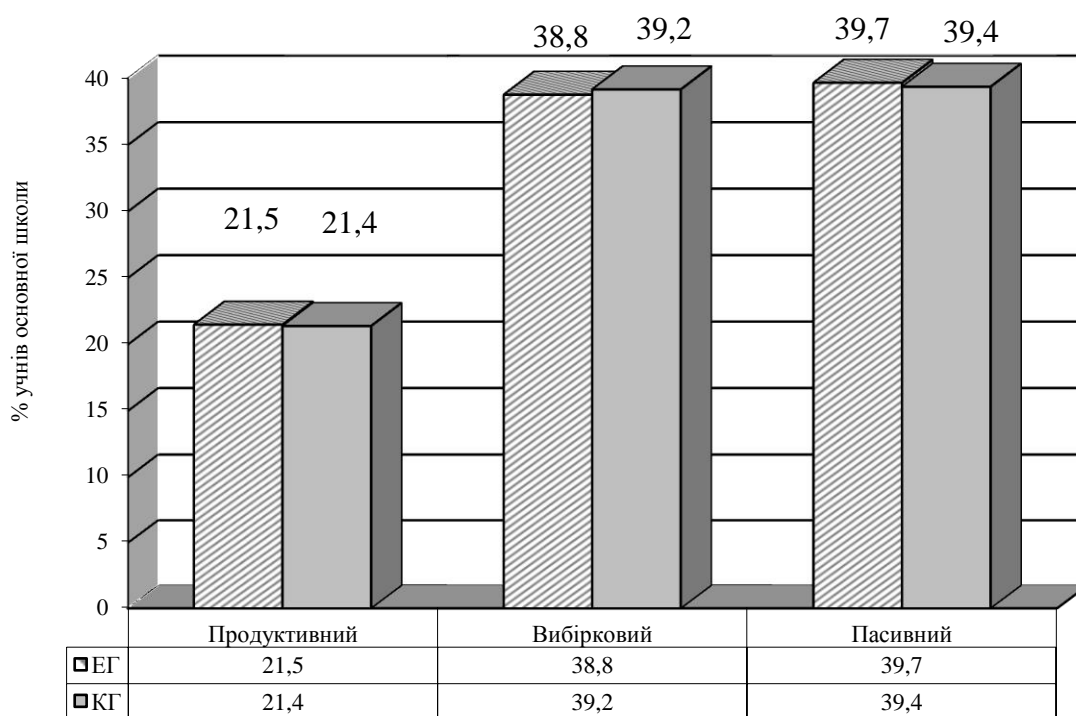

Рис. 2.2.4. Рівні сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи (констатувальний етап)

З огляду на дані, продуктивний рівень виявили 21,5% учнів експериментальної та 21,4% контрольної груп; вибірковий рівень – 38,8% учнів експериментальної та 39,2% контрольної груп; пасивний – 39,7% та 39,4% відповідно.

Також нами було проведено опитування серед педагогів щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроках.

На запитання, чи використовують педагоги інформаційно-комунікаційні технології на уроках – 67% відповіли ствердно.

Важливим також було дослідити, які саме засоби ІКТ використовуються. На це запитання педагоги давали декілька варіантів відповідей. Найбільш повторювані з них наведено у табл. 2.2.14

Таблиця 2.2.14

№	Засоби ІКТ	К-сть відповідей у %
1.	мультимедійні презентації	76%
2.	відеоматеріали	68%
3.	аудіоматеріали	60%
4.	навчальні ігри	56%
5.	освітні сайти, портали	50%
6.	електронна пошта	49%
7.	соціальні мережі	30%
8.	форуми	15%
9.	блоги	10%
10	QR-код	2%

Аналіз проведеного опитування дозволив зробити такі висновки. Загалом педагоги надають перевагу мультимедійним презентаціям (перше місце), відеоматеріалам ,аудіоматеріалам (друге і третє місце) та навчальним іграм (четверте місце). Освітні сайти та портали серед педагогів посідають п'яте місце, електронна пошта – шосте. Останні чотири місця посіли соціальні мережі, форуми, блоги, QR-коди. Отже, можемо констатувати, що педагоги більш готові використовувати технічні засоби, ніж мережеві.

Згідно з результатами аналізу констатувального експерименту, вибіркової та пасивної рівні сформованості просоціальної поведінки притаманні більшості учням основної школи. На нашу думку це зумовлено негативним впливом соціального середовища учнів основної школи, недостатньою увагою закладів загальної середньої освіти до форм і методів роботи з формування просоціальної поведінки учнів основної школи.

З огляду на зазначене вище, виникла необхідність створення організаційно-педагогічних умов формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій, а саме:

– науково-методичне забезпечення формування просоціальної поведінки учнів основної школи з використанням інформаційно-комунікаційних технологій;

– підготовка педагогів-координаторів до впровадження проекту «Вчимося жити разом» шляхом тренінгової та дистанційної форми навчання;

– створення науково-методичного супроводу формування просоціальної поведінки за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Детальний зміст зазначених вище організаційно-педагогічних умов буде розкрито у параграфах 3.1 – 3.3.

Висновки до другого розділу

Можемо констатувати, що результати анкетування засвідчили активне використання підлітками інформаційно-комунікаційних технологій, ресурсів та сервісів Інтернет. До прикладу, 98,1% експериментальної та контрольної груп зазначили позитивне ставлення до соціальних мереж. На запитання, що корисного для себе знаходять учні в соціальних мережах, 97,3% учнів експериментальної групи та 96,2% контрольної групи відповіли, що там міститься цікава інформація, обмін інформацією 48,1% – експериментальна і 47,6% – контрольна групи. На твердження, з якою метою учні основної школи використовують комп'ютер і мережу Інтернет, ми отримали такі результати: засіб спілкування – 95%; джерело цікавої інформації – 65 %; можливість познайомитися з новими людьми – 38%; для проведення вільного часу – 35%; для розваг – 25 %. Також було виявлено, що підлітки відвідують свою сторінку в соціальних мережах: щодня – 43,5%; через день або декілька днів – 12,5%; інколи, коли є вільний час – 41%; дуже рідко – 3%. Середня тривалість щоденного перебування в соціальних мережах серед підлітків становить 2,5 години.

Результати констатувального експерименту засвідчили, що переважна більшість педагогів обмежується у виховному процесі, лише використанням мультимедійних презентацій (76%) та демонстрацією готових відео- та аудіо матеріалів (68% і 60%), навчальних ігор (56%), натомість засоби ІКТ, які передбачають активну суб'єктно-пошукову діяльність учнів, майже не використовуються (форуми – 15%, блоги – 10%, QR-коди – 2%).

Враховуючи вищезазначене визначено й охарактеризовано структурні компоненти формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами ІКТ: когнітивний (характеризується усвідомленням необхідності та переваг дотримання просоціальної поведінки для суспільного та особистісного благополуччя), емоційно-ціннісний (характеризується прагненням товариської підтримки й допомоги, співпричетності, бажанні, емпатією, толерантним ставленням), діяльнісно-практичний (характеризується набуттям власного досвіду і вправлінням у соціально значущій діяльності, залученням до неї інших у безпосередній та мережевій взаємодії).

Для аналізу та оцінювання кількісно-якісних характеристик сформованості просоціальної поведінки в учнів основної школи визначено такі критерії з відповідними показниками, а саме: пізнавальний (розуміння сутності й особливостей просоціальної поведінки; обізнаність щодо якостей, притаманних людині з просоціальною поведінкою; усвідомлення необхідності просоціальної поведінки як для самої людини, так і для суспільства); емоційно-мотиваційний (ціннісні орієнтації, бажання та мотиви участі у соціально значущій діяльності; ставлення до соціальних мереж та мережевої взаємодії; уміння оцінювати інформацію в Інтернеті та прагнути до участі у просоціальній діяльності); діяльнісно-практичний (динаміка розвитку просоціальних умінь; розроблення і реалізація соціальних проектів за допомогою засобів ІКТ: акції, тренінги, різноманітні ігри; участь у соціально значущій діяльності та залучення до неї інших).

На основі зазначених вище критеріїв і показників охарактеризовано рівні сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи: пасивний, вибірковий, продуктивний.

Аналіз даних констатувального етапу дослідження засвідчив, що більшість опитуваних учнів характеризуються пасивним – 39,7% (ЕГ) і 39,4% (КГ) та вибірковим – 38,8% (ЕГ) та 39,2% (КГ) рівнями сформованості просоціальної поведінки, продуктивний рівень виявили всього 21,5% учнів (ЕГ) та 21,4% (КГ) учнів. Констатувальний експеримент довів відсутність цілеспрямованої роботи з формування просоціальної поведінки учнів основної школи і став спонукою для розробки й упровадження методики формувального експерименту.

Враховуючи результати узагальнення й аналізу здобутих на констатувальному етапі експерименту даних, нами було визначено організаційно-педагогічні умови формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій, а саме:

- Науково-методичне забезпечення формування просоціальної поведінки учнів основної школи з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

- Підготовка педагогів-координаторів до впровадження проекту «Вчимося жити разом» шляхом тренінгової та дистанційної форми навчання.

- Створення науково-методичного супроводу формування просоціальної поведінки за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Матеріали розділу відображено в публікації [144].

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

3.1 Науково-методичне забезпечення формування просоціальної поведінки учнів основної школи з використанням інформаційно-комунікаційних технологій

Вирішення завдань формування просоціальної поведінки учнів основної школи вимагає від педагогів нових, нетрадиційних підходів до організації освітнього процесу, зокрема, використання у вихованні потенційних можливостей інформаційно-комунікаційних технологій.

У попередніх розділах ми розглянули поняття просоціальної поведінки; визначили особливості виховання і розвитку учнів основної школи; обґрунтували виховний потенціал інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні просоціальної поведінки; визначили критерії, показники, рівні сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи; розглянули результати констатувального дослідження, що дало підстави окреслити необхідні організаційно-педагогічні умови формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Поняття «організаційно-педагогічні» умови поєднує в собі два терміни («організація» і «педагогічні умови»). Розглянемо більш конкретно кожен з них.

Згідно з даними філософського словника (1986), умова – це філософська категорія, в якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує (Філософський словник, 1986).

Великий тлумачний словник (2001) сучасної української мови визначає умову, як необхідну обставину, яка уможливорює здійснення, створення, накопичення будь-чого або сприяє чомусь.

У психології умову розуміють як сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, які впливають на розвиток конкретного психічного явища (Психологічна енциклопедія, 2006).

У словнику з освіти та педагогіки (2004) поняття «умова» розглядається як «сукупність змінних природних, соціальних, зовнішніх і внутрішніх впливів, що діють на фізичний, психологічний, моральний розвиток людини, її поведінку, виховання, навчання, формування особистості».

Похідною від поняття «умова» є категорія «педагогічні умови». У педагогіці існують різні підходи до визначення змісту поняття «педагогічні умови». Так, В. Андрєєв (2000) розуміє педагогічні умови як результат «цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення цілей».

На думку С. Коновальчук, педагогічна умова – це певна сукупність елементів освітнього середовища – факторів, що сприяють ефективній оптимізації процесу навчання, успішному досягненню поставленої задачі.

Під терміном «педагогічна умова» розуміють також сукупність об'єктивних можливостей змісту, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей здійснення педагогічного процесу, що забезпечує успішне досягнення поставленої мети (Бражнич, 2001).

Дослідник Є. Ганін (2003) під поняттям «педагогічні умови» розуміє сукупність взаємопов'язаних умов, необхідних для забезпечення цілеспрямованого виховного й освітнього процесів.

За словником психолого-педагогічних термінів і понять (2011), синонімами терміна «організація» є такі поняття: облаштування, об'єднання, угруповання, приведення в систему, формування певної структури й її адміністрування; а дієслово «організовувати» розуміється як: приступати або

підступати до здійснення чогось, розпочинати щось, братися за щось, заходжуватися, уживати якихось заходів, щось упорядковувати.

Оскільки предметом нашого дослідження є організаційно-педагогічні умови, зупинимося більш детально саме на їх аналізі. Більшість авторів дотримується позиції щодо тлумачення умов як обставин педагогічного процесу, необхідних для досягнення його мети.

Так, Б. Чижевський (1996) розглядає організаційно-педагогічні умови як функціональну залежність суттєвих компонентів педагогічного явища від комплексу об'єктів (речей, їх станів, процесів, взаємодій) у різних проявах; Т. Вдовичин (2013) розуміє організаційно-педагогічні умови як сукупність факторів, що забезпечують регулювання, взаємодію об'єктів і явищ педагогічного процесу для досягнення поставленої мети, вдосконалюють міжособистісні стосунки учасників педагогічного процесу для вирішення конкретних дидактичних завдань, сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців, їхньої самостійності, ініціативності, професійного інтересу. О. Єжова (2014) розуміє їх як обставини, що сприяють упорядкованості, узгодженості взаємодії суб'єктів педагогічного процесу, які спільно реалізують певну програму або мету; О. Войцехівський (2011) тлумачить їх як взаємопов'язані обставини і способи організації педагогічного процесу, які утворюють певну систему та визначають ефективність функціонування цього процесу; В. Кириченко (2012) вбачає в них сукупність обставин певного процесу, створення і впровадження яких обумовлює досягнення його кінцевої мети та забезпечує результативність використання обраних способів реалізації.

Науковці лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя зазначають, що організаційно-педагогічні умови – це «сукупність взаємопов'язаних обставин, які забезпечуються на управлінському рівні для досягнення запланованої мети і стосуються управління педагогами та їх професійною діяльністю, а також учнями та їх діяльністю. Організаційно-педагогічні умови можуть стосуватися ресурсів освітнього середовища,

науково-методичного забезпечення та моніторингу здійснюваного педагогічного процесу» (Кириченко, Єжова, Нечерда, Тарасова, & Хомич, 2016).

Спираючись на вищезазначене, ми визначаємо організаційно-педагогічні умови формування просоціальної поведінки учнів основної школи як сукупність факторів підготовки педагогів у галузі інформаційно-комунікаційних технологій, спрямованих на формування у них соціальних компетентностей, які є основою просоціальної поведінки та готовності до професійної діяльності.

В ході аналізу психолого-педагогічної літератури з проблем формування просоціальної поведінки учнів основної школи, а також в результаті проведеної дослідно-експериментальної роботи нами були виявлені і обґрунтовані організаційно-педагогічні умови формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій:

- науково-методичне забезпечення формування просоціальної поведінки учнів основної школи з використанням інформаційно-комунікаційних технологій;

- підготовка педагогів-координаторів до впровадження проекту «Вчимося жити разом» шляхом тренінгової та дистанційної форми навчання;

- створення науково-методичного супроводу формування просоціальної поведінки за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Проаналізуємо детальніше першу організаційно-педагогічну умову «Науково-методичне забезпечення формування просоціальної поведінки учнів основної школи з використанням інформаційно-комунікаційних технологій».

Для початку розглянемо поняття навчально-методичний комплект. За онлайн словником, навчально-методичний комплект – це сукупність навчально-методичних матеріалів, що забезпечують повноцінне компетентнісне вивчення і якісне викладання навчальної дисципліни (Словники та енциклопедії на Академіку, 2018).

На думку О. Стадник (2013), навчально-методичний комплект (НМК) – «це система взаємопов'язаних дидактичних засобів, об'єднаних за методичною концепцією, структурою й змістом, та функціонально спрямованих на посилення мотивації; формування, узагальнення, закріплення й діагностику теоретичних знань і практичних умінь; активізація творчих здібностей; формування емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу».

Дослідник О. Топузов (2012) розглядає навчально-методичний комплект, як «планування, розроблення і створення оптимальної системи (комплекту) навчально-методичної документації та навчально-методичних засобів навчання».

Водночас В. Журавлев (2012) трактує навчально-методичний комплект, як систему навчальних посібників, які моделюють і забезпечують освітній і виховний процес на уроках в закладах загальної середньої освіти.

На нашу думку, навчально-методичний комплект – це сукупність навчально-методичних матеріалів і програмно-технічних засобів, що сприяють ефективному освоєнню педагогами чи учнями знань, вмінь, ставлень.

Слід зауважити, що НМК можуть містити різноманітні складники: атласи, зошити, підручники, посібники, практикуми тощо. Ми погоджуємося з думкою Т. Назарової (2005), що потрібно розрізняти комплект для учня і комплект для вчителя. До НМК для учнів може входити підручник (навчальний посібник), робочий зошит, зошити-практикуми, збірники вправ, атласи, контурні карти, інтерактивні навчальні засоби тощо. Комплект для вчителя, зазвичай, складається з навчальної програми з предмета, методичного посібника, набору діагностичних методик, інтерактивних посібників тощо. НМК повинен бути як у друкованому, так і в електронному варіантах, завдяки якому вони набувають додаткової функціональності.

Поєднання традиційних методів навчання та сучасних інформаційних технологій дозволяє зробити процес навчання мобільним, строго диференційованим та індивідуальним.

Саме за допомогою інтерактивних та інформаційно-комунікаційних технологій відбувається якісне засвоєння, осмислення учнями пропонованого матеріалу на всіх рівнях пізнання (знання, розуміння, емоційна оцінка, застосування), що безпосередньо впливає на загальну успішність навчально-виховної роботи. Найціннішим є обмін різним досвідом, відмінними поглядами, різним світосприйняттям. Таким чином, учасники, взаємодіючи один з одним, обмінюються інформацією, аналізують, моделюють ситуації, спільно шукають шляхи розв'язання проблем, взаємозбагачуються. Інтерактивні та інформаційно-комунікаційні технології дають можливість задіяти не лише розум людини, але й її емоції, вольові якості, спонукати до творчості – тобто залучити до процесу цілісний потенціал особистості.

Впровадження сучасних технологій виховання, що враховують вікові, індивідуальні психофізіологічні особливості учнів XXI століття, забезпечуватиме можливість вироблення дитиною власної просоціальної моделі поведінки й самовизначення у мінливих соціально-культурних умовах сьогодення відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей. Для успішного навчання і виховання обов'язково треба враховувати тип провідної діяльності дитини, який залежить від її віку та індивідуальних психофізіологічних особливостей. Саме тому технології виховання просоціальної поведінки учнів мають відрізнятися. Крім цього, провідною вимогою добору технологій виховання має бути врахування сучасних засобів опрацювання інформації дітьми. У формуванні просоціальної поведінки необхідно враховувати, що діти і підлітки мають вільний доступ до інформації і, як стверджує вчений М. Prensky, – інший тип концентрації уваги: вони не можуть утримувати довільну увагу довго, переходять від однієї задачі до іншої дуже швидко; багато часу спілкуються у соціальних мережах; сприймають інформацію через візуальні та графічні джерела краще, ніж через текст, тому характерною діяльністю для них стала інтерактивність та ігри. Для основної школи провідний тип діяльності – комунікація, відповідно потрібно використовувати такі технології, як проектна, технологія колективних справ

тощо, які передбачають залучення учнів до участі у соціально значущих проектах класу, навчального закладу (Кириченко, Єжова, Нечерда, Тарасова, & Хомич, 2016).

Враховуючи все вищезазначене, для підготовки педагогів було використано навчально-методичний комплект «Вчимося жити разом», у розробленні якого автор брала участь та є у складі авторського колективу.

Створення навчально-методичного комплекту забезпечує оптимальне поєднання зусиль педагога й учня в освітньому та виховному процесі. Під час здійснення якісної підготовки учнів, науково-методичне забезпечення освітнього та навчального процесу сприятиме розвитку в учнів основної школи соціальних навичок, а саме: ефективного спілкування, співчуття, поваги до прав людини, роботи в команді, конструктивного вирішення конфліктів і їх запобігання, протистояння негативним соціальним впливам, переговорам, медіації, примиренню, що є підґрунтям формування просоціальної поведінки.

При розробці навчально-методичного комплекту нами враховувалися:

- вікові особливості учнів основної школи;
- основні вимоги до навчальної літератури;
- відповідність сучасним тенденціям вдосконалення виховного та освітнього процесу.

Навчально-методичний комплект «Вчимося жити разом» складається з комплекту для вчителя (програма та посібник), учнів (практикум, який містить навчальні завдання для організації різних форм роботи на уроках-тренінгах), збірки мультимедійних презентацій та відеоматеріалів, флеш-накопичувача. Всі видання є українською та російською мовами у друкованому та електронному варіантах. Тому, на нашу думку, саме створення такого навчально-методичного комплекту, який об'єднує інтерактивні та інформаційно-комунікаційні технології, допоможе учням виробити власну модель просоціальної поведінки.

Метою курсу є навчання життєвих навичок, які полегшують адаптацію дитини до умов середовища, сприяють відновленню психологічної рівноваги і розвитку якостей просоціальної особистості.

Головне завдання курсу полягає в тому, щоб досягти позитивних змін у знаннях, ставленнях, намірах, уміннях і навичках учнів, сприятливих для вибудови позитивного світосприйняття, й виробити просоціальні смисложиттєві ціннісні орієнтації, а саме (табл. 3.1.1):

Таблиця 3.1.1

Знання, ставлення, наміри, уміння/навички, сприятливі для розбудови миру

Знання	Ставлення	Уміння/навички
Обізнаність про природні потреби, права та обов'язки людини. Усвідомлення природи конфліктів, негативних наслідків їх ескалації. Здатність ідентифікувати причини конфліктів, способи їх мирного врегулювання. Знання стадій конфлікту, поширених конфліктогенів, алгоритмів розв'язання конфліктів.	Позитивне ставлення до себе, свого життя та своїх життєвих перспектив. Толерантність, прийняття інших поглядів, повага до культурних відмінностей. Емпатія. Солідарність. Соціальна відповідальність. Почуття справедливості та рівності.	Комунікація (активне слухання, вербальне та невербальне спілкування, парафраз). Асертивність (неагресивне самоствердження, уміння відстояти себе, сказати «ні», попросити про послугу чи допомогу). Здатність до кооперації, групової взаємодії. Критичне і творче мислення. Аналіз проблем і ухвалення рішень. Запобігання ескалації конфліктів. Конструктивне розв'язання конфліктів.

--	--	--

Проведення уроків-тренінгів здійснюється в рамках навчальної програми предмета «Основи здоров'я» для 5–9 класів, затвердженої Міністерством освіти і науки України. Навчально-методичний комплект реалізує компетентнісний підхід до навчання учнів, який визнано у світі найефективнішим для розвитку психосоціальних навичок.

Програма з розвитку соціальних навичок учнів основної та старшої школи у курсі «Основи здоров'я» складається з двох частин. У першій частині «Пояснювальна записка» міститься така інформація: інформація про проект «Вчимося жити разом»; мета і завдання курсу; оцінка ефективності проекту; висновки міжнародних консультантів, які здійснювали незалежну оцінку проекту; структура програми. У другій частині розміщена програма тренінгового курсу «Вчимося жити разом», у якій зазначено назву і мету уроку-тренінгу, очікувані результати навчання, кількість годин по класам та загальну кількість годин за програмою 5-9 класів. До програми також входять додатки (місце уроків-тренінгів у навчальній програмі предмета «Основи здоров'я» для 5–9 класів) та список рекомендованої та використаної літератури.

Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа) є складовою навчально-методичного комплексу «Вчимося жити разом». Він складається з двох частин.

У Частині 1 наведено концепцію предмета «Основи здоров'я», вікові особливості учнів основної школи, принципи навчання на засадах життєвих навичок, рекомендації з організації та ресурсного забезпечення тренінгів, опис найпоширеніших інтерактивних методів.

У Частині 2 подано розробки уроків-тренінгів, що реалізують компетентнісний підхід і спрямовані на розвиток життєвих навичок, які є підґрунтям просоціальної поведінки: самоповаги; ефективної комунікації; кооперації; самоконтролю; керування стресами; емпатії; асертивності

(неагресивної упевненості); розв'язання проблем; запобігання конфліктам і їх розв'язання; пошук консенсусу і примирення.

Тематика поваги до прав людини, гендерної чутливості та активної діяльності на благо інших людей з числа близького оточення, місцевої громади чи громадян усієї країни є наскрізною для всього циклу.

Для учнів 5-го класу розроблено 7 уроків-тренінгів.

Тренінг *«Ти особливий»* сприяв розвитку емпатії, позитивної самооцінки, самоусвідомлення і самовдосконалення, а також умінню запропонувати допомогу людям з обмеженими можливостями. Під час уроку-тренінгу учні називали свої переваги й недоліки та визначали шляхи підвищення самооцінки за поданим алгоритмом у практикуму для учнів.

Метою наступного уроку-тренінгу *«Ми – особливі»* є розвиток таких навичок таких як, толерантність, протидія дискримінації, вміння працювати в команді, поважати особистісні якості інших людей. На цьому уроці учні обговорювали поняття «дискримінація», «толерантність», наводили приклади дискримінації та упередженого ставлення, аргументували користь роботи в команді.

За допомогою тренінгу *«Про почуття і співчуття»* діти вчилися толерантно (у безоцінній манері) висловлювати свої негативні почуття (невдоволення, образу), розвивали вміння розуміти почуття інших людей. В ході заняття учні розрізняли поняття «почуття» і «співчуття», «Я-повідомлення» і «Ти-повідомлення», описували ознаки невербального вияву почуттів, демонстрували здатність ставити себе на місце іншого, уявляти, що він думає і відчуває.

На тренінгу *«Що сприяє порозумінню між людьми»* діти відпрацьовували навички комунікації: слухати і говорити, розуміти і використовувати «мову жестів», доброзичливо спілкуватись, вміти долати сором'язливість. Під час заняття учні розпізнавали вербальні й невербальні засоби спілкування; називали чинники, які сприяють спілкуванню і заважають йому; розповідали,

як можна подолати сором'язливість і стати впевненішим; демонстрували навички подолання невпевненості.

Тренінг *«Упевнена поведінка»* допомагав учням ознайомлюватися із перевагами впевненої поведінки, сприяв розвитку асертивності (неагресивної впевненості), самоповаги і поваги до інших людей. На уроці учні розрізняли пасивну, агресивну й упевнену поведінку; називали вербальні та невербальні ознаки різних типів поведінки (слова, сила та інтонація голосу, міміка, жести, положення тіла); пояснювали переваги впевненої поведінки.

Тренінг *«Спілкування з дорослими»* сприяв розвитку комунікативних навичок, виховував повагу до старших, мотивував учнів звертатися до дорослих у разі виникнення проблем. У ході заняття учні називали дорослих зі свого найближчого оточення, яким вони довіряють, до яких можуть звернутися в разі потреби; демонстрували здатність долати сором'язливість у спілкуванні з новими вчителями, іншими працівниками школи, до прикладу, розпитати дорогу, передати на проїзд у громадському транспорті, висловити прохання, надати допомогу.

Навички спілкування з однолітками учні відпрацьовували на тренінгу *«Спілкування з однолітками»*. Заняття сприяло формуванню дружніх стосунків між дівчатками і хлопчиками, протидії насиллю (булінгу) в учнівському середовищі.

Для учнів 6-го класу було розроблено 10 уроків-тренінгів.

Мета тренінгу *«Самооцінка і здоров'я людини»* полягала у поясненні учням, як формується самооцінка, обговоренні недоліків завищеної і заниженої самооцінки та переваг адекватної самооцінки, вправляннях постановки і досягнення мети. На уроці учні пояснювали значення терміну «самооцінка»; розпізнавали занижену, завищену й адекватну самооцінку в запропонованих педагогом ситуаціях; називали щонайменше дві переваги адекватної (здорової) самооцінки; пояснювали, як самооцінка впливає на поведінку людини; демонстрували вміння адекватно оцінювати себе, підвищували самоповагу завдяки вибору і досягнення цілей.

На тренінгу *«Вчимося ухвалювати рішення»* учні вчилися аналізувати проблеми і ухвалювати зважені рішення. Під час заняття учні розрізняли прості, щоденні та складні рішення; називали чинники, що впливають на ухвалення рішень; пояснювали алгоритм ухвалення рішень за «правилом світлофора».

Тренінг *«Як протидіяти тиску однолітків»* сприяв формуванню впевненої поведінки учнів, умінню протидіяти негативному впливові однолітків. На уроці учні розрізняли позитивні й негативні соціальні впливи; називали причини, з яких деякі люди пропонують щось небезпечно іншим; розпізнавали маніпуляції і навчалися протидіяти ним; демонстрували уміння відмовлятися від небезпечних пропозицій сторонніх людей, друзів, протидіяти тиску в компанії.

Метою тренінгу *«Ефективне спілкування»* став розвиток навичок спілкування: вміння говорити, слухати, встановлювати контакти з іншими людьми. У ході заняття учні досліджували прогрес у розвитку засобів комунікації; розпізнавали вербальні й невербальні канали комунікації; називали вербальні й невербальні ознаки активного слухання; демонстрували уміння уникати непорозумінь — висловлюватися конкретно, ставити уточнювальні запитання.

Тренінг *«Стили спілкування»* сприяв розвитку вміння просити про послугу та висувати справедливі вимоги, виховував чемність і культуру спілкування. Під час уроку учні розпізнавали пасивний, агресивний та впевнений стилі спілкування за вербальними й невербальними ознаками; наводили приклади ситуацій, у яких найкраще діяти впевнено, пасивно чи агресивно; ознаки і наслідки різних типів спілкування; аналізували переваги і недоліки пасивної, агресивної і впевненої поведінки; демонстрували уміння попросити про послугу, допомогу, висувати справедливі вимоги.

Метою тренінгу *«Навички спілкування»* був розвиток базових комунікативних навичок. У ході заняття учні оцінювали рівень своєї упевненості у спілкуванні з незнайомими людьми; пояснювали, як може

зашкодити сором'язливість; демонстрували уміння правильно знайомитися, починати, підтримувати і завершувати розмову, робити компліменти.

За допомогою тренінгу *«Стосунки і здоров'я»* учнів було ознайомлено із розбудовою здорових міжособистісних стосунків, перевагами кооперації та роботи в команді. На уроці учні називали дії, які сприяють зміцненню стосунків, та дії, що псуують їх; демонстрували здатність працювати в команді.

Тренінг *«Види і наслідки конфліктів»* сприяв розвитку навичок запобігання, аналізу й конструктивного розв'язання конфліктів, виховував толерантне ставлення до людей, які мають інші смаки, погляди чи переконання. На тренінгу учні пояснювали значення термінів «конфлікт», «конфлікти поглядів», «конфлікти інтересів»; розпізнавали конфлікти поглядів і конфлікти інтересів; наводили приклади толерантного розв'язання конфлікту поглядів; називали чотири способи розв'язання конфлікту інтересів і приклади ситуацій, у яких ці способи є доречними; демонстрували здатність аналізувати конфлікти: розпізнавати конфліктні ситуації, визначати мету учасників конфлікту, а також, які способи розв'язання конфлікту вони обрали.

Ознайомлювалися учні із прийомами конструктивного розв'язання конфліктів та відпрацьовували навички самоконтролю на тренінгу *«Як владнати конфлікт»*. У ході заняття учні пояснювали значення терміна «конфліктоген»; наводили приклади конфліктогенів; розрізняли «Я-повідомлення» і «Ти-повідомлення»; називали п'ять кроків розв'язання конфліктів; демонстрували здатність контролювати себе у конфліктних ситуаціях.

На тренінгу *«Підліткові компанії»* учні ознайомлювалися з ознаками дружніх, недружніх і небезпечних компаній, відпрацьовували навички протидії агресії та насиллю. Під час уроку учні розпізнавали дружні, недружні й небезпечні компанії; аналізували соціальні групи, до яких вони належать; називали приклади фізичного і психологічного насилля; демонстрували здатність припиняти агресію і насилля у своєму середовищі.

Для учнів 7 класу розроблено 6 уроків-тренінгів.

Тренінг *«Розбудова самооцінки»* допоміг ознайомити учнів з поняттям «психологічна рівновага» та способами формування здорової самооцінки. На занятті учні називали ознаки психологічної рівноваги, види самооцінки; оцінювали рівень своєї психологічної рівноваги та самооцінки; пояснювали, як низька самооцінка впливає на поведінку підлітків; аналізували вплив критики на самооцінку; демонстрували вміння адекватно ставитися до критики сторонніх людей.

Метою тренінгу *«Синергія стосунків»* став розвиток навичок розбудови стосунків. Під час уроку учні розкривали значення терміна «синергія»; аналізували якість своїх стосунків; наводили приклади синергії у природі, техніці, спорті, стосунках; демонстрували вміння поліпшувати стосунки, знаходити спільну мову з дорослими та однолітками.

Тренінг *«Стрес і психологічна рівновага»* навчив учнів визначати джерела стресу у своєму житті, використовувати техніки самоконтролю. У ході заняття учні пояснювали, що таке стрес, які є види стресу; називали чинники, що спричиняють стрес; оцінювали індивідуальний вплив стресорів; демонстрували вміння використовувати техніки самоконтролю у стресових ситуаціях.

За допомогою тренінгу *«Керування стресами»* учні ознайомлювались із впливом стресу на здоров'я та фізичними, емоційними й духовними способами керування стресом. На занятті учні розпізнавали фізіологічні та психологічні ознаки стресу і стресового перевантаження; пояснювали, як стрес впливає на здоров'я; називали фізичні, емоційні та духовні способи керування стресом.

На тренінгу *«Стрес в екстремальних ситуаціях»* учні ознайомлювались з особливостями стресу в надзвичайних ситуаціях, розвивали навички позитивного мислення. Під час уроку учні називали стресори надзвичайних ситуацій; розповідали про головні передумови виживання у надзвичайних ситуаціях; пояснювали небезпеку негативного мислення; демонстрували вміння змінювати негативні думки на позитивні.

Метою тренінгу *«Конструктивне розв'язання конфліктів»* стало навчання учнів конструктивно розв'язувати конфлікти. На занятті учні пояснювали, чому важливо вміти розв'язувати конфлікти; називали способи подолання конфліктних ситуацій; розповідали, як поводитись у конфліктній ситуації; наводили приклади конструктивного розв'язання конфліктів.

Для 8-класу було розроблено 4 уроки-тренінги.

Тренінг *«Стать і статеві ролі»* допоміг учням розкрити відмінності понять «біологічна стать» і «соціальна статева роль» (гендер) та ознайомити учнів із концепцією гендерної рівності. Під час уроку учні розпізнавали ознаки статі і гендеру; називали приклади гендерних ролей і гендерних стереотипів; пояснювали, як гендерні стереотипи можуть обмежувати права людей у сучасному світі.

Метою тренінгу *«Упевнена поведінка»* був розвиток навичок впевненої поведінки, формування почуття власної гідності й поваги до себе та інших. У ході заняття учні навчались розпізнавати типи поведінки у спілкуванні; пояснювали переваги впевненої поведінки; називали ознаки асертивної поведінки, рівноправного спілкування; наводили приклади прав людини; демонстрували уміння використовувати «Я-повідомлення».

Тренінг *«Стоп булінг»* сприяв розвитку співчутливого ставлення до жертв насилля, навичок надання і отримання допомоги. На уроці учні пояснювали, що таке булінг; розпізнавали булінг і дружні піддражнювання; розробляли стратегії подолання булінгу; демонстрували емпатію до жертв насилля, уміння припиняти булінг та звертатися по допомогу; називали джерела допомоги жертвам булінгу.

На тренінгу *«Безпека спілкування в Інтернеті»* учні вчилися безпечно спілкуватися в Інтернеті. У ході заняття учні називали переваги й недоліки Інтернету; пояснювали відмінності між поняттями «булінг» і «кібербулінг»; демонстрували уміння захищати персональні дані, уникати ризикованої поведінки в Інтернеті.

Для учнів 9 класу було розроблено 6 уроків-тренінгів.

Тренінг *«Характер людини»* мотивував учнів до самовдосконалення, обрання гідних зразків для наслідування. На уроці-тренінгу учні називали ознаки доброго характеру, а також розповідали про людей, які можуть бути взірцем для наслідування.

Наступний тренінг *«Цінності – основа характеру»* сприяв формуванню у молоді моральної свідомості та правильної системи цінностей. На цьому занятті учні наводили приклади людей, які орієнтуються на універсальні етичні принципи; осмислювали важливість розподілу власних ресурсів для вибору, яке може надати їм життя.

На тренінгу *«Самооцінка характеру»* учні вчилися самовдосконалюватися, розвивали навички самооцінки, постановки і досягнення мети. На цьому тренінгу учні наводили приклади загальнолюдських цінностей; аналізували вигоди, які можна отримати від удосконалення характеру; демонстрували вміння ставити перед собою мету і досягати її.

Ознайомлення учнів зі складниками життєвого самовизначення, формулою вибору професії, а також надання підтримки у визначенні критеріїв та особистих мотивів для вибору професії відбувалося на уроці-тренінгу *«Самовизначення і вибір професії»*. Учні розповідали про формулу вибору професії; складали особистий рейтинг мотивів для вибору професії; критично аналізували гендерні стереотипи щодо вибору професії.

Тренінг *«Емоційна саморегуляція»* мав на меті ознайомити учнів з поняттям «емоційна саморегуляція», базовими емоціями, загальною стратегією та прийомами самоконтролю. У ході заняття учні називали ознаки емоційної компетентності; пояснювали значення емоційної саморегуляції для здоров'я людини; розпізнавали базові емоції; демонстрували вміння застосовувати загальну стратегію і окремі прийоми самоконтролю, як асоціація, дисоціація, рефреймінг.

Метою тренінгу *«Спілкування і розбудова стосунків»* було сприяння розвитку навичок ефективного спілкування з дорослими та однолітками. Завдяки цьому тренінгу учні розпізнавали вербальні та невербальні засоби

комунікації; пояснювали, які існують перепони у спілкуванні; називали складники формули здорових стосунків; демонстрували готовність працювати над удосконаленням своїх стосунків із дорослими та однолітками.

Кожен урок-тренінг складався зі вступної, основної та завершальної частини. Для підвищення ефективності виховних впливів інформаційний блок доповнювався мультимедійними презентаціями, які допомагали педагогам краще відтворити основний задум уроку, а учням легше засвоїти матеріал за допомогою зорового й слухового сприйняття. Відповідно до теми уроку-тренінгу добирався відеоряд, який міг містити мультфільм, відеоролик чи соціальну рекламу, які після завершення перегляду обговорювались. Полегшенню швидкого знаходження певних відеоджерел та завдань для учнів сприяло розміщення у посібнику посилання та QR-коду, що забезпечувало можливість легкого розпізнавання мобільним телефоном конкретного посилання цього мультфільму. Для легкого ідентифікування завдань, які мали виконати учні під час тренінгу із практикуму для учнів, в посібнику розміщувався скріншот сторінки.

В посібнику перша сторінка уроку-тренінгу завжди містить інформацію про тему, мету, очікувані результати, обладнання і матеріали, про те, що треба підготувати заздалегідь. Зверху цієї ж сторінки є таблиця з переліком життєвих навичок, на якій відмічається зеленим кольором саме та навичка, яка розвивається в цьому уроці.

На наступній сторінці уроку-тренінгу розміщується орієнтовний план уроку та певні рекомендації щодо проведення уроку.

Сам урок-тренінг завжди починається зі стартового завдання, метою якого є повторити попередній матеріал і перейти до нового. До стартових завдань відноситься: зворотний зв'язок, який допомагає згадати попередню тему уроку, знайомства та повідомлення теми.

Для прикладу розглянемо структуру уроку-тренінга «Що сприяє порозумінню між людьми» для 5 класу.

На початку заняття педагогам пропонується провести учням зворотний зв'язок із минулим заняттям та оголосити тему уроку. Під час знайомства учні мали обміркувати запитання: «Що допомагає їм у спілкуванні?» та записати відповідь на паперових клаптиках паперу. По завершенні знайомства учні мали на дошці побудувати зі своїх записаних відповідей «міст».

За допомогою інформаційного повідомлення «Спілкування без слів» учні мали змогу ознайомитися з вербальними та невербальними способами спілкування.

Після ознайомлення з інформацією учням пропонувалася вправа «Відгадайте слово», метою якої був розвиток невербальної комунікації. Завдання полягало в тому, що хтось з учнів (за бажанням) мав вийти в центр класу, а вчитель пошепки повинен був сказати йому будь-яке слово, наприклад, «підтримка». Завдання полягало в тому, щоб повідомити це слово класу, але без слів.

Після завершення вправи педагогу пропонувалося обговорити її з учнями та підвести підсумок.

Далі учням пропонувалася робота у групах, метою якої було засвоєння нової інформації у процесі групової роботи.

Перед початком роботи у групах учням демонструвався мультфільм, де учні аналізували, як проходив процес спілкування.

Після перегляду мультфільму учням пропонувалося об'єднатися у 5 груп, закривши при цьому очі і орієнтуючись за характерними звуками тварин, які були зображені на їхніх картках.

Кожній групі пропонувалося опрацювати відповідну інформацію із практикуму для учнів та продемонструвати всьому класу: приклади вияву щирості й тактовності, доброзичливості й гарних манер, уміння аргументовано говорити, уміння активно слухати, уміння подолання невпевненості тощо.

У підсумкових завданнях педагогу пропонувалося зачитати висновки та виконати завдання «Корабель порозуміння», метою якого було повторення елементів спілкування, що сприяють порозумінню. Для підсумку учням

пропонувалося продовжити фразу: «На цьому занятті я... (*дізнався про те, усвідомила, що...*)». На завершення учні дарували одне одному усмішки та оплески за радість від спільної роботи (Додаток Г).

Практикум для учнів з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа) містив навчальні завдання для організації різних форм роботи на уроках-тренінгах. Цей практикум є невід'ємною складовою навчально-методичного комплексу «Вчимося жити разом» для основної та старшої школи, до нього також входить посібник для вчителя і збірка мультимедійних презентацій та відеоматеріалів.

Практикум для учнів містив роздавальні матеріали для тренінгів за курсом «Вчимося жити разом». Готуючись до уроку, вчитель міг роздруковувати матеріали для всіх учнів або запропонувати їм зробити це самостійно чи користуватися електронною версією практикума.

Роздавальні матеріали до кожного тренінга було розроблено за єдиною структурою:

- перша сторінка містить інформацію для актуалізації нової теми;
- наступні сторінки містять коротку інформацію за темою і завдання для самостійного виконання, роботи в парах, групах, у класі чи вдома;
- на останній сторінці розміщено узагальнені висновки теми та інструмент для оцінювання своїх вражень учнями від тренінгу.

Зошит багатий на доцільно дібраний та яскравий ілюстрований матеріал, що сприяє зацікавленню учнів, поживленню їхнього пізнавального інтересу.

Отже, можна зробити висновок, що навчально-методичний комплект «Вчимося жити разом», використаний у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи, забезпечив у дітей: командний дух, комунікабельність, емпатійність, творчість, активну життєву позицію, здатність мирно вирішувати конфлікти.

Показником результативності навчально-методичного комплексу було помітне особистісне зростання учнів основної школи, яке виражалось у розширенні їх знань про просоціальну поведінку, розвиткові в них

просоціальних якостей та життєвих навичок, становленню їх активної позиції щодо соціально значущої діяльності.

3.2 Підготовка педагогів-координаторів до впровадження проекту «Вчимося жити разом» шляхом тренінгової та дистанційної форми навчання

Важливою умовою формування просоціальної поведінки учнів основної школи є формування готовності педагогів до цього процесу. Вчителю самому потрібно зрозуміти важливість просоціальних вчинків і необхідність формування просоціальної поведінки учнів. Професійно-педагогічна просоціальна поведінка має бути спрямована, перш за все, на створення максимально сприятливих умов для творчої самореалізації особистості учня, а також на розширення і укріплення міжособистісних контактів та встановлення відносин з оточуючими людьми.

Необхідність реалізації цієї організаційно-педагогічної умови зумовлюється рядом причин.

По-перше, питання формування у підростаючого покоління просоціальної поведінки у загальному курсі вивчення педагогіки як навчальної дисципліни в системі професійної підготовки вчителя, а також на курсах підвищення кваліфікації вчителів, як правило, висвітлюються досить обмежено. Через це самі педагоги у своїй професійній діяльності не акцентують увагу на формуванні просоціальних якостей у своїх учнів.

По-друге, просоціальна поведінка є складовою педагогічної культури й педагогічної компетентності вчителя. Однак на рівні «вчитель – учень» ми в ході експериментальної роботи могли спостерігати наступні випадки проявів поведінки з боку педагогів: небажання вислухати, невміння коректно критикувати й заохочувати, байдужість до почуттів, емоцій, потреб вихованців. З огляду на вищезазначене ми вважаємо важливим в ході формування просоціальної поведінки учнів основної школи звернути увагу на становлення просоціальної особистості педагога – набуття ним знань з теми

просоціальності, усвідомлення її актуальності та розуміння наслідків поведінки вчителя.

По-третє, для того, щоб зробити процес формування просоціальної поведінки особистості не стихійним, а цілеспрямованим, на наш погляд, необхідна організована педагогічна діяльність у закладах загальної середньої освіти. Саме тому реалізація програми з формування просоціальної поведінки учнів основної школи передбачає також неодмінну підготовку педагогів до формування просоціальної поведінки, а отже, доцільним є формування їх готовності до цієї професійної діяльності та підвищення їх компетентності з питань формування в учнів потреби просоціальної взаємодії з усіма суб'єктами, які оточують школяра тією чи іншою мірою впливають на його світогляд, становлення характеру тощо. Окрім того, ми також враховували дані досліджень, що понад 35% вчителів не використовують інтерактивні та інформаційно-комунікаційні технології у освітньому та виховному процесі (Нечерда, 2015; Кириченко, Єжова, Нечерда, Тарасова, & Хомич, 2016).

Для формування готовності педагогів закладів загальної середньої освіти до формування просоціальної поведінки учнів основної школи ми вважали необхідним, у першу чергу, уточнити та конкретизувати поняття «готовність».

Аналіз психолого-педагогічної літератури показує, що за великої кількості характеристик поняття «готовність», його розуміння залежить від основних теоретичних підходів, які не виключають, а взаємодоповнюють один одного. Перші дослідження цього питання здійснили Д. Узнадзе і колектив грузинських учених-психологів (1961). У результаті досліджень вчені зробили висновок, що «у випадку наявності будь-якої потреби і ситуації її задоволення у суб'єкта виникає специфічний стан, який можна характеризувати як готовність, як установку його до здійснення певної діяльності, спрямованої на задоволення його актуальної потреби».

На думку Л. Разборова, готовність – «це складне особистісне утворення, стан, який обумовлений психологічними особливостями особистості, що забезпечує ефективність професійної діяльності» (Скоробагата, 2008).

Дослідниця В. Нечерда (2015) зазначає, що готовність – це процес цілеспрямованого розвитку всіх сторін і якостей особистості вчителя, котрі складають його готовність до зазначеної діяльності.

Дослідник В. Сластьонін (1982) стверджує, що готовність є особливим психічним станом, який характеризується наявністю в суб'єкта образу, структури певної дії та постійної направленості свідомості на її виконання. Готовність повинна вміщувати різного роду настанови на усвідомлення певного завдання, модель імовірної поведінки, визначення відповідних способів діяльності, оцінку своїх можливостей у співвідношенні з майбутніми труднощами та необхідністю досягнення певного результату.

Науковці лабораторії фізичного розвитку і здорового способу життя, розуміють готовність вчителя до формування просоціальної поведінки учнів як інтегральну якість особистості, яка характеризується наявністю та певним рівнем сформованості знань, цінностей, вмінь та навичок вчителя у їх єдності, що проявляється у його прагненні до цього виду діяльності і у його підготовленості до її здійснення на професійному рівні (Кириченко, Єжова, Нечерда, Тарасова, & Хомич, 2016).

Визначення поняття готовності пов'язується з дослідженням феномену установки (О. Асмолов, О. Леонтьєв, Д. Леонтьєв, Ш. Надірашвілі, О. Прангішвілі, Д. Узнадзе та ін.). Відомо, що активність особистості безпосередньо залежить від її установок, оскільки вони мають скеровуючий вплив на всю її життєдіяльність. Установка є джерелом активності суб'єкта в будь-який момент його діяльності (цитуються за Сердюк, Петрученко, 2011).

Рефлексія вищезазначених досліджень дала змогу уточнити поняття готовності педагогів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи як інтегральної якості особистості педагога, що характеризується наявністю та певним рівнем сформованості знань, цінностей, вмінь та навичок вчителя у їх єдності, яка проявляється у його прагненні до цього виду діяльності і у його підготовленості до її здійснення на професійному рівні.

Для глибшого дослідження поняття «готовність» у нашій роботі ми будемо використовувати поділ готовності учителя до інноваційної діяльності за Н. Клокар. Вона виокремлює три компоненти, а саме: мотиваційний, когнітивний, процесуальний.

Мотиваційний компонент – мотивація до здійснення цієї діяльності.

Когнітивний компонент – знання про предмет та способи діяльності.

Процесуальний компонент – професійні навички та вміння, що спрямовують мобілізуючі сили особистості на оволодіння діяльністю чітко визначеного напрямку (Кириченко, 2016).

Такий поділ, на наш погляд, є найбільш вдалим і доцільним для використання при підготовці педагогів в системі методичної роботи різних рівнів до будь-якого виду діяльності, зокрема, до формування просоціальної поведінки в учнів ЗЗСО.

З метою формування готовності педагогів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи нами було здійснено підготовку педагогів через тренінгову та дистанційну форми навчання (дистанційний курс).

Розглянемо тренінгову форму навчання.

Для того, щоб замотивувати учня до просоціальної поведінки, педагоги самі мають бути замотивовані. Цьому найефективніше сприяє тренінгова форма навчання. Під час її впровадження були використані наступні засоби ІКТ: технічні, програмні та мережеві.

Важливою умовою ефективності формування просоціальної поведінки учнів основної школи виступає навчальна підготовка педагогів шляхом тренінгової форми навчання. В інформаційному суспільстві педагог стрімко втрачає монополію на володіння знаннями, та й сама інформація стає миттєво доступною кожному, хто має доступ до мережі Інтернет. Натомість усе більшого значення набувають так звані «м'які навички», до яких належать здатність мислити критично та креативно, аналізувати проблеми і генерувати рішення, ефективно спілкуватися і налагоджувати стосунки, попереджувати та конструктивно розв'язувати конфлікти, володіти собою і керувати стресами.

Однак, ці навички складно розвинути в рамках традиційного уроку, тому останнім часом активні та інтерактивні методи навчання, які часто об'єднують спільною назвою «тренінг», набувають усе більшої популярності.

Бразильський педагог Р. Freire (2003) вважає, що доцільно замінити традиційну «накопичувальну» освіту на освіту «проблемно-визначальну». У книзі «Педагогіка пригноблених» Р. Freire назвав усталений стан речей в освіті «банківською освітою», коли учні розцінюються як «банк», а викладачі – як вкладники, що сподіваються отримати дивіденди в майбутньому. При «банківській освіті» учні є пасивними отримувачами певного обсягу знань, які вони досить часто вважають не своїми, не інтерпретують їх, не розуміють значення та, найголовніше, забувають більшу частину після отримання оцінки. За умов же проблемно-визначальної освіти учні займаються реальними проблемами, запозиченими з життя. Навчання, вважає педагог, відбуватиметься набагато успішніше, якщо учні самостійно формулюватимуть завдання і, виходячи з власного життєвого досвіду, виконуватимуть їх.

Поняття «тренінг» від англ. *training*) — це запланований процес модифікації (зміни) відношення, знання чи поведінкових навичок того, хто навчається, через набуття навчального досвіду з тим, щоб досягти ефективного виконання в одному виді діяльності або в певній галузі (Вікіпедія).

Дослідниця Л. Петровська (2007) розглядає тренінг як засіб взаємодії, спрямованої на розвиток компетентності спілкування.

Дослідники Р. Баклі та Дж. Кейпл визначають тренінг як сплановані та систематичні зусилля щодо модифікації чи розвитку знань, умінь, установок людини засобами навчання, аби досягти ефективного виконання одного чи декількох видів діяльності (цитовано за Шевчук, 2013).

За дослідником Т. Ткачук (2015), тренінг – це навчання конкретним навичкам і вмінням, новим формам поведінки.

Ми погоджуємося з думкою авторів посібника «Вчимося жити разом» (2017) та визначаємо тренінг як ретельно спланований процес надання і

поповнення знань, відпрацювання умінь і навичок, зміни чи оновлення ставлень, поглядів і переконань.

В педагогіці співпраці і розвивального навчання тренінг — це:

- нові підходи (співпраця, відкритість, активність, відповідальність);
- нові знання (інтенсивне засвоєння, уточнення);
- позитивні цінності, ставлення, ідеали;
- нові вміння і навички (ефективної комунікації, самоконтролю, лідерства, роботи в команді, аналізу ситуацій і ухвалення рішення) (Воронцова та ін., 2017).

Тренінги як форма практичної роботи своїм змістом відображають певну парадигму (узагальнений принцип діяльності, певний культурний стандарт, зразок). Досліник І. Вачков виділяє чотири типи таких парадигм:

1. тренінг як своєрідна форма дресури, за якої жорсткими маніпулятивними прийомами за допомогою позитивного підкріплення формуються патерни поведінки, а за допомогою негативного підкріплення «стираються» шкідливі, непотрібні;

2. тренінг як тренування, в результаті якого відбувається формування умінь і навичок ефективної поведінки;

3. тренінг як форма активного навчання, метою якого є, перш за все, засвоєння психологічних знань та деяких практичних умінь і навичок;

4. тренінг як метод створення умов для саморозкриття учасників і самостійного пошуку ними способів вирішення власних психологічних проблем (цитовано за Мешко, 2016).

Навчальний тренінг є цілісною динамічною системою тренінгових вправ і ґрунтується на принципах активної групової роботи. Під час тренінгу через взаємодію один з одним відбувається розкриття учасників групи. Тренінг створює умови для розвитку таких професійних якостей, як комунікативність, кооперація, упевненість у собі, толерантність, робота у команді.

Метою тренінгу стала підготовка педагогів-координаторів до організації і здійснення формування просоціальної поведінки учнів основної школи.

Цільовою групою тренінгу були працівники методичних кабінетів органів освіти різного рівня, педагогічні працівники закладів загальної середньої освіти

Завданнями тренінгу було визначено:

- ознайомити учасників з концепцією, змістом і методикою викладання тренінгового курсу «Вчимося жити разом»;
- актуалізувати розуміння етапів розвитку, актуальних проблем і завдань зони найближчого розвитку учнів основної школи;
- ознайомити учасників з методичним інструментарієм формування просоціальної поведінки учнів основної школи;
- надати всім учасникам можливість спробувати себе в ролі тренера;
- вибірково відпрацювати вправи із уроків-тренінгів для учнів 5-9 класів за курсом «Вчимося жити разом».

Обладнання та матеріали тренінгу:

- фломастери;
- аркуші паперу А-4;
- папір для фліпчарту;
- мультимедійний проектор;
- плакат «Пісочний годинник» для з'ясування очікувань;
- роздруковані анкети «ДО» і «Після».

Програма складалася з чотирьох сесій, кожна з яких мала свою мету і конкретний зміст, що логічно продовжував зміст попереднього блоку та розкривався відповідно до завдань програми:

Блок 1. Відкриття тренінгу. Знайомство учасників / представлення тренерів, презентація цільових орієнтирів тренінгу.

Блок 2. Методичний інструментарій формування просоціальної поведінки учнів основної школи.

Блок 3. Модельна демонстрація уроку-тренінгу відповідно до опорного плану його проведення.

Блок 4. Презентація учасниками однієї вправи з уроку-тренінгу та завершення тренінгу.

Зміст першого блоку «Відкриття тренінгу» був спрямований на знайомство учасників одне з одним за допомогою вправи «Портрет по колу», презентації мети і очікуваних результатів тренінгу та з'ясування очікувань «Пісочний годинник».

Зміст другого блоку «Методичний інструментарій формування просоціальної поведінки учнів основної школи» висвітлював концепцію, зміст і методику викладання тренінгового курсу «Вчимося жити разом»; етапи розвитку, актуальні проблеми і завдання зони найближчого розвитку учнів основної школи; повідомлення-демонстрацію «Засоби ІКТ у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи». Другий блок містив такі активності: роботу в групах «Вікові особливості учнів основної школи», групову дискусію.

Зміст третього блоку «Модельна демонстрація уроку-тренінгу відповідно до опорного плану його проведення» було спрямовано на ознайомлення учасників з інноваційними формами роботи з дітьми, відпрацювання підходів і методів формування просоціальної поведінки учнів з доведеною ефективністю. Основними активностями третього блоку були: стартові завдання, інформаційні повідомлення, роботи в групах, мозковий штурм, руханки, перегляд відео та мультимедійних презентацій, підсумкові завдання та інші.

Зміст четвертого блоку «Презентація учасниками однієї вправи з уроку-тренінгу та завершення тренінгу» дозволив спробувати учасникам побувати в ролі тренера та обговорити організаційно-методичні аспекти впровадження програми «Вчимося жити разом».

За результатами проведених за програмою блоків учасники тренінгу мали *знати:*

– концепцію, зміст і методику викладання тренінгового курсу «Вчимося жити разом»;

– засоби ІКТ у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи;

– етапи розвитку, актуальні проблеми і завдання найближчого розвитку учнів основної школи;

вміти:

– налагоджувати продуктивну педагогічну взаємодію з дітьми для спонукання зростаючої особистості до активного прояву просоціальної поведінки;

– реалізовувати програму тренінгового курсу з підготовки педагогів-координаторів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи на місцевому рівні;

– проводити тренінги з питань формування просоціальної поведінки учнів основної школи.

Програма розрахована на 6 годин. Рекомендована кількість учасників: 20–23 особи (Додаток Ж).

Тренінг починався з привітання, прояснення організаційних моментів, презентації мети і очікуваних результатів тренінгу, знайомства та з'ясування очікувань.

Знайомство провели за допомогою вправи «Портрет по колу», метою якої є не тільки знайомство одне з одним, але й створення сприятливого психологічного клімату на тренінгу, емоційне розвантаження.

Після з'ясування очікувань «Пісочний годинник» педагогам пропонувалося анкетування «ДО» (Додаток Г): оцінювання педагогами своєї впевненості та готовності до формування просоціальної поведінки учнів основної школи, під час якого педагоги показали недостатній рівень готовності до формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами ІКТ. На запитання «Я добре розумію мотиви поведінки сучасних дітей і підлітків (віком від 12 до 16 років)» відповіло тільки 43% педагогів. Лише 23% педагогів відмітили, що почуваються впевнено у навчанні дітей соціальним навичкам

(комунікації, кооперації, попередження і мирного вирішення конфліктів, лідерства, роботи у команді, протидії негативному соціальному впливу тощо). Із твердженням «Я володію методами і прийомами, що дозволяють підтримувати доброзичливу атмосферу і здружують класний колектив» погодилися 45% педагогів. На запитання «Я вмію мотивувати і організовувати активну участь учнів у благочинній діяльності» відповіло лише 34% опитуваних. 58% педагогів готові під час уроків або виховних годин я готова(ий) застосовувати методи інтерактивного навчання (презентації, відеоматеріали, соціальні мережі, освітні портали, виконання проектів, дискусії, роботи у малих групах, рольові ігри тощо)», що виявилось досить непогано.

Після анкетування педагоги за допомогою презентації «Вікові особливості учнів основної школи» та мозкового штурму згадували про вікові етапи розвитку учнів, актуальні проблеми учнів основної школи (Додаток Д).

Після цього було продемонстровано презентацію курсу «Вчимося жити разом» (Додаток Е). Дана презентація акцентувала увагу на меті, завданнях цього курсу. Ознайомлення з соціальними мережами, порталом превентивної освіти, мультимедійним курсом було представлено у презентації «Засоби ІКТ у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи» (Додаток Є).

Після цього учасникам було запропоновано урок-тренінг «Про почуття та співчуття» відповідно до опорного плану його проведення, в кінці якого було обговорено деякі запитання, що дозволило актуалізувати важливі для формування просоціальної поведінки проблеми, а саме: для чого потрібні почуття, як розвинути навички співчуття, чому важливо думати не тільки про себе, а й про інших людей, чому необхідно допомагати іншим людям.

Далі педагогам пропонувалося об'єднатися в групи «Руханки», «Знайомство», «Об'єднання в групи», «Метафори» за допомогою вправи «Молекули», ознайомитися з вправами для створення доброзичливої атмосфери і продуктивної роботи, обрати будь-яку на вибір та спробувати продемонструвати її. Після демонстрації коротеньких вправ учасники

знайомилися із списком проведення уроків-тренінгів. В списку представлено по одному уроку кожного класу.

Метою уроку-тренінгу для 5-го класу «Упевнена поведінка» стало ознайомлення учнів із перевагами впевненої поведінки, сприяння розвитку асертивності (неагресивної впевненості), самоповаги і поваги до інших людей. Урок для 6 класу «Ефективне спілкування» мав на меті дослідити прогрес у розвитку засобів комунікації, розвинути навички спілкування: вміння говорити, слухати, встановлювати контакти з іншими людьми. За допомогою теми «Конструктивне розв'язання конфліктів» (7 клас) навчались конструктивно розв'язувати конфлікти. Тема «Безпека спілкування в Інтернеті» (8 клас) сприяла безпечному спілкуванню в Інтернеті та протидіє проявам насильства в учнівському середовищі. Тема для 9 класу «Спілкування і розбудова стосунків» допомагала розвинути навички ефективного спілкування з дорослими та однолітками.

Ознайомившись з переліком тем та метою педагогі записувалися в таблицю навпроти тренінгу, який би вони хотіли провести, але не більше 5 педагогів на тему.

Далі учасники опрацьовували матеріал, коротко всім розказували про дану тему та презентували будь-яку вправу на вибір із тренінгу.

На завершення тренінгу було підведено підсумки, з'ясовано, чи здійснено очікування від тренінгу, отримано зворотній зв'язок та проведено анкетування «ПІСЛЯ»: оцінювання педагогами своєї впевненості та готовності до формування просоціальної поведінки учнів основної школи.

Результати опитування засвідчили позитивну динаміку готовності педагогів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами ІКТ.

На запитання «Я добре розумію мотиви поведінки сучасних дітей і підлітків (віком від 12 до 16 років)» відповіло 76 % педагогів. 85% педагогів відмітили, що почуваються впевнено у навчанні дітей соціальним навичкам (комунікації, кооперації, попередження і мирного вирішення конфліктів,

лідерства, роботи у команді, протидії негативному соціальному впливу тощо). Із твердженням «Я володію методами і прийомами, що дозволяють підтримувати доброзичливу атмосферу і здружують класний колектив» погодилися 89% педагогів. На запитання «Я вмію мотивувати і організовувати активну участь учнів у благочинній діяльності» відповіло 67% опитуваних. 90% педагогів готові під час уроків або виховних годин я готова(ий) застосовувати методи інтерактивного навчання (презентації, відеоматеріали, соціальні мережі, освітні портали, виконання проектів, дискусії, роботи у малих групах, рольові ігри тощо)».

Завершували тренінг вправою «Хай щастить».

Ще однією формою навчання для педагогів став дистанційний курс «Вчимося жити разом». В Україні онлайн-курси поступово стають альтернативою формальній освіті. Головна особливість сучасної освіти полягає в тому, що акценти навчання поступово переносяться з педагогів на учнів. Відповідно змінилась і методика викладання. Ефективна освіта стала неможливою без інтенсивного використання в навчальному процесі технологій дистанційного навчання.

Аналіз літературних джерел свідчить, що сьогодні є різні трактування сутності дистанційної освіти. У багатьох випадках термін «дистанційна освіта» використовується поряд або замість терміна «дистанційне навчання», «дистантне навчання» тощо.

Дистанційна освіта є формою навчання, за якої переважає самостійне навчання з використанням сучасних технічних засобів трансляції інформації. Деякі джерела трактують дистанційну освіту як освіту на відстані, у якій «очні і синхронні заняття з викладачем зведено до мінімуму або їх взагалі немає. Це переважно самостійна освіта (самоосвіта), що включає в тій чи іншій формі зворотний зв'язок з викладачем (освітнім закладом)».

На думку авторів О. Андрєєв і В. Солдаткіна, дистанційне навчання – це новий шабель заочного навчання, на якому забезпечується застосування інформаційних технологій, заснованих на використанні персональних

комп'ютерів, відео- та аудіотехніки, космічної й оптико-волоконної техніки (цитовано за Курлянд, 2012).

Прикладом успішного масового впровадження дистанційного навчання є курс з перепідготовки вчителів для початкової школи згідно з Концепцією Нової української школи, що наразі набув великої популярності. Він є одним із обов'язкових етапів підвищення кваліфікації вчителів, які набиратимуть перший клас у 2018 році.

За словами міністра освіти Л. Гриневич (2017), освіта залишається чи не єдиною сферою в Україні, що застрягла у радянському минулому з його методами формування особистості, фабричним принципом «всі мають бути однаковими» та знаннєвим підходом – коли дітей змушують завчити тонни інформації, не пояснюючи, як цим користуватись та навіщо воно потрібно.

Відповідно до нового закону «Про освіту», у 2018 році стартує нова українська школа – школа компетентностей XXI століття. Усі діти, які підуть до першого класу навчатимуться у новому освітньому середовищі за новими методиками навчання. Для вчителів було розроблено дистанційний курс, який допоможе ознайомитися із сучасними методиками роботи з дітьми, зокрема, з пошуково-діяльнісним навчанням. Після завершення курсу педагоги отримають відповідний сертифікат, що засвідчуватиме його проходження.

На думку Л. Гриневич, саме з успішності життєвого вибору та цінностей дітей твориться майбутнє нашої країни. Щоб це майбутнє було успішним, потрібно з більшою відповідальністю ставитися до того, як навчаємо дітей. На світовому економічному форумі у 2016 році визначили уміння та навички, які будуть найбільше потрібні роботодавцям у 2020 році: комплексне вирішення проблем; критичне мислення; креативність; уміння керувати людьми; взаємодія з оточуючими; емоційний інтелект; формування власної думки та вміння приймати рішення; клієнтоорієнтованість; уміння вести переговори; когнітивна гнучкість. На жаль, нинішня школа не розвиває ці навички. Тому потрібно навчати сучасне покоління відповідно до вимог часу і давати ті знання, формувати ті уміння і цінності, які потрібні у 21 столітті. Лише так зможемо

зробити необхідний внесок у розбудову модерної європейської країни в сучасному глобалізованому світі (Edera).

Формулою НУШ передбачено наскрізне застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі та управлінні закладами освіти і системою освіти, що має стати інструментом забезпечення успіху нової української школи. Запровадження ІКТ в освітній галузі має перейти від одноразових проєктів у системний процес, який охоплює всі види діяльності. ІКТ суттєво розширяють можливості педагога, оптимізують управлінські процеси, таким чином формуючи в учня важливі для нашого сторіччя технологічні компетентності (Концепція НУШ, 2016).

Засновник онлайн-платформи EdEra І. Філіппов (2017), стверджує, що онлайн – це полігон для експериментів. По-перше, завдяки великій кількості учнів на онлайн-курсах виникає можливість швидко відчувати різні методики викладання матеріалу і динамічно змінювати підходи. Другий аспект – це сам контент і методики викладання. Наприклад, учитель придумав метод пояснення якоїсь теми. Онлайн-курс – це можливість протестувати методики на великій кількості учнів і моментально отримати зворотній зв'язок.

«Prometheus» – український громадський проєкт масових відкритих онлайн-курсів. Головною метою проєкту є безкоштовне надання онлайн-доступу до курсів університетського рівня всім бажаючим. Засновниками платформи є І. Примаченко та О. Молчановський. За словами І. Примаченко, масові онлайн-курси відкриті для всіх верств населення та є інтерактивними. Окрім відеолекцій є ще завдання, поточний контроль, форуми, відповіді на типові питання. Масові онлайн-курси є основою адаптивного навчання, у якому система практично підлаштовується під користувача.

Метою онлайн курсу з підготовки педагогів «Вчимося жити разом» є посилення професійної компетентності педагогічних працівників щодо методики формування у дітей і підлітків соціальних навичок.

Мультимедійний курс складається з 5 модулів (рис. 3.2.1).

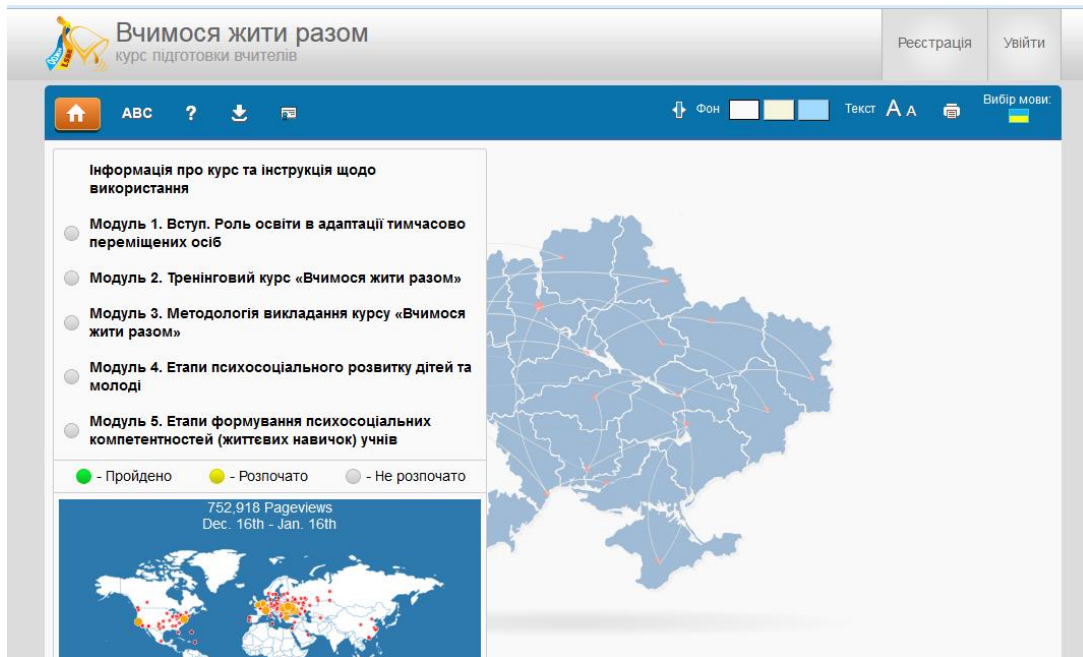

Рис. 3.2.1 Зміст мультимедійного курсу

Модуль 1 *«Вступ. Роль освіти в адаптації тимчасово переміщених осіб»* спрямований на осмислення педагогами таких тем, як проблеми адаптації тимчасово переміщених дітей у приймальних громадах та освіта як важливий інструмент консолідації суспільства.

У наступному модулі *«Тренінговий курс «Вчимося жити разом»* розкривається інформація про проект, програма тренінгового курсу та місце курсу в програмі предмета *«Основи здоров'я»*.

Модуль 3 *«Методологія викладання курсу «Вчимося жити разом»* ознайомлює педагогів із поняттям «життєві навички», складом і класифікацією життєвих навичок, інтерактивними методами навчання, змістом і структурою тренінгу, ресурсним забезпеченням тренінгу.

За допомогою модулю *«Етапи психосоціального розвитку дітей та молоді»* педагоги мають можливість пригадати особливості розвитку дітей початкової, основної та старшої школи.

Модуль 5 *«Етапи формування психосоціальних компетентностей (життєвих навичок) учнів»* сприяє усвідомленню педагогами про необхідність розвитку таких життєвих навичок, як: ефективна комунікація, самоконтроль, емпатія, кооперація, розв'язання проблем і ухвалення рішень, запобігання

ескалації та розв'язання конфліктів, неагресивна впевненість, самоусвідомлення та самооцінка, протидія булінгу, керування стресами.

Таким чином, зміст кожного модуля відповідав конкретним цілям та завданням і розкривав сутність певних напрямів підготовки педагогів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи.

В результаті навчання педагогічні працівники:

- знають вікові особливості розвитку та поведінки учнів, чинники ризику і захисту щодо їх здоров'я і безпеки, тематику шкільних програм профілактичного спрямування, найефективніші методи їх викладання, особливості моніторингу та оцінки, способи організації сприятливого навчального середовища;

- вмотивовані і здатні застосовувати інтерактивні методи навчання, які забезпечують активну участь кожного учня; творчу співпрацю між собою і з учителем; навчання на ситуаціях, наближених до реального життя; сприятливий емоційний клімат у класі; формування відчуття класу як єдиної команди;

- володіють методами розвитку в учнів ключових психосоціальних компетентностей: критичного мислення, аналізу проблем і прийняття рішень, креативності, самоусвідомлення і самооцінки, ефективної комунікації, самоконтролю, емпатії, здатності до кооперації, переговорів, поваги до культурних відмінностей, запобігання і конструктивного розв'язання конфліктів.

Обсяг онлайн-курсу: 30 академічних годин.

Зміст онлайн-курсу складається з 5 модулів і 23 тем, завдань для самоперевірки, тестів для модульного і підсумкового оцінювання.

Користувач має можливість обрати будь-який зручний для себе формат навчання за матеріалами дистанційного курсу:

- онлайн-формат — за наявності підключення до мережі Інтернет;
- автономний формат — можливість завантажити курс на комп'ютер і навчатися без підключення до мережі Інтернет. При цьому функція підсумкового тестування недосяжна;

– друкований формат — можливість роздрукувати і вивчати будь-яку тему, модуль чи весь курс.

У разі успішного проходження онлайн-курсу зареєстрований користувач(ка) автоматично отримає відповідний документ (електронний сертифікат). Сертифікат має унікальний номер і містить ПІБ, під якими користувач(ка) зареєструвався(лася).

Електронний сертифікат є підтвердженням успішного проходження онлайн-курсу з методики формування соціальних навичок «Вчимося жити разом».

Користувач сам визначає спосіб і траєкторію свого навчання. Для цього система надає такі можливості:

– обрати форму проходження курсу: онлайн (на будь-якому пристрої, під'єднаному до Інтернету), офлайн (на комп'ютері в автономному режимі), роздрукований курс;

– ознайомитися зі змістом онлайн, не реєструючись. При цьому результати проходження курсу не зберігаються. Щоб отримати електронний сертифікат, користувач має зареєструватися і пройти модульні та підсумковий тест;

– створити особистий кабінет. Для цього на кожний курс необхідно зареєструватись. В особистому кабінеті користувачу доступні всі можливості онлайн-навчання: проходити курс, перевіряти поточні результати за кожною темою, складати контрольні тести за модулями, а в разі їх успішного проходження за всіма модулями — спробувати пройти підсумковий тест;

– користувачі мають можливість проходити курс у зручний для них час і у будь-якому місці. Послідовність вивчення навчального матеріалу курсу визначає сам користувач. Його поточні результати навчання зберігаються. Кількість спроб пройти модульні та підсумковий тести необмежена.

Оцінювання результатів навчання здійснюється на трьох рівнях.

На рівні теми користувач може (за бажанням) перевірити свої знання, відповівши на контрольні запитання за темою. У разі правильної відповіді на 90

% контрольних запитань біля назви відповідної теми з'являється індикатор зеленого кольору. Тест на рівні теми не є обов'язковим для переходу на наступний рівень.

На рівні модуля необхідно пройти тест, який охоплює всі теми відповідного модуля. У разі правильної відповіді на 90 % запитань біля назви відповідного модуля з'являється індикатор про його проходження. Щоб вийти на підсумковий тест, необхідно пройти тести за всіма модулями курсу.

Підсумковий тест містить запитання за всіма темами курсу.

Тести на всіх рівнях можуть містити запитання чотирьох логічних типів:

1. Вибір одного правильного варіанта із декількох можливих.
2. Вибір декількох правильних відповідей із декількох можливих.
3. Встановлення відповідності між двома переліками тверджень.
4. Розміщення тверджень у правильному порядку.

Неправильні відповіді на кожному рівні тестування позначаються червоним кольором і знаком X. Для того, щоб перевірити правильність нового варіанта відповіді, користувач має заново пройти тест.

Для захисту від шахрайства з тестуванням контрольні запитання на кожному рівні генеруються випадковим чином. Кожне запитання має три варіанти формулювання. Тест містить від 4 до 50 запитань, дотичних до кожного рівня оцінювання. Наприклад, для підсумкового тестування є понад 1053 варіантів тестів для курсу «Вчимося жити разом». Отже, «запам'ятати» всі варіанти підсумкових тестів практично неможливо.

Електронні сертифікати видаються учасникам автоматично в разі успішного проходження 90 % запропонованих запитань на рівні модульного і підсумкового оцінювання.

Доступність, якість і зручність онлайн-курсів дозволяє навчатися більшій кількості людей.

Сучасний світ вимагає від людей навичок безперервного і динамічного навчання. При цьому сучасні освітні моделі повинні бути дійсно цікавими і захоплюючими, щоб конкурувати з величезним потоком різної інформації.

Онлайн-освіта – відмінний інструмент, який при грамотному використанні може бути ефективним як на особистому, так і на державному рівні (Філіпов, 2017).

Отже, підготовка педагогів за двокомпонентною моделлю, складовими якої є дистанційне і тренінгове навчання забезпечує відпрацювання психосоціальних компетентностей, вмотивовує застосовувати інтерактивні методи та інформаційно-комунікаційні технології у виховному та освітньому процесі, допомагає усвідомити необхідність формування просоціальної поведінки учнів основної школи.

3.3 Створення науково-методичного супроводу формування просоціальної поведінки за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій

Наступною організаційно-педагогічною умовою, що мала сприяти досягненню цілей дослідження, стало створення науково-методичного супроводу формування просоціальної поведінки за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Процеси модернізації змісту освіти, нові вимоги до професійної діяльності педагога спонукають сьогодні до пошуку нових підходів в організації методичної роботи, використання можливостей Інтернету для збагачення ресурсами і налагодження оперативного зворотного зв'язку, забезпечення системної наукової підтримки інноваційного пошуку педагогів-практиків.

У педагогічну галузь термін «науково-методичний супровід» введено Національною доктриною розвитку освіти в Україні. Розглянемо цей термін більш детально. Проблема науково-методичного супроводу в педагогічній теорії і практиці є предметом досліджень багатьох вчених, зокрема, Л. Бережної, В. Богословського, О. Вороніна, Е. Казакової, Н. Лагусевої, В. Павлової, М. Семаго, В. Семикіна, Т. Сорочан та інших.

У академічному тлумачному словнику української мови (1980) поняття «супровід» трактується як «супроводжувати».

Згідно з дослідженнями вченої Т. Сорочан (2012), науково-методичний супровід є професійною взаємодією суб'єктів педагогічної діяльності щодо спільного опанування інновацій.

Дослідниці Л. Лебідь та С. Белаш (2013) стверджують, що сутність науково-методичного супроводу як педагогічної категорії полягає в тому, що він є професійною педагогічною взаємодією суб'єктів освітньої діяльності, умовами якої є добровільність і партнерство.

Вчений Н. Василенко (2013) зазначає, що одним із завдань науково-методичного супроводу методичної роботи навчального закладу є спроба показати особливості, значення, роль, поняття навчального середовища та їх вплив на управління навчального закладу, в основу якого покладено методичні рекомендації.

Дещо схожі думки мають інші дослідники, зокрема, С. Кульневич, В. Лазарева, О. Моїсеєва, М. Поташник та ін., які пов'язують створення методичного (науково-методичного) супроводу з організацією методичної роботи, що розглядається ними як спеціально організована діяльність, спрямована на підвищення кваліфікації педагогів, їхню підготовку до вирішення нових задач в умовах модернізації освіти.

Систему методичної роботи спрямовано на те, щоб навчити педагогів швидко адаптуватися в сучасних умовах, вчасно поновлювати професійні знання та вміння, створювати умови для переходу на новий рівень професійної майстерності, навчити працювати по-новому (Василенко, 2013).

Дослідниця Г. Данилова стверджує, що науково-методичний супровід – це комплекс взаємопов'язаних дій, що спрямовані на надання допомоги педагогу у вирішенні ускладнень, які можуть виникати під час освітньої роботи у школі. На думку В. Ларіної (2007), науково-методичний супровід інноваційної діяльності в організаційному аспекті не може розглядатися лише як науково-методичне забезпечення тим чи іншим суб'єктом діяльності; він передбачає також навчання і консультування педагогів й адміністрації школи,

підтримку спільної діяльності суб'єктів супроводу та суб'єктів школи (адміністрація та педагоги).

Науковці лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя розглядають науково-методичний супровід у якості одного з можливих засобів професійного розвитку педагогів, організації самостійної проектувальної діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу, надання їм допомоги у забезпеченні інноваційної діяльності школи та оформлення її продуктів.

Науково-методичний супровід може бути представлений як процес неперервної взаємодії суб'єктів щодо пошуку, обґрунтування, практичного впровадження, апробації нових підходів до вирішення проблеми формування просоціальної поведінки учнів основної школи (Кириченко, Єжова, Нечерда, Тарасова, & Хомич, 2016).

Сучасні дослідники проблем науково-методичного супроводу, зокрема, О. Вінтер, О. Зайченко, М. Певзнер, В. Снігурова та ін. відзначають, що, на відміну від традиційних форм підвищення фахової компетентності, науково-методичний супровід діяльності педагогів має наступні, досить очевидні, переваги: більшу індивідуалізованість і гнучкість, спрямованість системи супроводу переважно на запобігання ускладнень; можливість врахування динаміки розвитку як самого педагога освітнього закладу, в якому він працює, так і системи освіти в цілому; багатоспектність забезпечення педагогічної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу; широку варіативність інструментування зростання мережевого вчителя і гнучке реагування на ситуації його розвитку; здійснення постійного відстеження заданої траєкторії, використання контролюючих та корекційних процедур.

У контексті нашого дослідження ми розуміємо науково-методичний супровід як процес безперервної професійної взаємодії суб'єктів педагогічної діяльності з метою розробки, обґрунтування, практичного впровадження, апробації інноваційних підходів до розв'язання актуальних проблем дослідження. До взаємодії залучаються керівники органів управління освітою,

методисти, директори шкіл, вчителі, психологи, учені, викладачі вищих навчальних закладів, представники громадських організацій тощо.

Вчені О. Зайченко та М. Певзнер визначили основи науково-методичного супроводу: демократичність (можливість урахування різних підходів, точок зору, колегіальність у прийнятті певного рішення); ситуація вибору (створення декількох варіантів програм, моделей діяльності, технологій, які забезпечують передумови для свідомого вибору); самореалізація (розкриття особистісного потенціалу кожного учасника педагогічного процесу); співтворчість (спільна діяльність суб'єктів, які прагнуть досягти нових кількісних і якісних результатів); синергетичність (нелінійність, нестабільність як процесуальні характеристики та самоорганізація системи науково-методичного супроводу).

На думку зарубіжних вчених Л. Білотелової, В. Новіцької, Р. Овчарової, К. Шумакової, функціями науково-методичного супроводу є наступні: навчальна; консультативна; діагностична; психотерапевтична; корекційна; адаптаційна; інформаційна; проектна; спрямовуюча; виявлення, вивчення й оцінка результативності; надання наукової підтримки; здійснення редакційно-видавничої діяльності; організація спільної роботи з експериментальними закладами.

Охарактеризуємо більш детально кожен з них:

- *навчальна функція* – орієнтована на поглиблення знань та розвиток навичок фахівців у системі безперервного навчання, що необхідні для вдосконалення їхньої професійної діяльності;

- *консультативна функція* – передбачає надання допомоги педагогу з приводу конкретної проблеми через вказівку на можливі засоби її вирішення або актуалізацію додаткових здібностей фахівця;

- *діагностична функція* – спрямована на виявлення проблемних точок у діяльності вчителя;

- *психотерапевтична функція* – допомагає педагогу у подоланні різного виду труднощів і бар'єрів, що перешкоджають успішному здійсненню професійно-освітньої діяльності;

– *корекційна функція* – спрямована на зміну реалізованої педагогом моделі практичної діяльності, а також на виправлення допущених професійних помилок;

– *адаптаційна функція* – забезпечує узгодження очікувань і можливостей педагога з вимогами професійного середовища і мінливими умовами трудової діяльності;

– *інформаційна функція* – сприяє наданню педагогам необхідної інформації щодо основних напрямів розвитку освіти, програм, нових педагогічних технологій;

– *проектна функція* – пов'язана із навчанням педагогів експертизі навчальних програм та посібників, освітніх технологій;

– *спрямовуюча функція* – сприяє встановленню гуманістичних відносин між педагогом та учнем;

– *виявлення, вивчення й оцінка результативності* інноваційного педагогічного досвіду в освіті, його узагальнення та поширення, створення системи стимулювання творчої ініціативи і професійного зростання педагогів;

– *надання наукової підтримки* педагогам і керівникам методичних служб щодо організації та проведення дослідно-експериментальної роботи, експертної оцінки авторських програм, посібників, навчальних планів (Кириченко, Єжова, Нечерда, Тарасова, & Хомич, 2016).

Отже, науково-методичний супровід є необхідним в умовах виховного та освітнього процесу.

В ході нашого дослідження науково-методичний супровід здійснювався за такими напрямками: інформаційний та аналітико-діагностичний.

Інформаційний супровід був спрямований на надання потрібної інформації у разі виникнення певних ускладнень щодо впровадження програми у виховний та освітній процес. Інформаційний супровід здійснювався такими засобами ІКТ: сторінка у соціальній мережі Facebook «Вчимося жити разом», блоги, форум, електронне листування.

З метою інформаційного супроводу нами було створено спільноту «Вчимося жити разом» у соціальній мережі Фейсбук і організовано її модерацію. Контент сторінки наповнювався адміністратором цікавими темами про освіту, виховання, різними вправами. Також педагоги розміщували коротку інформацію про проведені уроки-тренінги, які впроваджували за проектом «Вчимося жити разом», фотографії до них, інші заходи, зокрема, виховні години, благодійні акції, обмінювалися досвідом впровадження програми «Вчимося жити разом». За умов виникнення у роботі педагогів деяких ускладнень у приватних повідомленнях надавалася допомога у вигляді рекомендацій, додаткової літератури, посилань на цікаві освітні сайти (рис. 3.3.1).

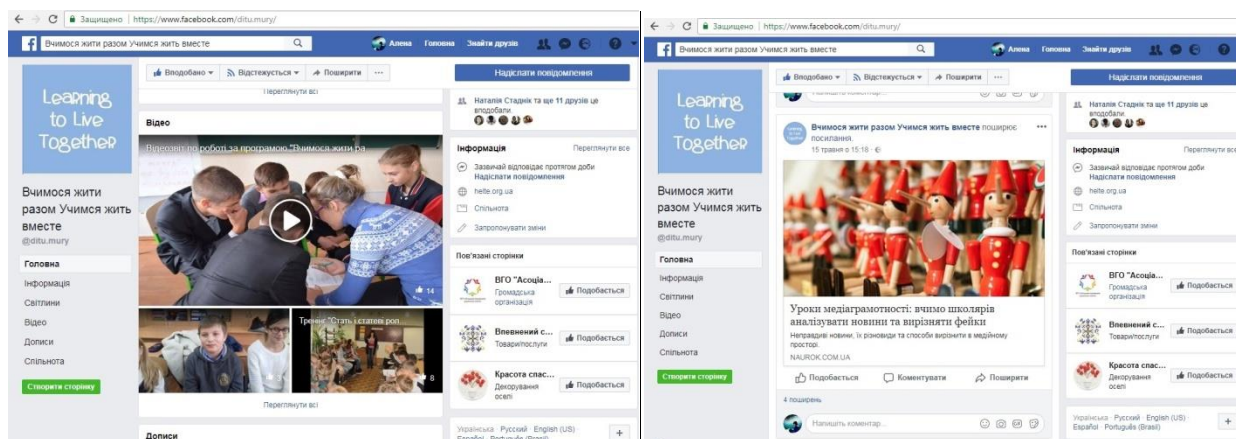

Рис. 3.3.1 Сторінка «Вчимося жити разом» у фейсбучі

Наступним засобом в інформаційному супроводі є блог. За допомогою блогів педагоги мали можливість ділитися своїми думками, досвідом роботи, враженнями. Блоги розміщувалися на порталі превентивної освіти та поширювалися на сторінку «Вчимося жити разом». До прикладу, Н. Мікулак у своєму блозі «Роздуми про мир у дні війни» міркувала з приводу освіти й виховання молодого покоління у реаліях сьогодення.

Портал превентивної освіти – це майданчик для обміну досвідом педагогів і психологів, що працюють у сфері профілактичної освіти. Він містить методичні розробки, які допоможуть провести цікавий урок з основ здоров'я, класну годину, позакласний захід або батьківські збори з

профілактичної тематики. Оскільки портал превентивної освіти щодня відвідує майже 7000 користувачів, його було обрано з метою інформаційного забезпечення. Також на цьому сайті можна завантажити безкоштовно всі видання за проектом «Вчимося жити разом» та всі необхідні матеріали.

Оперативно вирішувати ускладнення, що виникали під час впровадження програми, дозволяло електронне листування з педагогами. При проведенні начального тренінгу для педагогів ми залишили електронну адресу, за якою можна було звертатися по допомогу чи за консультаціями в разі необхідності.

Вважаємо за необхідне відмітити такий ефективний засіб в інформаційному супроводі, як форум. Особливістю форуму є те, що відповідь не обов'язково потрібно подавати у реальному часі – усі повідомлення зберігаються протягом необмеженого періоду часу. Форум «Мультимедійний курс (обговорення)» був створений з метою супроводу педагогів у процесі їхньої підготовки до формування просоціальної поведінки учнів основної школи. У форумі педагоги брали участь під час впровадження програми «Вчимося жити разом». На форумі можна було висвітлювати як приватні (авторські) повідомлення, так і створювати загальні обговорення усіма учасниками. Всі, кого цікавила певна інформація з проблем просоціальності, могли знайти її на форумі. Зазначимо, що користувачі форуму створювали різні теми для обговорення. До прикладу, («Добро починається з тебе», «Корисні справи», «Година для ближнього» та інші з метою кращого ознайомлення із низкою соціальних проблем, орієнтації на загальнолюдські цінності та формування позитивного ставлення до добродійної діяльності).

– *Аналітико-діагностичний* супровід здійснювався за допомогою системи моніторингу процесу впровадження і оцінювання результатів. Для цього був створений спеціальний сайт (рис. 3.3.2). Кожен педагог мав свій логін та пароль, за яким вони могли увійти до власного кабінету. За допомогою цього сайту педагоги отримували можливість завантажувати свої звіти, фотографії та відео проведених уроків-тренінгів. Ми, таким чином, могли спостерігати за роботою педагогів. Також, щоб дізнатися про якість розроблених матеріалів,

педагогам надавалася анкета зворотнього зв'язку до кожного уроку, які потім оброблювалися для вдосконалення посібників.

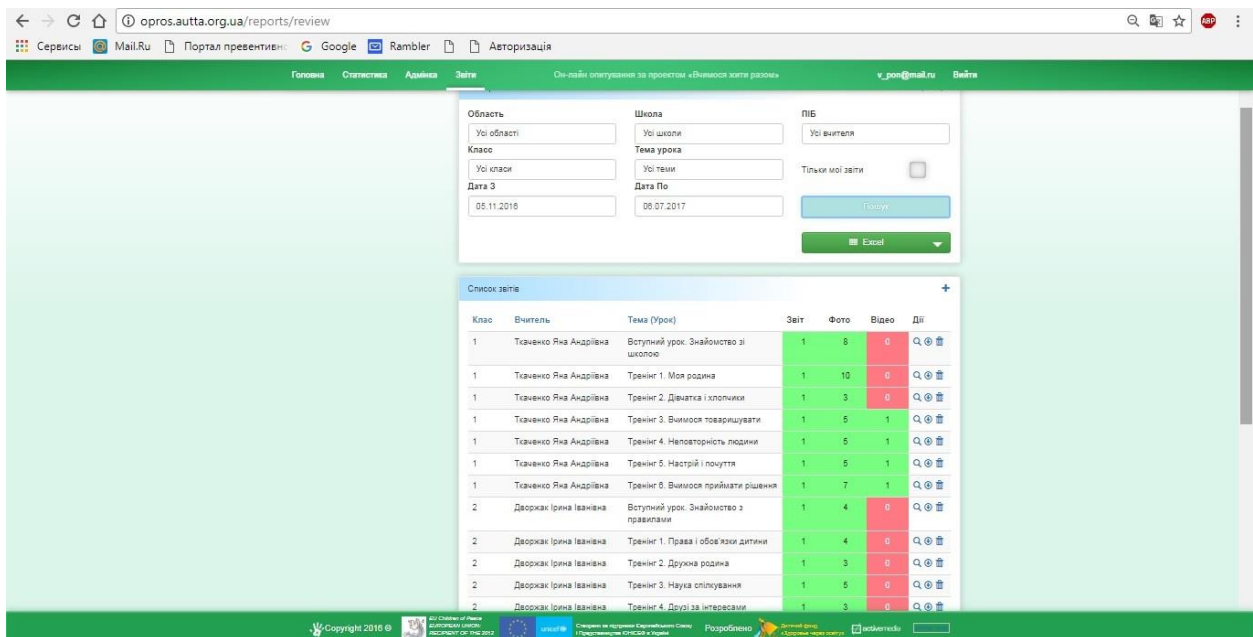

Рис. 3.3.2 Система моніторингу процесу впровадження і оцінювання результатів

Анкета зворотнього зв'язку містила такі запитання:

- Чи вистачало Вам інформації в отриманих навчально-методичних матеріалах до цього тренінгу? Як Ви оцінюєте якість і корисність цих матеріалів? Що і як можна покращити?
- Які особливо вдалі моменти в ході заняття Ви можете відмітити?
- Які труднощі виникли у Вас в ході заняття? Що варто було б змінити, щоб уникнути цих проблем у майбутньому?
- Що найбільше сподобалося учням у ході заняття? Які завдання викликали інтерес?
- Які завдання викликали в учнів труднощі? Що їм не сподобалося?
- Які запитання виникали в учнів?
- Які ще коментарі ви маєте стосовно цього заняття?

Зібрано та опрацьовано 189 анкет. Більшість педагогів на запитання «Чи вистачало Вам інформації в отриманих навчально-методичних матеріалах до цього тренінгу? Як Ви оцінюєте якість і корисність цих матеріалів? Що і як можна покращити?» зазначили, що інформації достатньо. В якості вдалих моментів в ході заняття відмічали доречність мультфільмів та мультимедійних презентацій. На запитання «Які труднощі виникли у Вас в ході заняття? Що варто було б змінити, щоб уникнути цих проблем у майбутньому?» більшість педагогів зазначили, що не вистачало часу на проведення всіх рекомендованих вправ. Найбільше сподобалося учням у ході заняття – це відеоролики та групові роботи.

На нашу думку, ці особливості використання інформаційно-комунікаційних технологій, представляють значну цінність в організації виховання учнів основної школи.

Науково-методичний супровід педагогів через мережеву взаємодію активізував їх творчу діяльність, спонукав їх до саморозвитку, сприяв підвищенню професійної компетентності.

3.4 Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

Мета формувального етапу експерименту полягала у перевірці ефективності розробленої нами методики формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Завдання цього етапу полягали у наступному:

- розробити методику формувального експерименту;
- впровадити ІКТ в освітній процес з метою формування просоціальної поведінки учнів основної школи;
- провести кількісний та якісний аналіз результатів дослідження та підсумкові контрольні заміри для визначення ефективності організаційно-педагогічних умов.

З метою виявлення рівнів сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи засобами ІКТ було проведено відповідні анкетування. Виміри

здійснювалися за визначеними нами у п. 2.2. критеріями і показниками сформованості просоціальної поведінки.

За допомогою методів математичної статистики нами було виявлено кількісні та якісні зміни у рівнях сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Проаналізуємо результати дослідно-експериментальної роботи за показниками пізнавального, емоційно-мотиваційного і діяльнісно-практичного критеріїв щодо оцінювання сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи.

Результати анкетування учнів основної школи за пізнавальним критерієм просоціальної поведінки після проведення формульовального етапу експерименту.

Для діагностування змін у рівні знань учнів основної школи за показником «розуміння сутності й особливостей просоціальної поведінки» було застосовано метод незавершених речень (модифікований варіант Сакса і Сіднея), таких як: «Просоціальна поведінка – це ...»; «Люди ставляться до мене з любов'ю і повагою, зважають на мою думку, тому що...»; «Дружба для мене означає...»; «У конфліктній ситуації я намагаюсь домовитись і знайти рішення, яке влаштує усіх, для того, щоби...».

Перевірка рівня сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи за пізнавальним критерієм показала, що продуктивний рівень сформованості в експериментальній групі виявили 42,6 % від загальної кількості досліджуваних, в контрольній – 15,3%. Вибірковий рівень за досліджуваним показником встановлено у 35,1% дітей експериментальної та 36,9% дітей контрольної груп. Із пасивним рівнем було виявлено 22,3% дітей експериментальної та 47,8% дітей контрольної груп.

Порівняно з констатувальним етапом дослідження відповіді учнів стали більш інформативними, емоційно наповненими, продуманими. До прикладу, Вікторія С.: «Просоціальна поведінка – це повага до думки іншого і його точки зору на все, що відбувається». Марія В.: «Для мене просоціальна поведінка, перш за все, дружба, взаєморозуміння, допомога одне одному». Назар К.:

«Просоціальна поведінка – це вміння розуміти співбесідника, знаходити з ним спільну мову». Вадим М.: «Просоціальна поведінка – це вид взаємостосунків, коли дві людини розуміють одна одну і приймають одна одну». Людмила В.: «Просоціальна поведінка – це такі стосунки всіх людей на землі, коли панує згода, а будь-яке насилля стає просто неможливим». Наталія Г.: «Я гадаю, що просоціальна поведінка – це доброзичливість, допомога одне одному, здатність співчувати іншим». Володимир Х.: «Просоціальна поведінка – для мене, в першу чергу, це гуманне ставлення до всіх людей, терпимість до їх недоліків. Марина К.: «Просоціальна поведінка – це визнання індивідуальності кожної людини».

На твердження «Люди ставляться до мене з любов'ю і повагою, зважають на мою думку, тому що...» ми отримали такі відповіді: Анастасія Х.: «... я завжди при необхідності можу справедливо оцінити та вирішити будь-яку конфліктну і не конфліктну ситуацію». Андрій К.: «... я вмію довіряти іншим людям, уважно вислуховувати та гідно поводити себе серед оточуючих». Вадим М.: «... я відповідаю їм тим самим». Наталія Г.: «... вмію ввічливо спілкуватися та обґрунтовувати свою думку». Мар'яна А.: «... кожна людина – це індивідуальність, у кожної своє мислення, думка і уява. Навіть коли ми не згодні з думками інших, треба їх поважати». Олексій К.: «... я завжди готовий прийти на допомогу». Олександр Д.: «...я ціную такі якості, як доброчесність і порядність».

Твердження «Дружба для мене означає» завершували так: Марта З.: «... довіра, терпимість, взаєморозуміння, взаємоповага, вміння піти назустріч і допомогти, бути поряд у важкій ситуації». Борис Я.: «набагато більше, ніж просто приємне спілкування у веселій компанії. Це навіть якесь таїнство між людьми». Катерина Ф.: «... здатність розуміти одне одного на відстані, без слів, виразу очей, міміці, жестах». Олександр Д. «... телепатичний зв'язок: один може знати, про що думає інший, другий може передбачати дії першого». Андрій Р.: «... увага, підтримка, небайдужість до емоцій, проблем, успіхів, перемог і поразок свого друга». Юлія Ч.: «... вміння думати не лише про власне

благополуччя, але й іншої людини». Іван Ш.: «...що кожен може покластися на іншого в будь-якій ситуації або сам надати необхідну підтримку і допомогу». Мар'яна Д.: «... вірність, рівноправність, розуміння, прийняття одне одного з усіма позитивними рисами й недоліками».

На твердження «У конфліктній ситуації я намагаюсь домовитись і знайти рішення, яке влаштує усіх, для того, щоб...» отримали такі відповіді: Катерина Ф.: «... підтримати гарні стосунки з оточуючими». Софія К.: «не бачу сенсу в тому, щоб сваритися, замість того, щоб вирішити проблему. Марія О.: «... не порушувати комфорт інших людей». Ярослав П.: «... конструктивно вирішити конфлікт». Відмітимо, що один із учнів 8 класу під час констатувального експерименту зазначив, що будь-якою ціною він намагається домогтися свого. В ході формувального експерименту висловив думку, що найкращим способом виходу із конфлікту є компроміс.

Отримані результати засвідчили підвищення рівня розуміння сутності й особливостей просоціальної поведінки учнів основної школи за показником «розуміння сутності й особливостей просоціальної поведінки».

Для з'ясування результатів дослідження за цим же показником критерію «обізнаність щодо якостей, притаманних людині з просоціальною поведінкою» нами було застосовано методику «Портрет просоціальної людини».

Із продуктивним рівнем було виявлено 42,9% дітей експериментальної та 11,2% дітей контрольної груп. В експериментальній і контрольній групах за обраним показником вибіркового рівня зафіксовано у 35,6% дітей та 42,9% відповідно. У 21,5% дітей експериментальної та 45,9% дітей контрольної груп зафіксовано пасивний рівень.

Загалом для учнів основної школи, перш за все, просоціальна людина асоціюється з поняттям «альтруїстичність», на другому місці за кількістю респондентів – «емпатійність», «доброзичливість» займає третє місце, на четвертому місці – «здатність мирно вирішувати конфлікти», «турботливість» займає п'яте місце, на шостому – «толерантність».

В якості свого варіанту також зазначали: дружність; доброта, допомога, взаєморозуміння. Отже, можемо стверджувати, що обізнаність щодо якостей, притаманних людині з просоціальною поведінкою, значно підвищилася.

Усвідомлення необхідності просоціальної поведінки як для самої людини, так і для суспільства показало, що під час опитування продуктивний рівень виявили 39,1% дітей експериментальної та 11,2% – контрольної груп. Вибірковий рівень за досліджуваним показником встановлено у 42,6% дітей експериментальної та 34,1% контрольної груп. Із пасивним рівнем було виявлено 18,3% дітей експериментальної та 54,7% дітей контрольної груп.

На твердження «Я вважаю, що людина має вміти дружити і допомагати іншим, тому що ...» учні відповідали так: Данило Т.: «... це дозволяє збільшити коло знайомих, допомагає знайти споріднені душі». Марина К.: «... схильність вміти дружити та допомагати іншим людям закладено в нас природою. І закладено вона в нас для того, щоб зробити наше оточуюче середовище комфортним». Світлана А.: «... роблячи щось для інших, ти будеш більше поважати себе і відчувати задоволення». Сергій Й.: «... це приносить радість і користь і собі і комусь». Ольга Р.: «... відчуваєш, що дійсно інші цінують твою турботу». Любомир Л.: «...коли в житті ми допомагаємо часто, друзів стає більше. Люди звикають одне до одного і їм разом комфортно знаходитися. Потім виявляється спорідненість душ, думок; схожість інтересів і характерів». Марта О.: «... нам стає легко і приємно на душі, коли комусь стало краще завдяки допомозі. Коли хтось посміхнувся і відчув себе щасливішим».

Дослідження виявило, що кількість учнів основної школи з продуктивним рівнем пізнавального критерію в експериментальній групі зросла на 29,2%, із вибірковою – на 1,0%. Кількість дітей із пасивним рівнем зменшилась на 30,2%. У контрольній групі за цей період продуктивний рівень підвищився лише на 0,5% учнів, із вибірковою – на 0,1%, а кількість учнів із пасивним рівнем зменшилось лише на 0,7% (табл. 3.4.1, 3.4.2 та рис.3.4.1)

Таблиця 3.4.1

Показники сформованості просоціальної поведінки

**учнів основної школи
за пізнавальним критерієм
(за результатами контрольного етапу експерименту)**

Показники			Експериментальна група (406)			Контрольна група (402)		
			Рівні			Рівні		
			Продуктивний	Вибірковий	Пасивний	Продуктивний	Вибірковий	Пасивний
Розуміння сутності й особливостей просоціальної поведінки	до	к-ть	62	118	226	60	145	197
		%	15,3	29,1	55,6	14,8	36,1	49,1
	після	к-ть	173	142	91	62	148	192
		%	42,6	35,1	22,3	15,3	36,9	47,8
Обізнаність щодо якостей, притаманних людині з просоціальною поведінкою	до	к-ть	42	183	181	43	172	187
		%	10,4	44,9	44,7	10,8	42,6	46,6
	після	к-ть	174	144	88	45	173	184
		%	42,9	35,6	21,5	11,2	42,9	45,9
Усвідомлення необхідності просоціальної поведінки як для самої людини, так і для суспільства	до	к-ть	46	147	213	43	141	218
		%	11,2	36,3	52,5	10,7	35,1	54,2
	після	к-ть	159	173	74	45	137	220
		%	39,1	42,6	18,3	11,2	34,1	54,7

Таблиця 3.4.2

**Динаміка сформованості просоціальної поведінки
учнів основної школи
за пізнавальним критерієм
(за результатами контрольного етапу експерименту)**

Рівень сформованості просоціальної поведінки	Експериментальна група (406)				Контрольна група (402)			
	ДО		ПІСЛЯ		ДО		ПІСЛЯ	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Продуктивний	50	12,3	169	41,5	49	12,1	51	12,6
Вибірковий	149	36,8	153	37,8	152	38,0	153	38,1
Пасивний	207	50,9	84	20,7	201	49,9	198	49,2

Примітка:

вірогідність між результатами контрольної та експериментальної груп після формувального етапу експерименту $p < 0,05 \chi^2 = 45,65$ вірогідність між результатами експериментальної групи до та після формувального етапу експерименту $p < 0,05 \chi^2 = 51,435$

вірогідність між результатами контрольної групи до та після формувального етапу експерименту $p > 0,05$ $\chi^2=0,066$

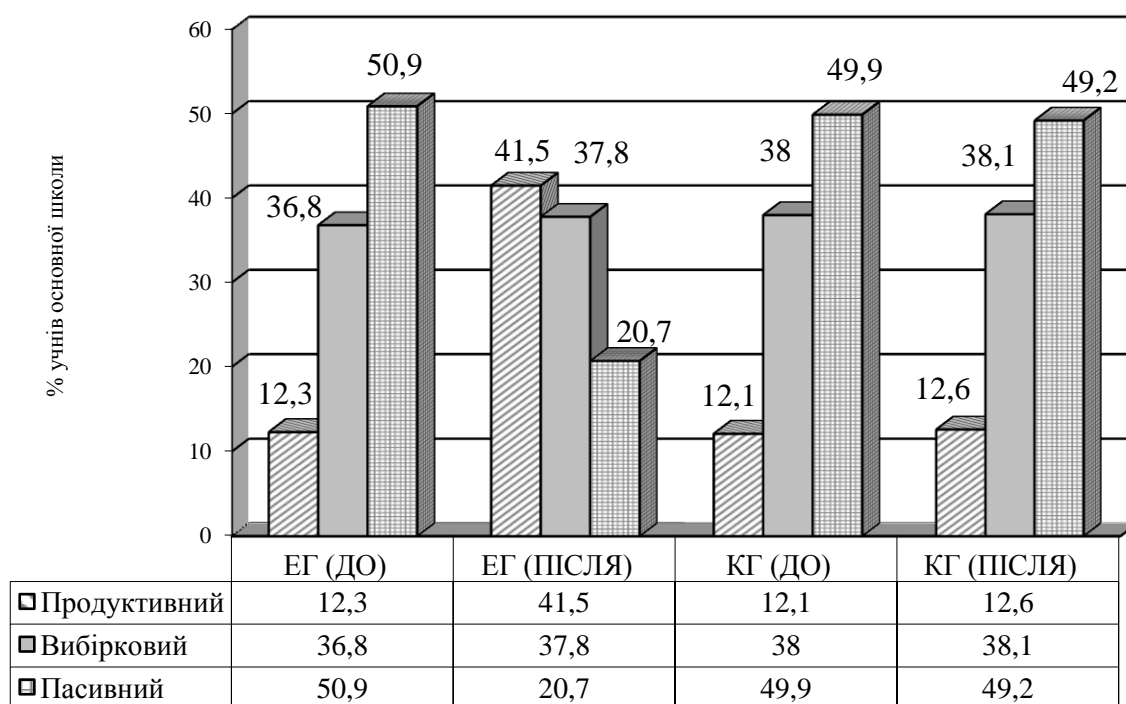

Рис. 3.4.1. Динаміка зміни рівнів сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи за пізнавальним критерієм

Результати анкетування учнів основної школи за емоційно-мотиваційним критерієм просоціальної поведінки після проведення формувального етапу експерименту

Для показника «ціннісні орієнтації та мотиви участі у соціально значущій діяльності» емоційно-мотиваційного критерію було обрано методику М. Рокіча «Ціннісні орієнтації» (адаптація О. Єжової, В. Кириченко).

Результати експериментальних і контрольних груп за цією діагностикою були наступними: продуктивний рівень виявили 45,6% учнів експериментальних і 12,1% учнів контрольних груп, вибірковий – 36,7% учнів експериментальних і 36,9% учнів контрольних груп, пасивний – 17,7% учнів експериментальних і 51,0% учнів контрольних груп.

Для діагностування показника «уміння оцінювати інформацію в Інтернеті та прагнути до участі у просоціальній діяльності» було використано методику «Мотиви участі школярів у діяльності» (за Л. Байбородовою, Л. Чернявською).

Дані рівнів сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи емоційно-мотиваційного критерію за результатами формувального експерименту були наступними: продуктивний в експериментальних групах – 48,1%, в контрольних – 29,4%, вибірковий в експериментальних групах – 45,3%, в контрольних – 50,4%, пасивний в експериментальних групах – 6,6%, в контрольних – 20,2%.

Аналіз відповідей учнів основної школи дозволив визначитись із пріоритетними мотивами участі їх у різноманітній діяльності. Найбільш значущими мотивами участі учнів основної школи у різноманітній діяльності виступають просоціальні мотиви: набуття нових знань умінь, допомога товаришам, спілкування з різними людьми, цікава справа, виробити в собі певні риси характеру тощо. Перші місця зайняли такі мотиви, як «набуття нових знань, умінь» (перше місце), «зробити добру справу для інших» (друге місце), «спілкування з різними людьми» (третє місце).

На три останні місця серед мотивів учні розмістили «творчість», «виділитися серед інших», «можливість керувати іншими».

Кардинально не змінилися результати у показнику «ставлення до соціальних мереж та мережевої взаємодії» емоційно-мотиваційного критерію, який діагностувався за допомогою анкети «Я і соціальні мережі». За означеним показником в експериментальній групі учнів із продуктивним рівнем було зафіксовано 62,3%, у контрольній – 57,8%. Вибірковий рівень виявили 31,6% учнів експериментальної групи та 30,1% учнів контрольної групи. Учні із пасивним рівнем в експериментальній групі зменшилось порівняно з констатувальним етапом на 8,3%, у контрольній групі кількісний показник змінився лише на 2,5%. Подаємо фрагмент відповідей: на запитання «Ваше ставлення до соціальних мереж» всі учні (100%) зазначили позитивне ставлення під час констатувального та формувального експерименту. Метою використання комп'ютера учні відповіли: засіб спілкування – 95% під час констатувального експерименту, під час формувального – 98%; можливість познайомитися з новими людьми – 38% під час констатувального експерименту

та 28% під час формувального експерименту; зменшився відсоток учнів, які використовують комп'ютер, як для проведення вільного часу – 35 % під час констатувального експерименту та 28% під час формувального експерименту; відповідно для розваг – 25 % і 23%. Зазначимо, що збільшилася кількість учнів, що мету використання комп'ютера вбачають «джерело цікавої інформації» – 65 % під час констатувального експерименту і 95% під час формувального.

Збільшилася кількість учнів, які відвідують свої сторінки в соціальних мережах щодня – 43,5% під час констатувального експерименту та 78% під час формувального експерименту.

У порівнянні з результатами констатувального етапу експерименту змінився список соціальних мереж серед підлітків. Під час констатувального експерименту лише 17% учнів користувалися соціальною мережею Facebook, однак під час формувального етапу відсоток користувачів збільшився – 88% і на даний момент є найпопулярнішою мережею серед учнів основної школи. Наступною за популярністю мережею є Instagram – 4% учнів зазначили під час констатувального експерименту, 63% – формувального експерименту. Невелика кількість учнів (15%) користується Twitter. Великої популярності набирають українські соціальні мережі. Серед відповідей учнів також з'явилися інші соціальні мережі, а саме: UkrOpen – 34%, Ц.укр – 23%, Ukrface – 19%.

Також учні додали, що вони активно користуються месенджерами такими як Viber, WhatsApp, Telegram та Facebook Messenger.

Як показало дослідження, кількість дітей із продуктивним рівнем в експериментальній групі зросла на 19,3%, із вибірковою – на 0,2%. При цьому кількість учнів із пасивним рівнем зменшилась на 19,5%. У контрольній групі за цей період кількість учнів із продуктивним рівнем зросла на 0,9%, із вибірковою збільшилась на 0,6%, а з пасивним – зменшилась лише на 1,5% (табл. 3.4.3, 3.4.4 та рис.3.4.2).

Таблиця 3.4.3

**Показники сформованості просоціальної поведінки
учнів основної школи**

**за емоційно-мотиваційним критерієм
(за результатами контрольного етапу експерименту)**

Показники			Експериментальна група (406)			Контрольна група (402)		
			Рівні			Рівні		
			Продуктивний	Вибірковий	Пасивний	Продуктивний	Вибірковий	Пасивний
Ціннісні орієнтації, бажання та мотиви участі у соціально значущій діяльності	до	к-ть	49	141	216	47	144	211
		%	12,2	34,7	53,1	11,7	35,8	52,5
	після	к-ть	185	149	72	49	148	205
		%	45,6	36,7	17,7	12,1	36,9	51,0
Уміння оцінювати інформацію в Інтернеті та прагнути до участі у просоціальній діяльності	до	к-ть	118	202	86	115	203	84
		%	29,1	49,7	21,2	28,6	50,5	20,9
	після	к-ть	195	184	27	118	203	81
		%	48,1	45,3	6,6	29,4	50,4	20,2
Ставлення до соціальних мереж та мережевої взаємодії	до	к-ть	231	117	58	226	117	59
		%	56,9	28,7	14,4	56,2	29,2	14,6
	після	к-ть	253	128	25	232	121	49
		%	62,3	31,6	6,1	57,8	30,1	12,1

Таблиця 3.4.4

**Динаміка сформованості просоціальної поведінки
учнів основної школи
за емоційно-мотиваційним критерієм
(за результатами контрольного етапу експерименту)**

Рівень сформованості просоціальної поведінки	Експериментальна група (406)				Контрольна група (402)			
	ДО		ПІСЛЯ		ДО		ПІСЛЯ	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Продуктивний	133	32,7	211	52,0	129	32,2	133	33,1
Вибірковий	153	37,7	154	37,9	155	38,5	157	39,1
Пасивний	120	29,6	41	10,1	118	29,3	112	27,8

Примітка:

вірогідність між результатами контрольної та експериментальної груп після формульованого етапу експерименту $p < 0,05$ $\chi^2=50,644$

вірогідність між результатами експериментальної групи до та після формувального етапу експерименту $p < 0,05$ $\chi^2 = 56,453$

вірогідність між результатами контрольної групи до та після формувального етапу експерименту $p > 0,05$ $\chi^2 = 0,23$

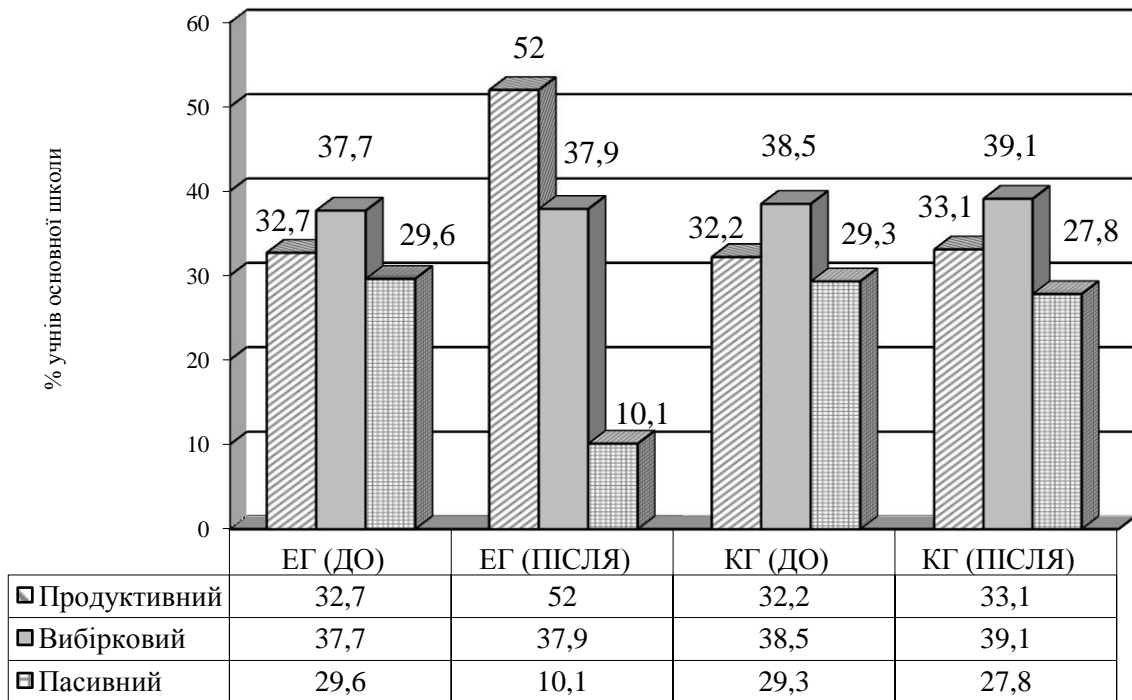

Рис. 3.4.2. Динаміка зміни рівнів сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи за емоційно-мотиваційним критерієм

Результати анкетування учнів основної школи за діяльнісно-практичним критерієм просоціальної поведінки після проведення формувального етапу експерименту.

Зміни сталися і у показника «динаміка розвитку просоціальних навичок» діяльнісно-практичного критерію. Продуктивний рівень виявили 49,7% учнів експериментальної та 21,1 % учнів контрольної груп. Вибірковий рівень було зафіксовано в 46,8% учнів експериментальної та 44,5% учнів контрольної груп. До пасивного рівня було віднесено 4,4% учнів експериментальної (це на 36,1% менше, ніж виявилось під час констатувального етапу) та 38,7% учнів контрольної груп (менше на 1,7% порівняно з констатувальним етапом). Подаємо фрагмент протоколу: 42,3% респондентів експериментальної групи та 23,2% учнів контрольної групи зазначили, що у них є друзі, з якими вони

почуваються цікаво і весело. Під час аналізу відповідей, переважна кількість підлітків (52,1% опитаних в експериментальних і 20,6% – у контрольних групах) стверджували, що у конфліктній ситуації намагаються домовитись і знайти рішення, яке влаштує усіх. 43,5% учнів експериментальної групи відзначили, що люди ставляться до них з повагою, любов'ю та зважають на їхню думку, відповідно 18,6% – контрольна група. Більшість учнів основної школи учнів експериментальної групи (52,2%) зазначили, що часто роблять щось не лише для себе, а і для інших людей і 16,9% контрольної групи.

Діагностування показника «участь у соціально значущій діяльності та залучення до неї інших» здійснювалось за допомогою сторінки в соціальній мережі Facebook «Вчимося жити разом» та онлайн опитування.

В експериментальній і контрольній групах за обраним показником продуктивний рівень зафіксовано у 37,3% учнів та 17,1% відповідно. Вибірковий рівень встановлено у 46,8% учнів експериментальної та 44,5% контрольної груп. Із пасивним рівнем було виявлено 15,9% учнів експериментальної та 38,4% учнів контрольної груп.

На формувальному етапі експерименту у порівнянні з констатувальним етапом педагоги та учні стали частіше розміщувати фотографії, відео, сценарії виховних заходів, уроків-тренінгів, які проводилися в ЗЗСО. Педагоги ділилися досвідом впровадження програми «Вчимося жити разом» та порадами щодо формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами ІКТ. Учні у свою чергу ділилися враженнями від проведених заходів.

Також учні стали більше довіряти людям у школі, а клас став більш дружним. Подаємо фрагмент протоколу: 42,7% експериментальної групи та 18,1% контрольної групи зазначили, що діти в класі дружать між собою і нікого не ображають. 43,2% експериментальної і 15,4% контрольної груп відповіли, що діти дбають одне про одного і допомагають вирішувати проблеми. 51,1% учнів експериментальних груп і 21,4% учнів контрольних груп відповіли, що у школі є люди, яким усі довіряють і до яких можна підійти у разі виникнення проблеми. 50,6% учнів експериментальних груп і 16,4% учнів контрольних

груп засвідчили, що у школі можуть допомогти та підтримати у разі необхідності.

Отримані дані свідчать про те, що порівняно з початком експерименту відбувся помітний розвиток таких життєвих навичок, як комунікація, емпатія, кооперація, асертивність, запобігання конфліктам та розв'язання їх.

Після проведення формувального експерименту помітні позитивні зміни відбулися за показником «розроблення і реалізація соціальних проектів за допомогою засобів ІКТ: акції, тренінги, різноманітні ігри». За означеним показником в експериментальній групі учнів із продуктивним рівнем було зафіксовано 42,3%, у контрольній – 21,4%. Вибірковий рівень виявили 43,6% учнів експериментальної групи та 43,6% учнів контрольної групи. Учні із пасивним рівнем в експериментальній групі зменшилось порівняно з констатувальним етапом на 22,2%, у контрольній групі кількісний показник змінився лише на 1,9%. Більшість учнів почало брати активну участь у проведенні різних заходах, а не лише у їх підготовці. Більше того, учні стали ініціаторами деяких заходів та за допомогою адміністрації шкіл, батьків реалізовували їх у шкільному житті. За період формувального експерименту 84% учнів взяли участь у підготовці до акцій, 88% учнів взяли активну участь в акціях. У тренінгах 99% учнів взяли участь у підготовці та у самому заході. У флешмобах 98% учнів взяли участь у підготовці та 99% – у самому заході. Найбільшу популярність серед учнів здобули виховні години, 99% учнів брали участь у підготовці та 100% у самому заході. Найменш популярними заходами серед учнів виявились виставки, лише 74% учнів взяли участь у їх підготовці та 80% учнів у самому заході. Щодо ігор, то 84% учнів взяли участь у підготовці та 85% учнів у самому заході. До прикладу, Комунальний заклад освіти «Середня загальноосвітня школа №42» Дніпровської міської ради організували такі тренінги та виставки *«Допомагаємо кожному»*, *«Герої для нас, як приклад»*, *«Ти – особливий»*, *«Спілкування з дорослими»*. СЗШ №55 організували виховні години *«Україна – моя Батьківщина»*, *«Уміймо бути вдячними»*, *«Справжній друг: який він?»*. У Артемівській ЗОШ №12 проводили

ігри «Снігова королева», «Телеграф», «Міст дружби». Вихованці Запорізької ЗОШ №76 організували флешмоб «Стежинка доброти». У Харківській гімназії №1 провели тренінги «Чарівні слова відкривають серця», «Милосердя в нашому житті». Вихованці Харківської СШ №15 провели акції «Ми за мир», «Добро починається з тебе», «Дружба – найцінніший скарб» тощо.

Таким чином, наведені результати дозволяють зробити висновок, що учні експериментальної групи стали більш соціально активними, зокрема, стали брати більш активну участь у різних благодійних заходах.

Порівнюючи результати констатувального і контрольного етапів дослідження за діяльнісно-практичним критерієм ми дійшли висновку, що кількість учнів основної школи із продуктивним рівнем в експериментальній групі зросла на 23,5%, тоді як у контрольній групі збільшення відбулось лише на 0,1%; учнів із вибіркоким рівнем в експериментальній групі збільшилось на 3,5%, у контрольній – на 1,4%. При цьому кількісний показник експериментальної групи дітей із пасивним рівнем зменшився на 27,0%, контрольної – на 1,5% (табл. 3.4.5, 3.4.6, рис. 3.4.3).

Таблиця 3.4.5

**Показники сформованості просоціальної поведінки
учнів основної школи
за діяльнісно-практичним критерієм
(за результатами контрольного етапу експерименту)**

Показники			Експериментальна група (406)			Контрольна група (402)		
			Рівні			Рівні		
			Продуктивний	Вибірковий	Пасивний	Продуктивний	Вибірковий	Пасивний
Динаміка розвитку просоціальних умінь	до	к-ть	85	157	164	83	157	162
		%	20,8	38,7	40,5	20,7	39,1	40,4
	після	к-ть	202	186	18	85	162	155
		%	49,7	45,9	4,4	21,1	40,2	38,7
У ч а с т ь у с о	д о	к-ть	69	180	157	69	175	158

Розроблення і реалізація соціальних проєктів за допомогою засобів ІКТ: акції, тренінги, різноманітні ігри	після	%	17,1	44,2	38,7	17,2	43,4	39,4
		к-ть	151	190	65	69	179	154
	до	%	37,3	46,8	15,9	17,1	44,5	38,4
		к-ть	84	174	148	87	167	148
	після	%	20,8	42,9	36,3	21,6	41,5	36,9
		к-ть	172	177	57	86	175	141
		%	42,3	43,6	14,1	21,4	43,6	35,0

Таблиця 3.4.6

**Динаміка сформованості просоціальної поведінки
учнів основної школи
за діяльнісно-практичним критерієм
(за результатами контрольного етапу експерименту)**

Рівень сформованості просоціальної поведінки	Експериментальна група (406)				Контрольна група (402)			
	ДО		ПІСЛЯ		ДО		ПІСЛЯ	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Продуктивний	80	19,6	175	43,1	80	19,8	80	19,9
Вибірковий	170	41,9	184	45,4	166	41,3	172	42,7
Пасивний	156	38,5	47	11,5	156	38,9	150	37,4

Примітка:

вірогідність між результатами контрольної та експериментальної груп після формувального етапу експерименту $p < 0,05 \chi^2=89,631$

вірогідність між результатами експериментальної групи до та після формувального етапу експерименту $p < 0,05 \chi^2= 94,473$

вірогідність між результатами контрольної групи до та після формувального етапу експерименту $p > 0,05 \chi^2=0,224$

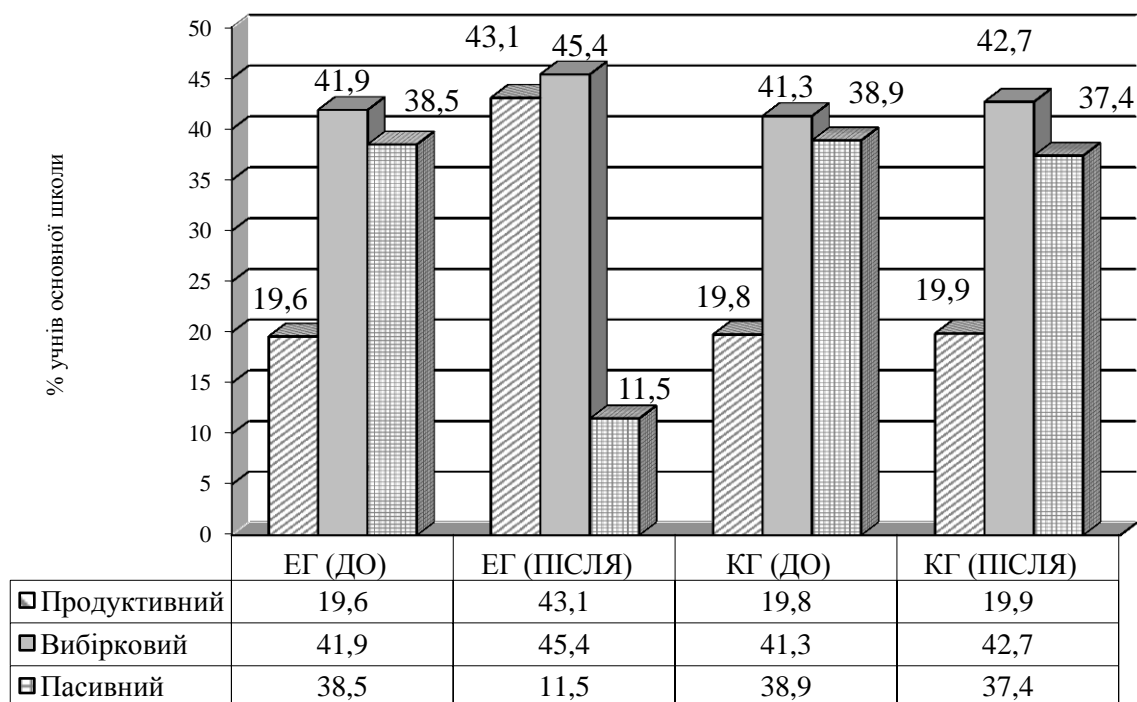

Рис. 3.4.3 Динаміка зміни рівнів сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи за діяльнісно-практичним критерієм

Нас також цікавило, чи відбулися зміни у педагогів щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроках.

На запитання, чи використовують педагоги інформаційно-комунікаційні технології на уроках – 87% відповіли ствердно.

Важливо також було дослідити, які саме комп'ютерні технології використовуються (рис. 3.14). На це запитання педагоги давали декілька варіантів відповідей. Найбільш повторювані з них є:

- мультимедійні презентації – 88%;
- відеоматеріали – 78%;
- аудіоматеріали – 50%;
- навчальні ігри – 46%.

Серед використання Інтернет-технологій ми отримали такі результати (рис. 3.15):

- соціальні мережі – 72%;
- електронна пошта – 67%;

- освітні сайти, портали – 89%;
- форуми – 35%.

Порівняно з констатувальним етапом дослідження педагоги стали більше використовувати комп'ютерні технології та Інтернет-технології.

Нами було відмічено, що в ході формувального етапу експерименту учні основної школи виявили активну життєву позицію, інтерес до спілкування, вміння оцінювати й вирішувати конфлікти, критично мислити, будувати стосунки у творчому колективі, співчувати іншим. Крім того, за нашими спостереженнями, в учнів основної школи покращились вміння спільного вироблення рішень.

Отримані дані свідчать про те, що порівняно з початком експерименту відбулось помітне особистісне зростання учнів основної школи – розширились їхні знання про просоціальну поведінку та якими якостями має володіти просоціальна людина, зросла активність учнів у соціально значущій діяльності у повсякденному житті. Проведена дослідно-експериментальна робота забезпечила зростання рівня просоціального ставлення учнів основної школи до дійсності у ЗЗСО від пасивного до продуктивного.

Отримані результати переконливо доводять, що розроблені нами організаційно-педагогічні умови, які були спрямовані на використання ІКТ з метою формування просоціальної поведінки учнів основної школи, формування готовності педагогів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи та створення системи науково-методичного супроводу формування просоціальної поведінки учнів основної школи, можуть використовуватися в освітньому процесі ЗЗСО.

Для отримання узагальнених результатів за пізнавальним, емоційно-мотиваційним, діяльнісно-практичним критеріями у визначенні рівнів сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій було застосовано математичну формулу, за якою підраховувались дані констатувального експерименту (див. с.112):

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i$$

після чого здійснено порівняльний аналіз результатів, який засвідчив наявність позитивної динаміки у сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи експериментальної групи засобами інформаційно-комунікаційних технологій (табл. 3.2.1, рис. 3.4.4).

Таблиця 3.4.7

**Рівні сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи
(початок і кінець експерименту)**

Рівні сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи	Кількість дітей (%)				Різниця між показниками на початок та кінець експерименту	
	початок експерименту		кінець експерименту			
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Продуктивний	21,5	21,4	45,5	21,9	+24,0	+0,5
Вибірковий	38,8	39,2	40,4	40,0	+1,6	+0,8
Пасивний	39,7	39,4	14,1	38,1	-25,6	-1,3

Примітка. ЕГ – експериментальна група; КГ – контрольна група.

Примітка:

вірогідність між результатами контрольної та експериментальної груп після формувального етапу експерименту $p < 0,05$ $\chi^2=78,361$

вірогідність між результатами експериментальної групи до та після формувального етапу експерименту $p < 0,05$ $\chi^2= 85,035$

вірогідність між результатами контрольної групи до та після формувального етапу експерименту $p > 0,05$ $\chi^2=0,132$

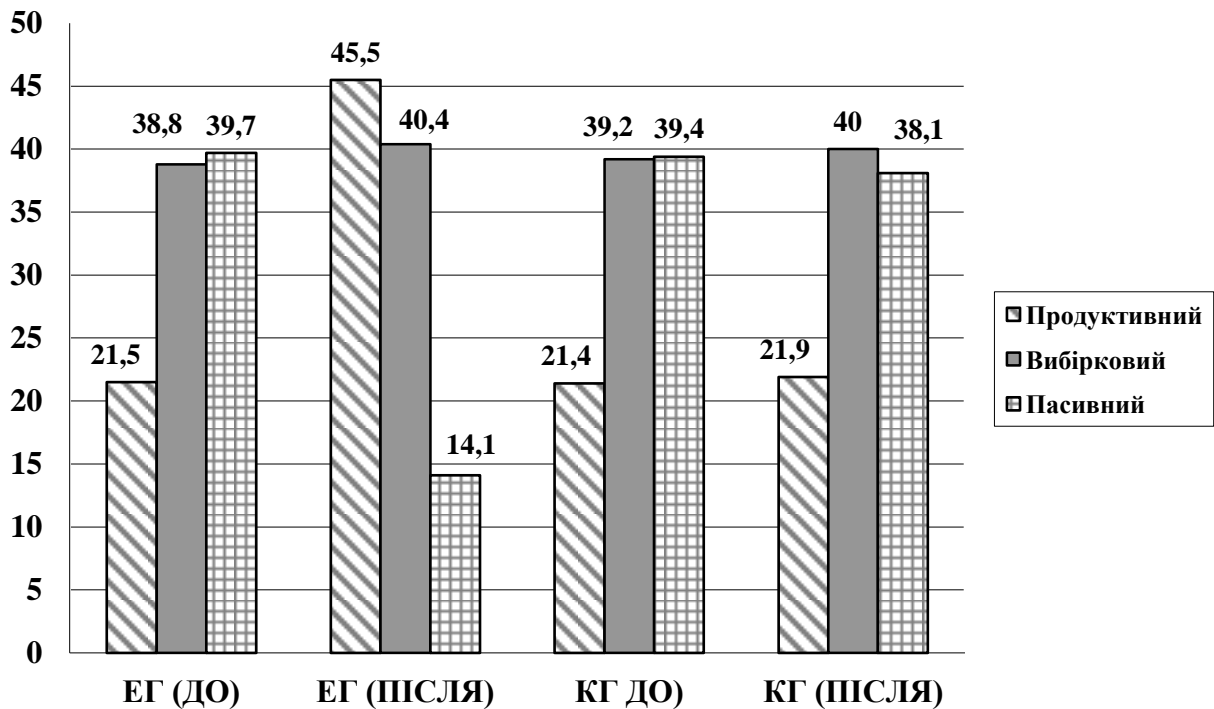

Рис. 3.4.4. Динаміка зміни рівнів сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи: ЕГ – експериментальна група; КГ – контрольна група

Для отримання достовірних результатів експериментальної роботи було використано критерій Пірсона χ^2 , який дозволяє порівнювати два емпіричні розподіли та з'ясувати, наскільки вони узгоджуються між собою.

Встановлено, що результати контрольної та експериментальної груп на початку формування етапу вірогідно не відрізняються ($p > 0,05$). Також відсутні статистично вірогідні різниці між даними контрольної групи на початку формування етапу експерименту та на його контрольному етапі за усіма критеріями просоціальної поведінки.

Порівнюючи дані експериментальної групи до та після формування етапу експерименту та експериментальної і контрольної груп на контрольному етапі за допомогою критерію Пірсона, виявлена статистично вірогідна різниця між даними, що стосуються пізнавального, емоційно-мотиваційного, діяльнісно-практичного критеріїв та рівнів сформованості просоціальної поведінки загалом. Так, при порівнянні на контрольному етапі експерименту рівнів сформованості просоціальної поведінки підлітків, які входять до контрольної та експериментальної груп, критерій Пірсона (χ^2) дорівнює 78,361

при критичному 5,991, що свідчить про статистично вірогідну різницю ($p < 0,05$) між ЕГ та КГ та ефективність запроваджених нами організаційно-педагогічних умов. Крім того, виявлена статистично вірогідна різниця і між даними експериментальної групи на початку формувального етапу експерименту та на його контрольному етапі: $\chi^2_{\text{факт.}} = 85,035$ при критичному $\chi^2 - 5,991$ ($\chi^2_{\text{крит.}} < \chi^2_{\text{факт.}}$).

Отже, за допомогою критерію Пірсона доведено ефективність запровадження нами організаційно-педагогічних умов формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій, а саме:

- науково-методичне забезпечення формування просоціальної поведінки учнів основної школи з використанням інформаційно-комунікаційних технологій;
- підготовка педагогів-координаторів до впровадження проекту «Вчимося жити разом» шляхом тренінгової та дистанційної форми навчання;
- створення науково-методичного супроводу формування просоціальної поведінки за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Висновки до третього розділу

Проведена експериментальна перевірка організаційно-педагогічних умов формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій дозволила нам зробити наступні висновки.

Використання у навчально-методичному комплекті «Вчимося жити разом» мультимедійних презентацій, відеороликів, QR-кодів позитивно впливає на розвиток в учнів основної школи соціальних навичок, таких як: ефективне спілкування, співчуття, повага до прав людини, робота в команді, запобігання конфліктам і їх конструктивне розв'язання, протистояння негативним

соціальним впливам, переговори, медіація, примирення. Доведено, що саме ці засоби ІКТ з формування просоціальної поведінки сприяють розвитку в учнів основної школи просоціальних якостей та набуттю ними досвіду просоціальної поведінки.

Аналіз психолого-педагогічних джерел дозволив уточнити поняття готовності педагогів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи і розглядати її як інтегральну якість особистості педагога, що характеризується наявністю та певним рівнем сформованості знань, цінностей, вмінь та навичок вчителя у їх єдності, яка проявляється у його прагненні до цього виду діяльності і у підготовленості до її здійснення на професійному рівні.

Сполучення тренінгової і дистанційної форм навчання забезпечило готовність педагогів до впровадження курсу «Вчимося жити разом» оскільки підвищило рівень поінформованості щодо просоціальної поведінки та засобів її формування, змотивувало до здійснення такої діяльності, розвинуло професійні навички та вміння, що мобілізують на опанування відповідними методами, формами і технологіями. Після оцінювання педагогами своєї упевненості та готовності до формування просоціальної поведінки учнів основної школи «ДО» і «ПІСЛЯ» ми отримали такі результати: впевненість педагогів у навчанні дітей соціальним навичкам зросла на 62%, а готовність до формування просоціальної поведінки учнів основної школи – 32 %.

Впровадження науково-методичного супроводу формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами ІКТ дозволило налагодити динамічний зворотній зв'язок з педагогами експериментальних закладах ЗЗСО. Аналіз відповідей педагогів засвідчив особливу ефективність персональних сторінок у соціальній мережі Facebook, блогів, форумів, електронного листування для обміну досвідом, отримання консультацій і оперативного коригування власної діяльності.

Результативність експериментальної роботи засвідчено кількісно-якісними змінами показників сформованості просоціальної поведінки учнів

основної школи. Так, отримані дані констатувального етапу експерименту довели, що учні основної школи контрольної та експериментальної груп істотно не відрізнялися за рівнями сформованості просоціальної поведінки. Утім, за час упровадження організаційно-педагогічних умов відбулося зростання чисельності учнів з продуктивним рівнем на 24,0 % в експериментальній групі і на 0,5% в контрольній групі; на 1,6 % і на 0,8% збільшилась кількість вихованців із вибіркоким рівнем відповідно; істотно зменшилася група дітей з пасивним рівнем – на 25,6% (ЕГ) і на 1,3% (КГ).

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне обґрунтування і практичне розв'язання актуальної проблеми формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами ІКТ, що виявляється в узагальненні теоретичних основ, визначенні та апробації організаційно-педагогічних умов формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами ІКТ у освітньому процесі ЗЗСО.

Проведене дослідження засвідчило досягнення мети, вирішення поставлених завдань і є підставою для формулювання наступних висновків:

1. Узагальнено теоретичні основи формування просоціальної поведінки учнів основної школи, в основі яких положення середовищного, особистісно-орієнтованого, компетентнісного, системного і технологічного підходів; уточнено сутність понять «формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій» як цілісного процесу, спрямованого на забезпечення інтеріоризації учнями соціально-значущих норм і цінностей, розвиток рис просоціальної особистості, формування прагнень і вмінь конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності, набуття досвіду просоціальної поведінки шляхом збагачення освітнього процесу технічними, програмними та мережевими засобами інформаційно-комунікаційних технологій; «готовність педагогів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи» уточнено як інтегральну якість особистості педагога, що характеризується наявністю та певним рівнем сформованості знань, цінностей, вмінь та навичок вчителя у їх єдності, яка проявляється у його прагненні до цього виду діяльності і у підготовленості до її здійснення на професійному рівні.

2. Схарактеризовано потенціал інформаційно-комунікаційних технологій щодо формування просоціальної поведінки. Встановлено, що інформаційно-комунікаційні технології у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи сприяють розвитку вмінь ефективної комунікації, співпраці, самореалізації та самовдосконалення, дозволяють гнучко адаптуватися в

різноманітних життєвих ситуаціях інформаційного суспільства, творчо та критично мислити, грамотно та відповідально працювати з інформацією.

3. На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури визначено структурні компоненти просоціальної поведінки учнів основної школи, серед яких: когнітивний (характеризується усвідомленням необхідності та переваг дотримання просоціальної поведінки для суспільного та особистісного благополуччя), емоційно-ціннісний (характеризується прагненням товариської підтримки й допомоги, співпричетності, бажанні, емпатією, толерантним ставленням), діяльнісно-практичний (характеризується набуттям власного досвіду і вправлінням у соціально значущій діяльності, залученням до неї інших у безпосередній та мережевій взаємодії).

Відповідно до змістової структури визначено критерії та показники сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи: пізнавальний критерій (розуміння сутності й особливостей просоціальної поведінки; обізнаність щодо якостей, притаманних людині з просоціальною поведінкою; усвідомлення необхідності просоціальної поведінки як для самої людини, так і для суспільства); емоційно-мотиваційний (ціннісні орієнтації, бажання та мотиви участі у соціально значущій діяльності; ставлення до соціальних мереж та мережевої взаємодії; уміння оцінювати інформацію в Інтернеті та прагнути до участі у просоціальній діяльності); діяльнісно-практичний (динаміка розвитку просоціальних умінь; розроблення і реалізація соціальних проектів за допомогою засобів ІКТ: акції, тренінги, різноманітні ігри; участь у соціально значущій діяльності та залучення до неї інших).

На основі визначених критеріїв і показників охарактеризовано рівні (пасивний, вибірковий, продуктивний) сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи.

Використання діагностичних методик у процесі констатувального експерименту дало можливість визначити сучасний стан сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи. За результатами

констатувального етапу експерименту встановлено переважно пасивний і вибірковий рівні сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи.

4. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено організаційно-педагогічні умови формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій: науково-методичне забезпечення формування просоціальної поведінки учнів основної школи з використанням інформаційно-комунікаційних технологій; підготовка педагогів-координаторів до впровадження проекту «Вчимося жити разом» шляхом тренінгової та дистанційної форми навчання; створення науково-методичного супроводу формування просоціальної поведінки за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Для реалізації першої організаційно-педагогічної умови розроблено мультимедійне забезпечення до занять та впроваджено тренінгову технологію у виховну роботу із учнями основної школи.

Для реалізації другої педагогічної умови здійснено підготовку педагогів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи шляхом тренінгової та дистанційної форми навчання (дистанційний курс). Під час роботи з педагогами використано наступні методи роботи: інформаційні повідомлення, робота в групах, мозковий штурм, руханки, перегляд відео та мультимедійних презентацій.

У процесі реалізації третьої педагогічної умови використано сучасні технології роботи з педагогами для забезпечення ефективності формування просоціальної поведінки учнів основної школи, а саме: сторінка у соціальній мережі Facebook, блоги, форум, електронне листування, система моніторингу процесу впровадження і оцінювання результатів

За результатами експериментального дослідження відбулись позитивні кількісні та якісні зміни щодо рівнів сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи ЕГ: кількість учнів з продуктивним рівнем зросла з 21,5 % до 45,5 % (у КГ – з 21,4 % до 21,9 %), із вибіркоким – з 38,8 % до 40,4 % (у КГ – з 39,2 % до 40,0 %), кількість учнів основної школи ЕГ із пасивним рівнем

сформованості просоціальної поведінки зменшилася з 39,7 % до 14,1 % (у КГ – з 39,4 % до 38,1 %). Вірогідність отриманих даних підтверджено результатами їх статистичної обробки із застосуванням коефіцієнта кореляції Пірсона (χ^2). Одержані результати засвідчили ефективність розроблених та впроваджених організаційно-педагогічних умов формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми. Подальшого наукового вивчення потребують питання формування просоціальної поведінки представників інших вікових груп. Зважаючи на актуальність досліджуваної теми, рекомендовано запровадити у освітній процес ЗЗСО матеріали проекту «Вчимося жити разом».

Матеріали розділу відображено в публікаціях [140;141;145].

Список посилань

1. Айзенк, М. (2004). *Психология для начинающих*. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер.
2. Академія пед. наук України. (2008). *Енциклопедія освіти*. Київ: Юрінком Інтер.
3. Алексеєнко, Т. Ф. (2013). Вплив інформаційних технологій на стан і вирішення актуальних соціально-педагогічних проблем суспільства. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*, 3, 3–8.
4. Алексеєнко, Т. Ф., Данілова, А. П., Конончук, А. І., Куниця, Т. Ю., Кушнар'юв, С. В., & Малиношевський, Р. В. (2015). *Виховання особистості у добродійній діяльності*. Київ.
5. Андреев, В.И. (Ред.). (2000). *Педагогика. Учебный курс для творческого саморазвития*. 2-е изд. Казань: Центр инновационных технологий.
6. Бех, І. Д. (2008). *Виховання особистості*. Київ: Либідь.
7. Бех, І. Д. (2011). Я як джерело духовного саморозвитку особистості. *Педагогіка і психологія. Вісник АПН України*, 3 (72), 5-16.
8. Бех, І. Д. (2012). *Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посібник*. Київ: Академвидавництво.
9. Биков, В. Ю. (Ред.). (2010). *Засоби інформаційно-комунікаційних технологій єдиного інформаційного простору системи освіти України*. Київ: Педагогічна думка.
10. Биков, В.Ю. (2008). *Моделі організаційних систем відкритої освіти*. Київ: Атака.
11. Біленький, Є.А., Козловець, М.А. (2006). *Словник соціологічних термінів і понять*. Київ: Кондор.
12. Білоус, О. В., Гриценчук, О. О., Іванюк, І. В., Кравчина, О. Є., Лещенко, М. П., Малицька, І. Д., ... Яцишин, Н. В. (2014). *Формування інформаційно-комунікаційних компетентностей у контексті*

євроінтеграційних процесів створення інформаційного освітнього простору.
Київ: Атіка.

13. Божович, Л. И. (1968). *Личность и ее формирование в детском возрасте.* Москва: Просвещение.

14. Бражнич, О. Г. (2001). *Педагогічні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи.* (Дис. канд. пед. наук). Кривий Ріг.

15. Буйницька, О. П. (2012). *Інформаційні технології та технічні засоби навчання.* Київ: Центр учбової літератури.

16. Булах, І. С. (2004). *Психологічні основи особистісного зростання підлітків.* (Автореф. дис. д-ра психол. наук). Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, Київ.

17. Бусел, В. (Ред.). (2001). *Великий тлумачний словник сучасної української мови.* Ірпінь: Перун.

18. Варій, М. Й. (2008). *Психологія особистості.* Київ: Центр учбової літератури.

19. Варій, М. Й. (2009). *Загальна психологія.* Київ: Центр учбової літератури.

20. Вдовичин, Т. Я. (2003). Обґрунтування організаційно-педагогічних умов для забезпечення навчального процесу майбутніх фахівців у педагогічному університеті. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 34, 225–229.

21. Веб-спільноти (2014). *Віртуальна спільнота.* Взято з <https://sites.google.com/site/vebspilnoti/extra-credit>.

22. Вікіпедія. *Підліток.* Взято з <https://uk.wikipedia.org/>

23. Вікіпедія. *Тренінг.* Взято з <https://uk.wikipedia.org>

24. Войцехівський, О. Л. (2011). Організаційно-педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності за напрямком "Охорона та захист державного кордону". *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*, 4.

25. Волощук, І. С. (2009). *Педагогічне дослідження: навч. посіб.* Київ: Інформ. системи.
26. Воронцова, Т. В., Пономаренко, В. С., Хомич, О. Л., Гарбузюк, І. В., Стаднік, Н. В., Онищенко, В. В. ... Калмиков, М. П. (2017а). *Вчимося жити разом. Програма з розвитку соціальних навичок учнів основної та старшої школи у курсі «Основи здоров'я»*. Київ: Алатон.
27. Воронцова, Т. В., Пономаренко, В. С., Хомич, О. Л., Гарбузюк, І. В., Стаднік, Н. В., Василенко, К. С. ... Калмиков, М. П. (2017б). *Вчимося жити разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа)*. Київ: Алатон.
28. Воронцова, Т. В., Пономаренко, В. С., Хомич, О. Л., Гарбузюк, І. В., Стаднік, Н. В., Василенко, К. С. ... Калмиков, М. П. (2017с). *Вчимося жити разом. Практикум для учнів з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа)*. Київ: Алатон.
29. Всемирная организация здравоохранения. *Здоровье подростков*. Взято с http://www.who.int/topics/adolescent_health/ru/.
30. Выготский, Л. (1984). *Собрание сочинений*. Эльконин, Д. Б. (Ред.), *Педология подростка* (Т. 4). Москва: Педагогика.
31. Выготский, Л.С. (2000). *Психология*. Москва: Мир психологии.
32. Ганин, Е. А. (2003). *Педагогические условия использования современных информационных и коммуникационных технологий для самообразования будущих учителей*. Взято с <http://ito.edu.ru/2003/VII/VII-0-1673.html>.
33. Гарбузюк, І. В. (2018). Створення та модерування групи в соціальній мережі як засіб формування просоціальної поведінки підлітків. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання*, 67–69.
34. Георгиевский, П. И. (1984). *Призрение бедных и благотворительность*. Санкт-Петербург.

35. Гончаренко, С. У. (2010). *Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям*. Київ – Вінниця: ТОВ фірма «Планер».
36. Граждан, В.Д. (2007). *Государственная гражданская служба*. 2-е изд. Москва: КНОРУС.
37. Гриневич, Л. (2014, Листопад, 19). Як створити ідеальну систему освіти. *Українська правда*.
38. Гриневич, Л. (2018). Чому варто пройти онлайн-курс? Взято з <https://courses.ed-era.com>.
39. Демянчук, О. Л. (2014а). Використання інформаційно-комунікаційних технологій у вихованні учнів основної школи. Соціально-педагогічна парадигма виховання : сутність та шляхи реалізації: тези доповідей, Ніжин, 25-26 вересня, (с. 68–70). Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя.
40. Демянчук, О. Л. (2014б). Інформаційно-комунікаційні технології як засіб організації навчання і виховання підлітків. *Психолого-педагогічні науки*, 4, 81–85.
41. Дмитриева, М. Г. (2014). *Философско-методологические основы благотворительной деятельности в сфере социализации детей-сирот*. (Автореф. канд. филос. наук). Санкт-Петербургский государственный экономический университет», Санкт-Петербург.
42. Дмитрів, М. В. (2018). Застосування SMART-технологій у навчальному процесі. Взято з https://informatika.udpu.edu.ua/public_html/?page_id=2855
43. Дорош, М. (2015, Липень 21). Діти і технології: «піраміда цифрової поведінки». *Media Sapiens*. Взято з http://www.osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/kids/diti_i_tekhnologii_piramida_t_sifrovoi_povedinki/
44. Дяченко, Н. О. (2013). Організаційно-педагогічні умови формування вмінь розв'язувати педагогічні задачі у майбутніх викладачів педагогіки в умовах магістерської підготовки. Взято з <https://nadiadyachenko.wordpress.com/2013/10/02/>.

45. Евзикова, О. (2015, Январь 20). О цифровом поколении, цифровых иммигрантах и цифровых людях... и немного о том, как их обучать онлайн. *Информационные технологии в образовании*. Взято с <http://teachtech.ru/teoriya-onlajn-obucheniya/cifrovoe-pokolenie-cifrovye-immigranty-i-cifrovye-lyudi-i-cto-s-nimi-delat.htm>

46. Єжова, О. О. (2014а). Педагогічні умови формування просоціальної поведінки учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: мат. звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України*, 4, 172–174.

47. Єжова, О. О. (2014б). Сутність організаційно-педагогічних умов педагогічного процесу. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя: психолого-педагогічні науки*, 3, 39–43.

48. Єжова, О. О. (2017). Інформаційно-комунікаційні технології у вихованні і розвитку учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України*, 86–90.

49. Єжова, О. О., Кириченко, В. І. (2015). Мотивація просоціальної поведінки учнів загальноосвітнього навчального закладу. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 10, 236–250.

50. Жалдак, М. И. (1989). *Система подготовки учителя к использованию информационных технологий в учебном процессе*. (Дис. д-ра пед. наук). Академия педагогических наук СССР, НИИ содержания и методов обучения, Москва.

51. Закон України про освіту. № 38-39, ст.380. (2017).

52. Зоря, Ю. М. (2014). *Організаційно-педагогічні засади використання інформаційно-комунікаційних технологій у патріотичному вихованні старшокласників у позакласній діяльності*. (Дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.

53. Зуев, Д. Д. (1983). *Школьный ученик*. Москва: Педагогика.

54. Ільїн, Е. П. (2015). *Характеристика різних почуттів*. Взято з <http://psychologis.com.ua/2-101.htm>.

55. Ільченко, О. Ю. (2010). *Приватна благодійність в Україні: з історії заснування Острозької і Києво-могилянської академії*. Взято з <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/ilcenko.php>

56. Калашникова, Л. В. (2012). Психолого-педагогічні умови формування просоціальної поведінки у дітей молодшого шкільного віку. *Наукові записки КДПУ. Серія: Педагогічні науки*, 107 (1), 208-214.

57. Калашникова, Л. В. (2017). *Просоціальна поведінка як спосіб становлення духовності майбутніх практичних психологів*. Взято з <https://www.cuspu.edu.ua/ua/ntmd/konferentsiy/vseukrainska-naukovo-praktychna-internet-konferentsiia-psykholohichni-umovy-stanovlennia-osobystosti-u-suchasnomu-suspilstvi/prohrama/6217-prosotsialna-povedinka-yak-sposib-stanovlennya-dukhovnosti-maybutnikh-praktychnykh-psykholohiv>

58. Карпова, С. (Ред.). (2014). *Информационные технологии в маркетинге*. Москва: Юрайт.

59. Кириченко, В. І. (2017). Основні методологічні підходи у формуванні просоціальної поведінки учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 1(21), 286–298.

60. Кириченко, В.І. (2014). Теоретичні засади формування просоціальної поведінки учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 7, 71-79.

61. Кириченко, В. І. (Ред.), Єжова, О. О., Нечерда, В. Б., Тарасова, Т. В., & Хомич, О. Л. (2016). *Формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу: монографія*. Тернопіль: Терно-Граф.

62. Кон, И. С. (1989). *Психология ранней юности: книга для учителя*. Москва: Просвещение.

63. Кон, И.С. (1980). *Психология старшеклассника*. Москва: Просвещение.
64. Коноваленко, Ю. (2017). *Як вчителю з користю використовувати соцімережі на уроках*. Взято з http://hardkonovalenko.blogspot.com/2017/02/blog-post_5.html.
65. Коновальчук, С. А. *Педагогічні умови формування професійної іншомовної компетентності майбутніх студентів журналістів*. Взято з <http://intkonf.org/konovalchuk-s-a-pedagogichni-umovi-formuvannya-profesiynoyi-inshomovnoyi-kompetentnosti-maybutnih-studentiv-zhurnalistiv/>.
66. *Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років (проект)*. Взято з http://www.tnpu.edu.ua/EKTS/proekt_koncepc.pdf.
67. Костю, С. (2016). Психологічні особливості педагогічного спілкування у процесі формування підлітка. *Педагогіка і психологія професійної освіти: науково-методичний журнал*, 1, 95-104.
68. Кравченко, Т. В. (2009). *Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи розвитку*. Київ: Фенікс.
69. Кравчина, О. С. (Уклад.). (2003). *Активні та інтерактивні методи навчання*. Київ: ЦППО АПН України.
70. Кракович, Н. (2015). *Використання соціальних мереж у навчально - виховному процесі*. Взято з http://krakovna.blogspot.com/p/blog-page_61.html.
71. Крупський, Я. В. (2010). *Тлумачний словник з інформаційно-педагогічних технологій*. Вінниця: ВНТУ.
72. Кузнецова, Т., (2013). Використання мультимедійних презентацій та відеоматеріалів на уроках у початкових класах. *Таврійський вісник освіти*, 1(41), 176-181.
73. Курлянд, Н. (Ред.). (2012). *Теорія і методика професійної освіти*. Київ: Знання.
74. Кутішенко, В. П. (2010). *Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій)*. 2-ге вид. Київ: Центр учбової літератури.

75. Лафренье, П. (2004). *Эмоциональное развитие детей и подростков*. Санкт-Петербург: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК.
76. Личко, А. Е. (1982). *Психопатии и акцентуации характера у подростков*. Москва: МГУ.
77. Личко, А. Е. (1983). *Психопатии и акцентуации характера у подростков*. Москва: Медицина.
78. Лякішева, А. В. (2014). *Соціальна поведінка і групова взаємодія: монографія*. Луцьк: Вежа-Друк.
79. Лякішева, А. В. (2016). Мотиваційно-ціннісний компонент соціальної поведінки особистості у формуванні її громадянської позиції. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка, 15, 20–24.
80. Максимов, Е. Д. (1903). Городские общественные управления в роли деятелей по призрению бедных. *Трудовая помощь*, 9, 467–502.
81. Максимов, Е. Д. (1903). Городские общественные управления в роли деятелей по призрению бедных. *Трудовая помощь*, 10, 613–646.
82. Малицька, І. Д. (2013). Віртуальні спільноти як інноваційні освітні середовища в системах освіти зарубіжних країн. *Інформаційні технології в освіті*, 15, 276–283. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/itvo_2013_15_34
83. Мельник, І. (2011). *Просоціальна поведінка як психологічна категорія теоретичного аналізу*. Взято з <http://social-science.com.ua/article/452>.
84. Мешко, Г., Мешко, О. (2013). *Психолого-педагогічний тренінг як засіб гармонізації особистості майбутнього вчителя*. Взято з <http://social-science.com.ua/article/1153>.
85. Міністерство освіти і науки України (2016). *Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи*. Взято з <http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/konczepczyia.pdf>
86. Мінченко, О. (2014, Серпень, 21). Українці в соціальних мережах: нове дослідження від Яндекса. *Watcher*. Взято з

<http://watcher.com.ua/2014/08/21/ukrayintsi-v-sotsialnyh-merezhah-nove-doslidzhennya-vid-yandeksa/>

87. Моисеева, М., Сойферт, С. (2001). Феномен виртуальных учебных сообществ. *Информационное общество*, 4, 51-53. Взято с <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/b6bf5f9b5ab471c3256c5200340dc9>

88. Морзе, Н. В. (2004). *Методика навчання інформатики*. Київ: Навчальна книга.

89. Мухина, В. С. (1997). *Возрастная психология: феноменология развития: детство, отрочество, юность*. Москва: Академия.

90. Нечерда, В. Б. (2014). Використання інтерактивних технологій у вихованні просоціальної поведінки. *Соціально-педагогічна парадигма виховання: сутність та шляхи реалізації НДУ ім. М. Гоголя*, 136–137.

91. Нечерда, В. Б. (2016а). Дослідження сучасного стану сформованості просоціальної поведінки учнів старшої школи. *Актуальні проблеми в системі освіти: загальноосвітній навчальний заклад – доуніверситетська підготовка – вищий навчальний заклад*, 159–162.

92. Нечерда, В. Б. (2016б). Організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагогів і батьків у формуванні просоціальної поведінки учнів старшої школи. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 55, 73–84.

93. Нечерда, В. Б. (2016с). Структурно-функціональна модель виховання толерантності у старших підлітків загальноосвітньої школи. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 2(20), 58–68.

94. Ньюкомб, Н. (2002). *Развитие личности ребенка*. 8-е междунар. изд. Санкт-Петербург: Питер.

95. Окінавська Хартія глобального інформаційного суспільства. № 998_163 (2000).

96. Онищенко, О. С., Горовий, В. М., Попик, В. І., Половинчак, Ю. М., Гранчак, Т. Ю., ... Чуприна, Л. А. (2013). *Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства*. Київ.

97. Оржеховська, В. М., Федорченко, Т. Є. (2016). *Формування просоціальної поведінки школярів в умовах превентивного виховного середовища*. Черкаси.

98. Осипов, Г.В. (1998). *Российская социологическая энциклопедия*. Москва: Норма-Инфра-М.

99. Особов, І. (2014). Сучасний етап організації освітнього процесу з урахуванням особливостей використання інформаційно-комунікаційних технологій. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 3, 101-107.

100. Павелків, Р. В., Корчакова, Н.В. (2013). *Просоціальний розвиток особистості*. Рівне: О. Зень.

101. Петровская, Л. А. (2007). *Общение – компетентность – тренинг: избранные труды*. Москва: Смысл.

102. Поворознюк, Г. Б. (2012). *Технології веб в моєму житті*. Взято з <http://texnologiiweb.blogspot.com/p/blog-page.html>

103. Полонский, В. (2004). *Словарь по образованию и педагогике*. Москва: Высшая школа.

104. Пономаренко, В., Воронцова, Т. (2018). Програма навчального модуля. «Основи формування соціальної і здоров'язбережувальної компетентності учнів» (очно-дистанційна форма навчання). Взято з <http://autta.org.ua>.

105. Про Національну доктрину розвитку освіти. № 347. (2002).

106. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. № 344. (2013).

107. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України». № 17, ст.191. (2016).

108. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. № 988-р. (2016).

109. Психологічний словник. (2013). *Просоціальна поведінка*. Взято з <http://psi.webzone.ru/st/338500.htm>.
110. Реан, А. А. (Ред.). (2003). *Психология подростка*. Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак.
111. Реформа освіти (2017). *Новий закон «Про освіту» набрав чинності*. Взято з <https://osvita.ua/school/reform/57472/>.
112. Роберт, И. В., Самойленко, П. И. (1998). *Информационные технологии в науке и образовании*. Москва.
113. Рубинштейн, С. Л. (1973). *Проблемы общей психологии*. Москва: Педагогика.
114. Рыков, Ю. Г. (2013). Виртуальное сообщество как социальное поле: неравенство и коммуникативный капитал. *Журнал социологии и социальной антропологии*, 4(69), 61-77.
115. Сергеевкова, О. П., Столярчук, О. А., Коханова, О. П., & Пасека, О. В. (2012). *Вікова психологія*. Київ: Центр учбової літератури.
116. Сердюк, Л., Петрученко, Н. (2011). *Зміст і структура психологічної готовності до професійної діяльності студентів з інвалідністю*. Взято з <http://social-science.com.ua/article/709>.
117. Сікора, Я. Б. (2011). Особливості використання інформаційно-комунікаційних технологій у вищій професійній освіті. *Звітна наукова конференція Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України: матеріали наукової конференції*, 33.
118. Скоробагата, О. М. (2008). *Готовність до діяльності як психолого-педагогічна проблема*. Взято з <https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-01/08somppp.pdf>.
119. Скрипченко, О. В., Долинська, Л. В., Огороднійчук, З. В., Булах, І. С, Зелінська, Т. М., Співак, Н. В., ... Артемчук, О.Г. (2001). *Вікова та педагогічна психологія*. Київ: Просвіта.
120. Слостенин, В. А. (1982). Профессиональная готовность учителя к воспитательной работе: содержание, структура, функционирование. *Процесс*

подготовки учителя в системе высшего педагогического образования: межвуз. сб. науч. трудов, 14-28.

121. Словник української мови (1970-1980). *Супровід*. Взято з <http://sum.in.ua/s/suprovid>.

122. Соболев, С.И., Тарасова, Л.Н. Концепция просоциального поведения З. Линдерберга. *Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по матер. XXII междунар. науч.-практ. конф. (Ч. 2)*, 166-170.

123. Советов, Б. Я., Цехановкий, В. В. (2015). *Информационные технологии*. 6-е изд. Москва: Юрайт.

124. Спирін, О. М. (2009). Інформаційно-комунікаційні та інформатичні компетентності як компоненти системи професійно-спеціалізованих компетентностей вчителя інформатики. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 5(13). Взято з <http://eprints.zu.edu.ua/3733/2/09somtio.htm>

125. Стадник, О. Г. (2013). Склад навчально-методичних комплектів зі шкільних дисциплін. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 28, 431–434.

126. Степанов, О., М. (2006). *Психологічна енциклопедія*. Київ: Академвидав.

127. Тарасова, Т. В., Нечерда, В. Б., & Демянчук, О. Л. (2015). Сучасні форми й методи формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 19, 291–305.

128. Тихонова, В. (2011). Інформаційно-комунікаційні технології професійної діяльності педагога: сутність поняття. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: Педагогічні науки*, 1(33), 101-105.

129. Тихонова, Т. В. (2011). Інформаційно-комунікаційні технології професійної діяльності педагога: сутність поняття. *Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського: Педагогічні науки*, 1,(33), 101-105.
130. Тищенко, К. (2016, Липень 5). Зубрити – не вихід. Як у школах вчитимуть критичному й креативному мисленню. *Українська правда*. Взято з <https://life.pravda.com.ua/society/2016/07/5/214729/>
131. Ткачук, Т. Л. (2015). Тренінг як засіб оптимізації взаємодії між студентами. *Науковий вісник Херсонського державного університету: Психологічні науки*, 4, 101–104.
132. Узнадзе, Д. Н. (1961). *Экспериментальные основы психологии установки*. Тбіліси.
133. Ушинский, К. Д. (1968). О наглядном обучении. *Избранные педагогические произведения*. Москва: Просвещение.
134. Фельдштейн, Д. И. (1988). *Психологические особенности развития личности в подростковом возрасте*. Взято с <http://www.voppsy.ru/issues/1988/886/886031.htm>
135. Фельдштейн, Д. И. (1989). *Психология развития личности в онтогенезе*. Москва: Педагогика.
136. Филипов, И. (2017). *Как построить современную систему образования в Украине*. Взято с http://blog.ed-era.com/sistema_obrazovania/.
137. *Формула НУШ* (2017). Взято з <http://nus.org.ua/about/formula/>.
138. Фрейд, А. (1999). *Теория и практика детского психоанализа*. Москва: ЭКСМО-Пресс.
139. Фрейре, П. (2003). *Педагогіка пригноблених*. Київ: Юніверс.
140. Хомич, О.Л. (2018а). Обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій. *Сучасний рух науки: тези доп. II міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*, Дніпро, 28-29 червня, (472–474). Дніпро.

141. Хомич, О.Л. (2018b). Тренінговий курс «Вчимося жити разом» у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2017 рік*, Київ, 18 квітня, (с. 309–312). Івано-Франківськ: НАІР.

142. Хомич, О.Л. (2018с). Особливості формування просоціальної поведінки учнів основної школи у сучасних соціокультурних умовах. *Наука, технології, інновації: світові тенденції та регіональний аспект: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, Одеса, 28-29 вересня, (с. 51–54). Одеса: ГО «Інститут інноваційної освіти».

143. Хомич, О. Л. (2016). Інформаційно-комунікаційні технології як засіб формування просоціальної поведінки учнів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 20, 286–296.

144. Хомич, О. Л. (2017). Стан сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 21, 312–323.

145. Хомич, О. Л. (2018d). Організаційно-педагогічні умови формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 5(79), 370–380.

146. Чалдини, Р., Кенрик, Д., & Нейберг, С. (2002). *Соціальна психологія. Пойми других, чтобы понять себя!* Санкт-Петербург: Прайм-Евроснак.

147. Чижевський, Б. Г. (1996). *Організаційно-педагогічні умови становлення ліцеїв в Україні*. Київ: Інститут педагогіки АПН України.

148. Шалева, О. І. (2011). *Електронна комерція*. Київ: Центр учбової літератури.

149. Шебанич, В. Г. (2012). Организационно-педагогические условия использования информационных технологий в образовательном пространстве. *Педагогическое мастерство: материалы Междунар. науч. конф.*, 357-359.

150. Шевчук, О. М. (2013). *Тренінг як інноваційна форма соціально-педагогічної діяльності*. Взято з <http://dspace.udpu.org.ua>.
151. Шепелюк, О. О. (2014). *Просоціальна поведінка особистості як психолого-педагогічна проблема*. Взято з <http://studopedia.info/3-103517.html>.
152. Шинкарук, В. І. (Ред.). (1986). *Філософський словник*. Київ: Головна редакція УРЕ.
153. Шпрангер, Э. (1994). *Психология юношеского возраста*. Москва: Педагогика.
154. Шугайло, Я. В. (2018). *Соціально-педагогічні умови подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків*. (Автореф. канд. пед. наук). Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ.
155. Эльконин, Д. (1989). *Избранные психологические труды*. Москва: Педагогика.
156. Эльконин, Д. (1989). *Избранные психологические труды*. Москва: Педагогика.
157. Янчук, В.А. (2005). *Введение в современную социальную психологию*. Минск: АСАР.
158. Argyle, M., & Henderson, M. (1984). The Rules of Friendship. *Journal of Social and Personal Relationships*, 1(2), 211–237.
159. Watson, C. D. (1991). *The altruism question. Toward a socialpsychological answer*. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
160. Blessing, M. (2017). *Three prosocial behaviors you would want to teach young children*. Retrieved from <https://howtoadult.com/three-prosocial-behaviors-would-want-teach-young-children-1670.html>
161. English Oxford Living Dictionaries. *Virtual community*. Retrieved from https://en.oxforddictionaries.com/definition/us/virtual_community.
162. Gee, J. P. (2013). *Anti-Education Era: Creating Smarter Students through Digital Learning*. New York.
163. Genon (2012). *Что такое социальная сеть?* <http://www.genon.ru/GetAnswer.aspx?qid=7d3dad14-1d39-4f49-aca6-d6ec53c92c0f>

164. Hagel, J. (1999). Net gain: expanding market through virtual communities. *Journal of Interactive Marketing*, 13(1), 55-65.
165. Kessler, S. (2011, May 31). 38% of College Students Can't Go 10 Minutes Without Tech. *Mashable*. Retrieved from <http://mashable.com/2011/05/31/college-tech-device-stats/#0jy8Cl0PMEqP>.
166. Kidron, Y. (2006). Promoting adolescents' prosocial behavior. *Editorial leadership*, 7, 90-91.
167. Knickerbocker, R. L. (2001). *Prosocial behavior*. Retrieved from <https://www.learningtogive.org/resources/prosocial-behavior>.
168. Latane, B., & Darley, J.M. (1968). Group inhibition of bystander intervention in emergencies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 10, 215–221.
169. Lauren, G. (1972). *Positive forms of social behavior: an overview*. Retrieved from <https://spssi.onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.1540-4560.1972.tb00029.x>
170. Lewin, K. (1939). Patterns of aggressive behavior in experimentally created social climates. *Journal of Social Psychology*, 10, 271–299.
171. Lindenberg, S.M. (1998). Solidarity: Its microfoundations and macro-dependence. A framing approach. *The problem of solidarity: Theories and models*, 61-112.
172. Maslow, A. H. (1954). *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row Publishers.
173. Prensky, M. (2001). *Digital Natives, Digital Immigrants*. Retrieved from <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>
174. Revermann, S. (2017). *How to teach kids to respect other's personal space*. Retrieved from <https://healthfully.com/1005340-teach-kids-respect-others-personal-space.html>
175. Rheingold, H. (1993). *The virtual community: homesteading on the electronic frontier*. Massachusetts: Addison Wesley Publishing.

176. Schwartz, S. (1977). Normative influences on altruism. *Advances in experimental social psychology*, 10, 221–279.
177. Staub, E. (2013). *Positive social behavior and morality: social and personal influences*. New York: Academic Press.
178. Wheeler, S (2013). Social Learning and Self Organised Spaces: How to Engage Learners. *Inside Learning Technologies*, 7–11. Retrieved from <https://steve-wheeler.net/publications/>
179. Wilson, E. (2000). *Sociobiology: the new synthesis, 25th anniversary edition*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
180. Zanden, V. (1987). *Social psychology* (Vol. 4). New York: McGraw Hill Financial, Inc.

Додаток А

**Діагностування рівня сформованості просоціальної поведінки учнів
основної школи за пізнавальним критерієм**

Додаток А.1

Опитувальник для учнів основної школи за методом незакінчених речень

Прочитайте уважно незакінчені речення та доповніть їх першим, що спало Вам на думку.

Просоціальна поведінка – це...

Люди ставляться до мене з любов'ю і повагою, зважають на мою думку, тому що...

Дружба для мене означає...

У конфліктній ситуації я намагаюсь домовитись і знайти рішення, яке влаштує усіх, для того, щоб...

Додаток А.2

Методика «Портрет просоціальної людини»

Оберіть, будь ласка, із 15 пропонованих якостей людини тільки 6, які, на Вашу думку, характеризують просоціальну поведінку.

байдужість	дратівливість	турботливість
агресивність	альтруїстичність	войовничість
емпатійність	підозрілість	доброзичливість
здатність мирно вирішувати конфлікти	недовірливість	егоїстичність
жорстокість	толерантність	жадібність

Свій варіант _____

Метод «Прес»

Прочитайте уважно незавершене речення та доповніть його за поданою схемою.

Я вважаю, що людина має вміти дружити і допомагати іншим, тому що..., до прикладу... Отже...

Додаток Б

**Діагностування рівня сформованості просоціальної поведінки учнів
основної школи за емоційно-мотиваційним критерієм**

Додаток Б.1

**Методика «Ціннісні орієнтації» М.Рокіча
(адаптація О.Єжової, В.Кириченко)**

Інструкція: перед вами 12 факторів, які важливі для кожної людини. Вам треба розставити цифри від 1 до 12 у лівому стовпчику, в залежності від того, що для вас найважливіше. Найважливіше з вказаного отримує цифру 1, залишається 11 факторів, з яких ви знову обираєте найважливіший для вас, але ставите йому цифру 2, залишається 10 факторів, обираєте з них найважливіший – і ставите цифру 3 і т.д. Найменш важливий для вас фактор отримує цифру 12.

Опитувальний лист для учнів за методикою М. Рокіча

Навчальний заклад:			
Клас:			
Стать:			
	Цікава робота		Життєрадісність
	Розваги		Дисциплінованість
	Матеріально забезпечене життя		Високі вимоги до життя
	Добрі та вірні друзі		Незалежність
	Кохання		Відповідальність
	Повага оточуючих, товаришів по навчанню		Раціоналізм (вміння приймати продумані рішення)
	Активне і продуктивне життя		Самоконтроль
	Свобода		Толерантність
	Щастя інших		Чесність
	Здоров'я		Працелюбність
	Розвиток, робота над собою		Непримиримість до чужих недоліків
	Впевненість у собі		Тверда воля

Додаток Б.2

*Методика вивчення мотивів участі школярів у діяльності**(за Л. Байбородовою, Л. Чернявською)*

Оцініть мотиви участі у спільній діяльності за чотирибальною шкалою.

№	Мотиви участі школярів у діяльності	Відповідь від одного до чотирьох балів
1.	Зробити добру справу для інших	
2.	Допомога товаришам	
3.	Спілкування з різними людьми	
4.	Цікава справа	
5.	Виробити в собі певні риси характеру	
6.	Участь у справах свого колективу	
7.	Творчість	
8.	Набуття нових знань, умінь	
9.	Вірогідність заслужити на пошану своїх товаришів	
10.	Можливість передати свої знання	
11.	Виділитися серед інших	
12.	Можливість керувати іншими	

Додаток Б.3***Анкета «Я і соціальні мережі» (авторська адаптація)*****Шановний друже!**

Ми будемо дуже вдячні, якщо ти допоможеш нам довідатися про твоє ставлення до соціальних мереж.

Усі відповіді анонімні, тобто вони аналізуватимуться лише в узагальненому вигляді.

Для того, щоб дослідження було успішним, дуже важливі твої відверті відповіді на кожне запитання. Серед запропонованих варіантів відповідей обведи ті, які підходять більш за все для тебе особисто. На означені питання ти маєш дати тільки одну відповідь, на усі решта – можливе обрання декількох варіантів.

1. Скільки реальних справжніх друзів ви маєте (оберіть один варіант):

1. Один найкращий
2. Декілька близьких
3. Тільки знайомі
4. Свій варіант

2. Що для Вас є соціальні мережі:

1. Засіб спілкування
2. Джерело цікавої інформації
3. Спосіб проведення часу
4. Місце для розваг
5. Можливість познайомитись з новими людьми
6. Можливість самовираження
7. Інше (*що саме?*)

3. Ваше ставлення до соціальних мереж (оберіть один варіант):

1. Позитивне
2. Негативне
3. Нейтральне
4. Свій варіант

4. В яких соціальних мережах Ви зареєстровані або були зареєстровані:

1. Facebook
2. UkrOpen
3. Ц.укр

4. Ukrface
5. Не зареєстрований
6. Свій варіант

5. Що вас підштовхнуло зареєструватися в соціальній мережі:

1. Друг (подруга)
2. Всі мої друзі там, чим я гірший
3. Цікавість
4. Бажання завести нових друзів
5. Бажання пограти в онлайн-ігри
6. Навчальна чи робоча необхідність
7. Свій варіант

6. Яку інформацію про себе Ви викладаєте в соціальній мережі:

1. ПШБ, пару своїх фотографій і місце де я вчуся (працюю)
2. Викладаю багато фотографій, всю інформацію про себе (інтереси, захоплення, улюблені фільми, і т.д.
3. Заповнюю всі поля які там є, навіть якщо деколи вони мене не стосуються
4. Тільки необхідний мінімум
5. Всю або майже всю інформацію про себе вигадую
6. Свій варіант

7. Для пошуку інформації ви найчастіше звертаєтесь до (оберіть один варіант):

1. Інтернет
2. Батьків
3. Вчителів
4. Друзів
5. Свій варіант

8. Для пошуку інформації в Інтернеті, Ви найчастіше використовуєте (оберіть один варіант):

1. Соціальні мережі
2. Пошукові сервери
3. Обидва перші варіанти
4. Інше (що саме?)

9. Що корисного є в соціальних мережах для навчання:

1. Цікава інформація
2. Обмін інформацією
3. Консультація-порада
4. Нічого
5. Інше (*що саме?*)

10. Чи потрібно закривати доступ до соціальних мереж в навчальних закладах (*оберіть один варіант*):

1. Так, обов'язково
2. Ні, не потрібно
3. Частково, в межах розумного
4. Свій варіант

11. Ви відвідуєте соціальні мережі (*оберіть один варіант*):

1. Щодня
2. Через день або декілька днів
3. Інколи, коли є вільний час
4. Дуже рідко
5. Ніколи
6. Свій варіант

12. Скільки часу щодня Ви проводите в усіх зареєстрованих соціальних мережах разом (*оберіть один варіант*):

1. Менше 1 год
2. 2-4 год
3. 5-7 год
4. Понад 7 год
5. Свій варіант

13. Якщо випадково станеться, що доступ до всіх соціальних мереж буде заблоковано, Ви будете (*оберіть один варіант*):

1. Дуже незадоволені
2. Незадоволені
3. Задоволені
4. Мені байдуже
5. Дуже задоволені

14. Якщо завтра соціальна мережа стане платною, ви продовжите користуватися нею (оберіть один варіант):

1. Так, незалежно від цін
2. Так, якщо ціни будуть помірними
3. Ні, я не збираюся витратити гроші на всілякі дурниці
4. Не знаю, важко відповісти
5. Свій варіант

15. Чи зможете ви без усякої причини видалити свій профіль у соціальній мережі або просто стерти всю інформацію на ній і ніколи більше не заходити туди (оберіть один варіант):

1. Так, без проблем
2. Ні, там вся необхідна мені інформація та контакти
3. Я що дурень, у мене там більше 1000 друзів та рейтинг 500!
4. Не знаю, важко відповісти
5. Свій варіант

16. Чи вважаєте Ви, що у Вас є «залежність» від соціальних мереж (оберіть один варіант):

1. Так
2. Ні
3. Частково
4. Свій варіант

Анкета для учнів 9 класу**Запитання про тебе.**

1. «Мені подобається моє життя». Це схоже на тебе?
 - Дуже.
 - Здебільшого;
 - Час від часу;
 - Зовсім ні.
2. «Я більше звертаю увагу на яскраві і добрі моменти в житті». Це схоже на тебе?
 - Дуже;.
 - Здебільшого;
 - Деякою мірою;
 - Зовсім ні.
3. «Люди ставляться до мене з повагою, зважають на мою думку». Це схоже на тебе?
 - Дуже;.
 - Здебільшого;
 - Деякою мірою;
 - Зовсім ні.
4. «У мене є друзі, з якими мені цікаво і весело». Це схоже на тебе?
 - Дуже;.
 - Здебільшого;
 - Деякою мірою;
 - Зовсім ні.
5. «Я люблю знайомитися з новими людьми». Це схоже на тебе?
 - Дуже;.
 - Здебільшого;
 - Деякою мірою;
 - Зовсім ні.
6. «Я часто щось роблю не лише себе, а й для інших людей». Це схоже на тебе?
 - Зовсім ні;
 - Деякою мірою;
 - Здебільшого;
 - Дуже.
7. «Під час розмови, я намагаюся дивитись в очі співрозмовнику». Це схоже на тебе?
 - Дуже;.
 - Здебільшого;
 - Деякою мірою;
 - Зовсім ні.
8. «Я ставлю запитання, щоб продемонструвати свою зацікавленість у спілкуванні». Це схоже на тебе?
 - Дуже;.
 - Здебільшого;
 - Деякою мірою;
 - Зовсім ні.
9. «У розмові з друзями я намагаюся половину часу говорити, а половину — слухати». Це схоже на тебе?

- Дуже;
- Здебільшого;
- Деякою мірою;
- Зовсім ні.

10. «Я частіше дію виважено, ніж імпульсивно». Це схоже на тебе?

- Дуже;
- Здебільшого;
- Деякою мірою;
- Зовсім ні.

11. «У конфліктній ситуації я намагаюсь домовитись і знайти рішення, прийнятне для всіх». Це схоже на тебе?

- Дуже;
- Здебільшого;
- Деякою мірою;
- Зовсім ні.

Запитання про твою школу.

12. «У школі є люди, яким усі довіряють і до яких можна підійти у разі виникнення проблеми чи за конфіденційною порадою». Це схоже на твою школу?

- Дуже;
- Здебільшого;
- Деякою мірою;
- Зовсім ні.

13. «Учні впевнені, що отримають допомогу та підтримку у разі необхідності». Це схоже на твою школу?

- Дуже;
- Здебільшого;
- Деякою мірою;
- Зовсім ні.

14. «Вчителі не застосовують фізичних покарань і психологічного насилля до учнів». Це схоже на твою школу?

- Дуже;
- Здебільшого;
- Деякою мірою;
- Зовсім ні.

Запитання про твій клас.

15. «Клас дуже дружний, учні переймаються справами один одного». Це схоже на твій клас?

- Дуже;
- Здебільшого;
- Деякою мірою;
- Зовсім ні.

16. «Учні дбають одне про одного, спільно розв'язують проблеми, що виникають». Це схоже на твій клас?

- Дуже;
- Здебільшого;
- Деякою мірою;
- Зовсім ні.

Запитання про уроки основ здоров'я.

17. «На уроках основ здоров'я вчитель застосовує такі форми роботи, щоб учні могли працювати в парах або групах». Це схоже на ваші уроки?
- Дуже;
 - Здебільшого;
 - Деякою мірою;
 - Зовсім ні.
18. «На уроках основ здоров'я ви сидите так, щоб бачити обличчя своїх однокласників, а не їхні спини». Це схоже на ваші уроки?
- Дуже;
 - Здебільшого;
 - Деякою мірою;
 - Зовсім ні.
19. «На уроках основ здоров'я вчитель частіше використовує інтерактивні методи (рольові ігри, мозкові штурми, виконання проєктів, руханки тощо) ніж лекції та читання підручників». Це схоже на ваші уроки?
- Дуже;
 - Здебільшого;
 - Деякою мірою;
 - Зовсім ні.
20. «На уроках основ здоров'я учні обговорюють різні історії та життєві ситуації». Це схоже на ваші уроки?
- Дуже;
 - Здебільшого;
 - Деякою мірою;
 - Зовсім ні.
21. «Вчитель основ здоров'я спілкується з учнями на засадах діалогу і партнерства». Це схоже на ваші уроки?
- Дуже;
 - Здебільшого;
 - Деякою мірою;
 - Зовсім ні.
22. «Уроки основ здоров'я – цікаві і корисні кожному». Це схоже на ваші уроки?
- Дуже;
 - Здебільшого;
 - Деякою мірою;
 - Зовсім ні.
23. Визнач своє ставлення до предмету Основи здоров'я:
- це мій найулюбленіший предмет;
 - це корисний і цікавий предмет;
 - це загалом корисний, але не дуже цікавий предмет;
 - такий предмет взагалі не потрібен.

Твої знання

24. Познач три життєві навички, які найбільше сприяють розвитку миролюбності:

- постановки мети;
- комунікації;
- самоконтролю;
- гартування волі;
- мирного розв'язання конфліктів;
- мотивації успіху.

25. Познач усі ознаки емоційно компетентної людини:

- психологічно врівноважена і здатна зберігати спокій у складних обставинах;
- добре організована, вміє уникати емоційного вигорання навіть за напруженого робочого графіка;
- має фахову освіту;
- розуміє почуття інших людей, ефективно працює в команді;
- здатна до самомотивації;
- знає кілька іноземних мов;
- впевнено користується комп'ютером, Інтернетом;
- може бути лідером, надихати і заохочувати.

26. Познач емоцію, яка має найбільший руйнівний вплив на людину та її стосунки з іншими:

- цікавість;
- задоволення;
- тривога;
- гнів;
- сором.

27. Познач формулу здорових стосунків?

- Здорові стосунки = Кооперація + Емпатія + Компроміс.
- Здорові стосунки = Кооперація + Комунікація + Компроміс.
- Здорові стосунки = Кооперація + Комунікація – Егоїзм.

Урок-тренінг «Що сприяє порозумінню між людьми»

Що сприяє порозумінню між людьми

Мета

Дати змогу відпрацювати навички комунікації: слухати і говорити, розуміти і використовувати «мову жестів», розвитку ширшої і доброзичливої манери спілкування, вміння долати сором'язливість.

Очікувані результати

Наприкінці заняття учні:

- розізнають вербальні й невербальні засоби спілкування;
- називають чинники, які сприяють спілкуванню і заважають йому;
- розповідають, як можна подолати сором'язливість і стати впевненішим;
- демонструють навички подолання невпевненості.

Обладнання і матеріали

- Класна дошка і кольорова крейда або флінчарт і фломастери, клейкі папірці.
- Комп'ютер, доступ до інтернету, мультимедійний проектор (бажано).

Що підготувати заздалегідь

- Роздрукувати Роздавальні матеріали для учнів.
- Роздрукувати та розрізати Додаток 4.1 за кількістю учасників для об'єднання у 5 груп.
- Малюнки двох людей для плаката.
- Малюнок кораблика «Спілкування», розрізаний на 4 частини (Додаток 4.2)
- Перевірити презентацію та відео до теми.

Клас 5, Тренінг 4

Орієнтовний план уроку

Стартові завдання	10 хв
Інформаційне повідомлення «Сплікування без слів»	3 хв
Вправа «Відгадайте слово»	7 хв
Робота у групах	15 хв
Підсумкові завдання	10 хв
<i>Усього тривалість</i>	<i>45 хв</i>

Рекомендації щодо проведення уроку

Робота у групах

Якщо у нашому класі мала кількість учнів, можна виконати ці завдання в парах і послідовно опрацювати тему за темою.

Відкритий мікрофон

Якщо у класі понад 20 учнів або не вистачає часу, виконайте вправу в парах.

Клас 5. Тренінг 4

Стартові завдання (повторити попередній матеріал і перейти до нового)

1. Зворотний зв'язок. Запитайте учнів: «Про що ми говорили на минулому уроці? Вислухайте відповіді охочих, підсумуйте їх».
2. Знайомство, повідомлення теми уроку.
 - Роздайте учням стікери і запропонуйте їм записати відповіді на запитання: «Що допомагає мені у спілкуванні?»
 - Розмістіть на дошці малюнки двох осіб і запропонуйте учням по черзі виходити до дошки, зачитувати те, що вони записали, і «будувати» зі своїх стікерів «міст» між малюнками.

Підсумуйте: «Отже, тренінг нашого уроку присвячено тому, що сприяє porozuminniu між людьми».

Інформаційне повідомлення «Спілкування без слів»

Запропонуйте кільком охочим прочитати інформацію про спілкування у роздавальних матеріалах для учнів.

Підсумуйте: «Серед невербальних засобів спілкування виокремлюють міміку, жести й положення тіла. Дуже важливо правильно розуміти їх. Навчитися цього допоможе наступна вправа».

Вправа «Вігадайте слово» (на розвиток невербальної комунікації)

Хтось з учнів (за бажанням) виходить у центр класу, і вчитель пошепки каже йому будь-яке слово, наприклад, «корова». Завдання полягає в тому, щоб повідомити це класу, але без слів. Коли учні починають називати варіанти, можна показати жестом: «Ні, це не те» або «Приблизно так» і уточнювати до моменту, коли хтось скаже правильно. Коли учні навчаться розуміти слова, загадуйте якісь події, наприклад, «Перше вересня», «Новий рік» та інші.

Запитання для обговорення:

- Що допомогло вам виконати завдання?

Підсумуйте: «Люди можуть передавати інформацію не лише словами, а й без них – невербально».

Робота у групах (засвоєння нової інформації у процесі групової роботи)

1. Слово вчителя: «Переглянемо відео і проаналізуємо, як проходив процес спілкування».

<http://autta.org.ua/ua/materials/material/Barboskiny--Opit-obshcheniya/>

Клас 5. Тренінг 4

Запитання для обговорення:

- Який експеримент задумав Генз? (Він хотів перевірити, як спілкування впливає на цвітіння кактуса.)
 - Кому він хотів розповісти про це? (Сестричкам і братикові.)
 - Чому йому не вдалося цього зробити? (Ніхто його не слухав.)
 - Чому сестри і брат подумали, що він збожеволів? (Дізналися, що він розмовляє з кактусом.)
 - Що вони почули, коли збиралися викрасти кактус? (Що Генз ображається на них за те, що його не слухають.)
 - Що вони зробили наступного ранку? (Запропонували свою допомогу.)
2. Роздайте учасникам картинки із тваринками: жабка, баранчик, котик, песик, свинка (Додаток 4.1). Запропонуйте учням закрити очі і за допомогою характерних звуків цих тварин об'єднатися у 5 груп.
- Кожна група вивже інформацію із Роздавальних матеріалів для учнів та готує презентацію про:
 - група 1 – щирість і тактовність;
 - група 2 – доброзичливість і гарні манери;
 - група 3 – вміння говорити;
 - група 4 – вміння слухати;
 - група 5 – подолання невпевненості.

- Презентації груп, обговорення (презентувати може одна людина або вся група).

Запитання для обговорення:

- Які якості, вміння допомагають краще зрозуміти іншу людину?
- Як впливає на спілкування зайва сором'язливість?

Підсумуйте: «Щирість, тактовність, доброзичливість і гарні манери, вміння говорити та слухати сприяють порозумінню між людьми».

Підсумкові завдання (закріпити набуті знання)

1. Зачитайте висновки:
 - Спілкування – це обмін думками, новинами, враженнями, тобто повідомленнями.

Клас 5. Тренінг 4

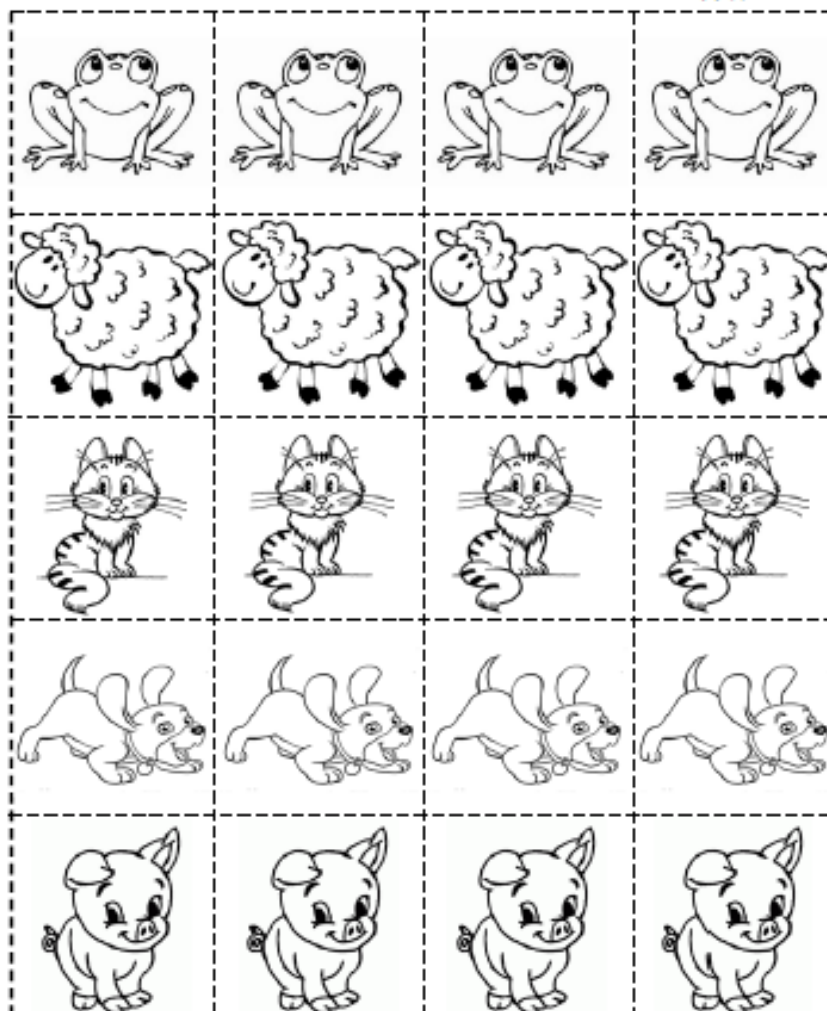
- Спілкуватися можна використовуючи слова та без них (невербально), з використанням міміки, жестів, інтонації тощо.
 - Міміка – виразні рухи м'язів обличчя людини.
 - Жести – виразні рухи частин тіла (*рук, ніг, голови*).
 - Для порозуміння необхідними є щирість і тактовність; доброзичливість і гарні манери; вміння говорити та слухати, розуміти невербальні сигнали.
 - Зайва сором'язливість перешкоджає спілкуванню, але за потреби можна набути впевненості у різних ситуаціях.
2. Вправа «Корабель порозуміння» (повторити елементи спілкування, що сприяють порозумінню)
- Слово вчителя:* «Уявимо спілкування у вигляді кораблика, кожна частина якого буде заповнена певним правилом».
- Розріжте на 4 частини кораблик (*Додаток 4.2*).
 - Викладіть на дошці заготовки (*частинки кораблика «Спілкування»*):
 - 1) щирість і тактовність;
 - 2) доброзичливість і гарні манери;
 - 3) вміння говорити;
 - 4) вміння слухати.
- Наголосіть, що частинки «сором'язливість» нема, бо вона перешкоджає спілкуванню.
3. Учні по черзі продовжують фразу: «На цьому занятті я... (*дізнався про те, усвідомила, що...*)»
4. Домашнє завдання (*діти виконують за бажанням*).
- Запропонуйте учням виконати Завдання 2, 3 у Роздільних матеріалах.

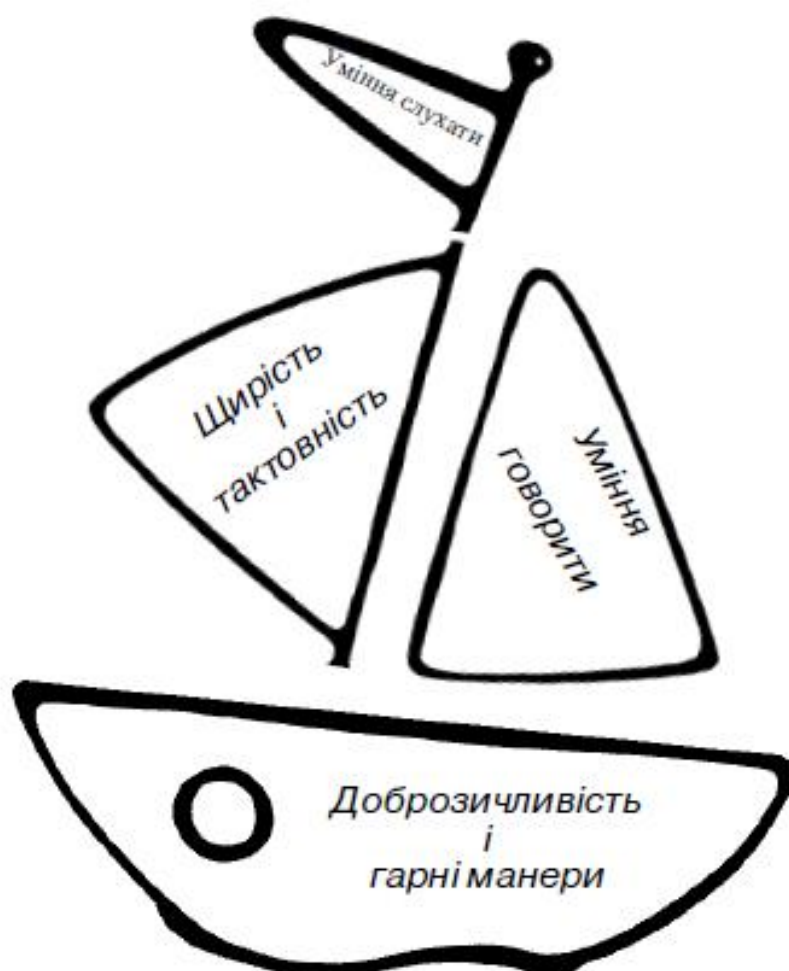

5. Подаруйте одне одному усмішки та поплудуйте за чудову роботу.

Клас 5. Тренінг 4

Додаток 4.1.

Додаток Г

***Оцінювання педагогами своєї впевненості та готовності до формування
просоціальної поведінки учнів основної школи (авторська адаптація)***

Підкресліть або обведіть ваш варіант відповіді.

1. Я добре розумію мотиви поведінки сучасних дітей і підлітків (віком від 12 до 16 років). Це схоже на Вас?

Зовсім ні (1) Деякою мірою (2) Здебільшого (3) Дуже (4)

2. Я володію методами і прийомами, що дозволяють підтримувати доброзичливу атмосферу і здружують класний колектив. Це схоже на Вас?

Зовсім ні (1) Деякою мірою (2) Здебільшого (3) Дуже (4)

3. Я вмію мотивувати і організовувати активну участь учнів у благодійній діяльності. Це схоже на Вас?

Зовсім ні (1) Деякою мірою (2) Здебільшого (3) Дуже (4)

4. Під час уроків або виховних годин я готова(ий) застосовувати методи інтерактивного навчання (презентації, відеоматеріали, соціальні мережі, освітні порали, виконання проєктів, дискусії, роботи у малих групах, рольові ігри тощо). Це схоже на Вас?

Зовсім ні (1) Деякою мірою (2) Здебільшого (3) Дуже (4)

Презентація «Вікові особливості учнів основної школи» для підготовки педагогів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи

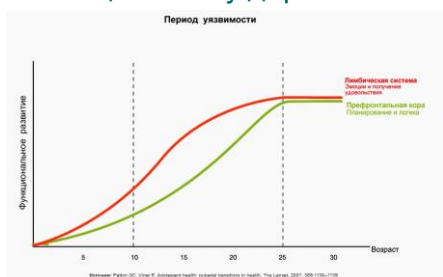
Вікові особливості учнів 5-9 класів

Особливості розвитку і актуальні проблеми

Фізичний розвиток підлітка

- Передпубертатний період - 10 – 12 (13) років
- Пубертатний період - 12(13) – 15 (19) років

Головна особливість розвитку: біологічне дорослішання передуює психосоціальному дорослішанню

Завдання підліткового віку

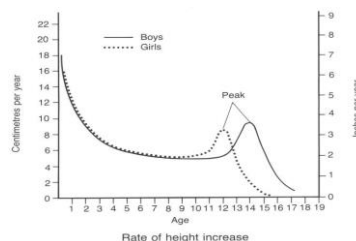
- Досягнення автономії від сім'ї (із збереженням теплих стосунків)
- Розбудова дружніх стосунків з однолітками (задоволення потреби належності до групи)
- Формування ідентичності (життєве самовизначення)
- Розвиток моральної свідомості (внутрішній локус контролю)

Сучасна класифікація підліткового віку?

- Ранній підлітковий вік (10–13 років),
- Середній підлітковий вік (14–16 років)
- Старший підлітковий вік (17–19 років)
- Молоді люди: 20 – 24 роки

Як ростуть діти?

- Перша декада (10-19 років)

Знання особливостей розвитку підлітка: для чого?

- Краще розуміти причини поведінки підлітків
- Забезпечити можливості для формування просоціальної поведінки
- Вчасно попереджувати проблеми

5 клас (особливості розвитку)

- **Фізичний розвиток:**
 - Початок передпубертатного періоду
- **Психічний розвиток:**
 - Завершення етапу конкретних операцій
- **Соціальний розвиток:**
 - Збільшення автономності
 - Початок встановлення соціальної ієрархії

5 клас (актуальні проблеми)

- Адаптація до нових умов навчання (загроза “зриву адаптації”)
- Стосунки з новими учителями
- Збільшення ризиків внаслідок більшої автономності

6 клас (особливості розвитку)

- **Фізичний розвиток:**
 - “стрибок” зросту
- **Психічний розвиток:**
 - Початок етапу формальних операцій
 - Завершення періоду відносно емоційної стабільності

https://www.youtube.com/watch?time_continue=2&v=o06tiasqRmE
- **Соціальний розвиток:**
 - Потреба належати до групи стає домінітною
 - Встановлення в структурі класу соціальної ієрархії

6 клас (актуальні проблеми)

- Втрата інтересу до навчання у частини учнів
- Збільшення ризиків внаслідок більшої автономності
- Посилення негативного впливу реклами та однолітків
- Проблеми у спілкуванні з однолітками
- Проблеми з батьками і вчителями (період негативізму)

7 клас (особливості розвитку)

- **Фізичний розвиток:**
 - Помітна різниця у фізичному розвитку
- **Психічний розвиток:**
 - Розвиток самоідентичності, абстрактного мислення
 - Емоційна нестабільність
- **Соціальний розвиток:**
 - Розвиток дружніх стосунків (компанії часто змішані за статтю)
 - Колосальний вплив реклами, кумирів (особливо, стосовно іміджу тіла)

7 клас (актуальні проблеми)

- Зростання рівня агресії в учнівському середовищі
- Загроза порушення психологічної рівноваги
- Початок експериментування з ПАР

8 клас (особливості розвитку)

- **Фізичний розвиток:**
 - Період статевого дозрівання
- **Психічний розвиток:**
 - Інтелект на рівні дорослої людини
- **Соціальний розвиток:**
 - Стосунки з однолітками
 - Прагнення більшої автономності від сім'ї

8 клас (актуальні проблеми)

- Прагнення незалежності
- Вживання психоактивних речовин
- Ранній початок статевого життя
- Зростання поведінкових ризиків

9 клас (особливості розвитку)

- **Фізичний розвиток:**
 - Період ранньої юності, завершення статевого дозрівання
- **Психічний розвиток:**
 - Етап усвідомлення життєвих цінностей, профорієнтації, планування майбутнього
- **Соціальний розвиток:**
 - Дещо зменшується залежність від однолітків
 - Прагнення і початок романтичних стосунків

Додаток Е

Презентація «Вчимося жити разом» для підготовки педагогів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи

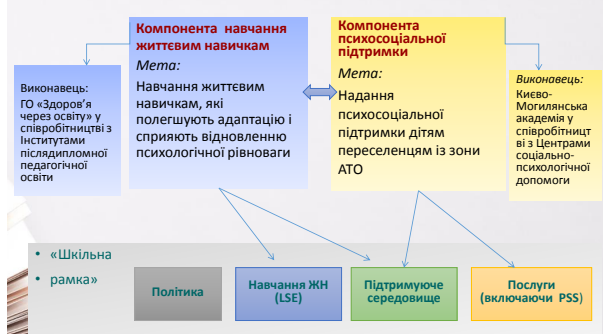
Курс
«Вчимося жити разом»

Адаптовано:
Хомич О.Л.

Передумови проекту

- Більше мільйона тимчасово переміщених осіб із зони конфлікту, серед яких переважно родини з дітьми.
- Тільки 10% дітей-переселенців не були свідками обстрілів, бомбардувань, поранень і смерті, не втратили рідних.
- Найпоширеніші проблеми: стрес через побачене вдома, труднощі з адаптацією на новому місці, складно звикнути до нової школи, вчителів, знайти нових друзів.

Компоненти проекту «Вчимося жити разом»

Метою курсу компоненти «Вчимося жити разом» є:

- навчання життєвих навичок, які полегшують адаптацію і сприяють відновленню психологічної рівноваги.

Завдання курсу компоненти «Вчимося жити разом» є:

- полягає в тому, щоб досягти позитивних змін у знаннях, ставленнях, намірах, уміннях і навичках, сприятливих для емоційного благополуччя дітей, переселених із зони конфлікту, та їхніх однолітків у приймальних громадах.

Структура курсу компоненти «Вчимося жити разом» є:

- для 5–9-х класів визначається чинною навчальною програмою предмета «Основи здоров'я», затвердженою Міністерством освіти і науки України. У старшій школі тренінги можуть проводитися на виховних годинах або на позакласних заходах.

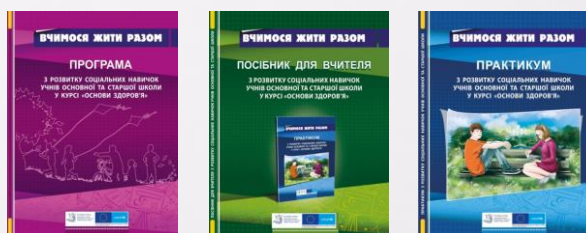

Результати навчання за тренінговим курсом: компетентності (знання, ставлення, навички)

Знання	Ставлення	Уміння/навички
<p>Обізнаність про природні потреби, права і обов'язки людини</p> <p>Усвідомлення природи конфліктів, негативних наслідків їх ескалації</p> <p>Здатність ідентифікувати причини конфліктів, способи їх мирного врегулювання</p> <p>Знання стадій конфлікту, поширених конфліктогенів, алгоритмів розв'язання конфліктів</p>	<p>Позитивне ставлення до себе, свого життя та своїх життєвих перспектив</p> <p>Толерантність, прийняття інших поглядів, повага до культурних відмінностей</p> <p>Емпатія</p> <p>Солідарність</p> <p>Соціальна відповідальність</p> <p>Почуття справедливості і рівності</p>	<p>Комунікації (активне слухання, вербальне і невербальне спілкування, парафраз)</p> <p>Асертивності (неагресивне самоствердження, уміння відстояти себе, сказати "Ні", попросити про послугу чи допомогу)</p> <p>Здатності до кооперації, групової взаємодії</p> <p>Критичного і творчого мислення</p> <p>Аналізу проблем і прийняття рішень</p> <p>Запобігання ескалації конфліктів</p> <p>Конструктивного розв'язання конфліктів</p>

Комплект курсу «Вчимося жити разом»

- Програма з розвитку соціальних навичок учнів основної та старшої школи у курсі "Основи здоров'я".
- Посібник для вчителя.
- Практикум для учнів.

Видання розроблені українською та російською мовами та можна безкоштовно завантажити на Порталі превентивної освіти
<http://autta.org.ua/ua/resources/learning-to-live-together/>

Презентація «Засоби інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи» для підготовки педагогів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи

Засоби інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи

Розроблено:
Хомич О. Л.

Засоби і форми ІКТ у виховній роботі

- Відеоматеріали
- Презентації
- QR-код
- Освітні сайти (портал превентивної освіти)
- Групи у соціальних мережах
- Електронна пошта
- Google forms
- Блоги
- Чат
- Форум
- Веб-квести
- Віртуальний клас

Відеоматеріали

Одним із засобів формування просоціальної поведінки учнів основної школи є відеоматеріали. Під відеоматеріалом розуміється будь-який матеріал (відеофільм, відеофрагмент, відеокурс, відеопрограма), що підлягає демонстрації в навчальних цілях з використанням відеотехніки.

Види відеоматеріалів

- Навчальні матеріали
- Художні фільми, мультфільми, соціальні ролики, документальні фільми
- Відеофільми, зняті самостійно студентами

Презентації

Сукупність текстів, зображень, звуку, та інших засобів представлення інформації на визначену тему, формату Ppt називають презентацією.

Їх використання дозволяє досягти максимальної ефективності презентації інформації, забезпечуючи одночасний вплив на зорові і слухові органи чуття учнів.

QR-код

(англ. *quick response* — швидкий відгук) — це новий вид штрих-коду, в якому кодується різна інформація (адреси, номери і т.д.). Його використовують для компактного кодування певної інформації, яку можна швидко зчитати за допомогою спеціальних сканерів.

Як можна використати у навчальному процесі?

До уроку можна забезпечити учнів роздатковим матеріалом з QR-кодами для доступу до цікавих додатків (гіперпосилання на мультимедійні джерела та ресурси: відео-, аудіо-додатки, сайти, анімації, електронні навчальні видання, бібліотеки та ін.). Можна розмістити QR-коди й на самих слайдах презентації. Замість введення URL в свої телефони, учні зможуть відсканувати код, щоб отримати додаткову інформацію миттєво.

Освітні сайти (портал превентивної освіти) <http://autta.org.ua/>

Майданчик для обміну досвідом педагогів і психологів, що працюють у сфері профілактичної освіти. Він містить методичні розробки, які допоможуть провести цікавий урок з основ здоров'я, класну годину, позакласний захід або батьківські збори з профілактичної тематики.

Як можна використати у навчальному процесі?

- можна повідомляти про конкурси, змагання, олімпіади та інші заходи, що проводяться в школі або за її межами (обласні, міжнародні тощо) чи для проведення масового заходу, наприклад «Зустріч випускників 2018», «Зустріч волонтерів» тощо;
- допомагають педагогам та учням бути вчасно ознайомленими з появою нових матеріалів (розміщення будь-яких документів, світлин, відео, аудіо, написів на стіні тощо).

Соціальні мережі

- це структура, що базується на людських зв'язках або ж взаємних інтересах. В якості інтернет-сервісу соціальна мережа може розглядатися як платформа, за допомогою якої люди можуть здійснювати зв'язок між собою та групування за інтересами. Завдання такого сайту полягає у тому, щоб забезпечити користувачів всіма можливими шляхами для взаємодії один з одним - відео, чати, зображення, музика, блоги та інше.

Як можна використати у навчальному процесі?

- допомагає педагогу у спілкуванні з учнями (надання консультацій з важливих питань не чекаючи наступного заняття);
- надає можливість записати домашнє завдання учням не тільки номери з підручника, а викласти посилання на тест чи вікторину, яку педагог може спеціально підготувати чи підібрати на одному з інших освітніх ресурсів;
- надає можливість розміщувати та обмінюватися документами (учні можуть здати твір, реферат, есе педагогу в електронному форматі);

Електронна пошта

спосіб обміну повідомленнями між людьми з використанням цифрових пристроїв, таких як комп'ютери та мобільні телефони, що робить можливим пересилання даних будь-якого змісту (текстові документи, архіви, програми відеофайли).

Веб-квести

- це сукупність методів та прийомів організації дослідницької діяльності, для виконання якої учні здійснюють пошук інформації, використовуючи інтернет-ресурси з практичною метою.

Структура веб-квесту

- Вступ
- Центральне завдання
- Список інформаційних ресурсів
- Ролі
- Опис процедури роботи
- Опис критеріїв та параметрів оцінки веб-квесту
- Керівництво до дій
- Висновок

Google forms

- це зручний інструмент, за допомогою якого можна легко і швидко скласти опитування та анкети, а також збирати іншу інформацію. Форму можна підключити до електронної таблиці Google, і тоді відповіді респондентів будуть автоматично зберігатися в ній. Якщо ця функція не включена, ви можете відкрити меню "Відповіді" і переглянути короткий зміст.

Програма тренінгу
з підготовки педагогів-координаторів до формування просоціальної
поведінки учнів основної школи

Цільова група: працівники методичних кабінетів органів освіти різного рівня, педагогічні працівники закладів загальної середньої освіти.

Мета тренінгу: підготовка педагогів-координаторів до організації і здійснення формування просоціальної поведінки учнів основної школи.

Завдання тренінгу:

- ознайомити учасників з концепцією, змістом і методикою викладання тренінгового курсу «Вчимося жити разом»;
- актуалізувати розуміння етапів розвитку, актуальних проблем і завдань зони найближчого розвитку учнів основної школи;
- ознайомити учасників з методичним інструментарієм формування просоціальної поведінки учнів основної школи;
- надати всім учасникам можливість спробувати себе в ролі тренера;
- вибірково відпрацювати вправи із уроків-тренінгів для учнів 5-9 класів за курсом «Вчимося жити разом».

Обладнання та матеріали тренінгу:

- фломастери;
- аркуші паперу А-4;
- папір для фліпчарту;
- мультимедійний проектор;
- плакат «Пісочний годинник» для з'ясування очікувань;
- роздруковані анкети «ДО» і «Після».

Програма складається з чотирьох сесій, кожна з яких має свою мету і конкретний зміст, що логічно продовжує зміст попереднього блоку та розкривається відповідно до завдань програми:

Блок 1. Відкриття тренінгу. Знайомство учасників / представлення тренерів, презентація цільових орієнтирів тренінгу.

Блок 2. Методичний інструментарій формування просоціальної поведінки учнів основної школи.

Блок 3. Модельна демонстрація уроку-тренінгу відповідно до опорного плану його проведення.

Блок 4. Презентація учасниками однієї вправи з уроку-тренінгу та завершення тренінгу.

Зміст першого блоку «Відкриття тренінгу» спрямований на знайомство учасників одне з одним за допомогою вправи «Портрет по колу», презентації мети і очікуваних результатів тренінгу та з'ясування очікувань «Пісочний годинник».

Зміст другого блоку «Методичний інструментарій формування просоціальної поведінки учнів основної школи» висвітлює концепцію, зміст і методику викладання тренінгового курсу «Вчимося жити разом»; етапи розвитку, актуальні проблеми і завдання зони найближчого розвитку учнів основної школи; повідомлення-демонстрацію «Засоби ІКТ у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи». Другий блок містить такі активності: роботу в групах «Вікові особливості учнів основної школи», групову дискусію.

Зміст третього блоку «Модельна демонстрація уроку-тренінгу відповідно до опорного плану його проведення» спрямовано на ознайомлення учасників з інноваційними формами роботи з дітьми, відпрацювання підходів і методів формування просоціальної поведінки учнів з доведеною ефективністю. Основними активностями третього блоку є: стартові завдання, інформаційні повідомлення, роботи в групах, мозковий штурм, руханки, перегляд відео та РР-презентацій, підсумкові завдання та інші.

Зміст четвертого блоку «Презентація учасниками однієї вправи з уроку-тренінгу та завершення тренінгу» дозволяє спробувати учасникам побувати в

ролі тренера та обговорити організаційно-методичні аспекти впровадження програми «Вчимося жити разом».

За результатами проведених за програмою блоків учасники тренінгу мають

знати:

- концепцію, зміст і методику викладання тренінгового курсу «Вчимося жити разом»;
- засоби ІКТ у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи;
- етапи розвитку, актуальні проблеми і завдання найближчого розвитку учнів основної школи;

вміти:

- налагоджувати продуктивну педагогічну взаємодію з дітьми для спонукання зростаючої особистості до активного прояву просоціальної поведінки;
- реалізовувати програму тренінгового курсу з підготовки педагогів-координаторів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи на місцевому рівні;
- проводити тренінги з питань формування просоціальної поведінки учнів основної школи.

Програма розрахована на 6 годин. Рекомендована кількість учасників: 20–23 особи.

ПРОГРАМА ТРЕНІНГУ

Час	Зміст	Завдання	Перелік активностей	Матеріали і обладнання
Блок 1. Відкриття тренінгу				
09.45 - 11.15	Відкриття, знайомство, індивідуальний досвід, очікування	<ul style="list-style-type: none"> • Ознайомлення учасників з метою, завданнями і процедурами роботи на тренінгу • Створення сприятливої психологічної атмосфери • Аналіз потреб учасників • Проведення першого етапу оцінювання ефективності тренінгу 	<p>Відкриття тренінгу, привітання</p> <p>Прояснення організаційних моментів</p> <p>Презентація мети і очікуваних результатів тренінгу</p> <p>Знайомство учасників Вправа «Портрет по колу»</p> <p>Прийняття правил роботи групи.</p> <p>З'ясування очікувань. Вправа «Пісочний годинник»</p> <p>Анкетування «ДО»: оцінювання педагогами своєї упевненості та готовності до формування просоціальної поведінки учнів основної школи</p>	<p>Заставка з назвою тренінгу</p> <p>Папір А4</p> <p>Маркери</p> <p>Плакат «Правила роботи групи»</p> <p>Плакат «Пісочний годинник»</p> <p>Анкети «ДО»</p>
11.15- 11.30	<i>Перерва</i>			
Блок 2. Інструментарій для формування просоціальної поведінки учнів основної школи				

11.30-12.00	Вікові особливості учнів основної школи	<ul style="list-style-type: none"> Ознайомлення з етапами розвитку, актуальними проблемами і завданнями зони найближчого розвитку учнів основної школи 	<p>Робота в групах.</p> <p><i>Підсумкова презентація:</i> «Вікові особливості учнів основної школи»</p> <p>Відео</p>	<p>Папір для фліпчарту</p> <p>ММ-проектор, ноутбук</p> <p>Презентація «Вікові особливості учнів основної школи»</p> <p>Відео «Чому важко бути підлітком»</p>
12.00-13.00	Методичний інструментарій формування просоціальної поведінки учнів	<ul style="list-style-type: none"> Ознайомлення з популярними серед підлітків соціальними мережами, порталом превентивної освіти 	<p><i>Комп'ютерна презентація:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> Презентація курсу «Вчимося жити разом» Засоби ІКТ у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи 	<p>ММ-проектор, ноутбук</p> <p>Презентація «Вчимося жити разом»</p> <p>Презентація «Засоби ІКТ у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи»</p>
Час	Зміст	Завдання	Перелік активностей	
13.00-14.00	<i>Обід</i>			
Блок 3. Модельна демонстрація уроку-тренінгу відповідно до опорного плану його проведення				
14.00-15.00	Демонстрація проведення уроку для учнів за тренінговим	<ul style="list-style-type: none"> Модельна демонстрація проведення уроку-тренінгу «Про почуття та співчуття» 	Демонстрація уроку-тренінгу відповідно до опорного плану його проведення	ММ-проектор, ноутбук Презентація та відео до уроку

	курсом «Вчимося жити разом»	<ul style="list-style-type: none"> Обговорення результатів проведення 	Керована дискусія Об'єднання в групи	Роздрукувати додаток 3.1 у необхідній кількості для роботи в групах із посібника для вчителя «Вчимося жити разом» Роздрукувати роздавальні матеріали із практикума для учнів.
15.00-15.30		<ul style="list-style-type: none"> Розподілення учасниками уроків-тренінгів 	Самопідготовка за тренінговими вправами	Плакат «Розподіл тренінгів за курсом «Вчимося жити разом»»
15.30-15.45	<i>Перерва</i>			
Блок 4. Презентація групами однієї вправи з уроку-тренінгу та завершення тренінгу				
15.45 - 16.45	Демонстрація учасниками вправ	<ul style="list-style-type: none"> Демонстрація учасниками вправ із уроків-тренінгів Аналіз проведеного тренінгу 	Презентація уроку відповідно до опорного плану його проведення (одна вправа на вибір) Зворотній зв'язок за результатами презентації	
16.45–17.15	Підведення підсумків першого дня, рефлексія,	<ul style="list-style-type: none"> Підбиття підсумків Отримання зворотного зв'язку 	Підсумкове обговорення: «Що ми дізналися і навчилися упродовж всього тренінгу?»	Плакат «Пісочний годинник» Анкети «Після»

	завершення тренінгу	• Завершення тренінгу	Аналіз очікувань. Вправа «Пісочний годинник» Заповнення анкет «Після» і «Зворотній зв'язок» Вправа «Хай щастить»	
--	---------------------	-----------------------	--	--

СЦЕНАРНИЙ ПЛАН ТРЕНІНГУ

Блок 1. Відкриття тренінгу

Відкриття/привітання.

Презентація 1. Слайд 1

Обладнання: заставка «Програма тренінгу з підготовки педагогів-координаторів до формування просоціальної поведінки учнів основної школи».

Тренери презентують мету, завдання, структурну побудову і особливості тренінгу.

Слово тренера: Доброго ранку шановні учасники! Ми раді, що ви сьогодні зібралися всі разом на тренінгу. Дозвольте коротко окреслити цільові завдання і структуру нашого тренінгу.

Презентація 1. Слайд 2

Слово тренера: Програма тренінгу складається із 4 змістових блоків (Відкриття тренінгу: спрямований на знайомство учасників одне з одним, презентації мети і очікуваних результатів тренінгу та з'ясування очікувань. Методичний інструментарій для формування просоціальної поведінки учнів основної школи висвітлює концепцію, зміст і методику викладання тренінгового курсу «Вчимося жити разом»; етапи розвитку, актуальні проблеми і завдання найближчого розвитку учнів основної школи; повідомлення-демонстрацію засоби ІКТ у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи. Модельна демонстрація уроку-тренінгу відповідно до опорного плану його проведення спрямовано на презентацію підходів і методів формування просоціальної поведінки з доведеною ефективністю, ознайомлення учасників з інноваційними формами роботи з дітьми. Презентація групами однієї вправи з уроку-тренінгу та завершення тренінгу дозволить спробувати побувати в ролі тренера та обговорити, що складно, а що ні.

Презентація 1. Слайд 3

Метою цього тренінгу є підготовка педагогів-координаторів до організації і здійснення формування просоціальної поведінки учнів основної школи.

Презентація 1. Слайд 4

Завдання тренінгу:

- ознайомити учасників з концепцією, змістом і методикою викладання тренінгового курсу «Вчимося жити разом»;
- актуалізувати розуміння етапів розвитку, актуальних проблем і завдань зони найближчого розвитку учнів основної школи;
- ознайомити учасників з методичним інструментарієм формування просоціальної поведінки учнів основної школи;
- надати всім учасникам можливість спробувати себе в ролі тренера;
- вибірково відпрацювати вправи із уроків-тренінгів для учнів 5-9 класів за курсом «Вчимося жити разом».

Презентація 1. Слайд 5

Знайомство учасників. Вправа «Портрет по колу».

Мета — перше знайомство, створення сприятливого психологічного клімату на тренінгу, емоційне розвантаження.

Роздайте учасникам аркуші паперу та різноколірні фломастери і повідомте їх, що під час виконання цієї вправи вони повинні чітко виконувати ваші вказівки.

За вашою командою ви разом з учасниками починаєте малювати свій портрет. За кілька секунд дайте команду передати малюнок своєму сусідові справа і продовжити малювати портрет свого сусіда зліва. Через кілька секунд повторіть команду і так далі, аж поки до вас по колу дійде ваш портрет.

Попросіть учасників написати на малюнку своє ім'я і по черзі представитися (ім'я, ким працюють і де).

Презентація 1. Слайд 6

Прийняття правил роботи групи.

Слово тренера: Для ефективної роботи в групі потрібно прийняти правила.

Запропонуйте учасникам назвати правила, а ви записуйте на плакаті «Правила роботи групи».

Орієнтовні правила: бути лаконічним, говорити по черзі, бути доброзичливим, говорити від себе, «тут і тепер», бути толерантним.

Презентація 1. Слайд 7

З'ясування очікувань. Вправа «Пісочний годинник»

Очікування у формі піщинок прикріплюють у верхній частині пісочного годинника.

Наприкінці тренінгу ті очікування, що справилися, переміщують у нижню частину пісочного годинника.

Презентація 1. Слайд 8

Анкетування «ДО»: оцінювання педагогами своєї впевненості та готовності до формування просоціальної поведінки учнів основної школи.

Роздайте учасникам анкети і попросіть їх заповнити.

Перерва

Блок 2. Методичний інструментарій для формування просоціальної поведінки учнів основної школи

Презентація 1. Слайд 9

Робота в групах «Вікові особливості учнів основної школи»

Мета: актуалізувати знання учасників про етапи розвитку, актуальні проблеми учнів основної школи.

Обладнання: заставка із назвою вправи, три аркуші фліпчарту, маркери.

Хід проведення:

Тренер об'єднує учасників у три підгрупи і пропонує їм написати на папері для фліпчарту етапи розвитку, актуальні проблеми розвитку учнів основної школи. По закінченню часу наробки підгруп презентуються у великому колі.

Презентація 2.

Підсумкова презентація: «Вікові особливості учнів основної школи»

Мета: нагадати учасникам про етапи розвитку, актуальні проблеми і завдання найближчого розвитку учнів основної школи.

Обладнання: презентація, тематичні відеоматеріали.

Хід проведення:

Тренер інформує учасників про етапи розвитку, актуальні проблеми і завдання зони найближчого розвитку учнів основної школи. Для ілюстрації демонструються відеоматеріали про підлітків (відео «Чому важко бути підлітком» та доповідь Сари-Джейн Блекмор: «Секрети роботи мозку в підлітковому віці»).

Слово тренера: Один із засобів формування просоціальної поведінки учнів основної школи є курс «Вчимося жити разом».

Паралельно з інформатизацією в освіті запроваджуються педагогічні технології розвитку соціально-психологічних компетентностей (життєвих навичок) учнів. Їх мета — полегшення соціальної адаптації дітей, підвищення їхньої стійкості в сучасному світі. Особливого значення вони набувають для дітей та підлітків, переселених із зони конфлікту на Сході України, адже допомагають подолати наслідки пережитого стресу, краще адаптуватися на новому місці і знайти нових друзів.

Це навчання корисне і для їхніх однолітків із приймальних громад, адже сформовані життєві навички підвищують особистісний потенціал, навчають творчо розв'язувати проблеми, долати тривоги і стреси, створюють своєрідний «поведінковий імунітет» до невиправдано ризикованої поведінки.

В Україні освіта на засадах життєвих навичок запроваджується через предмет «Основи здоров'я». Тому цикл уроків-тренінгів «Вчимося жити разом» було розроблено до програми саме цього предмета. Видання розроблені українською та російською мовами та складається з програми, посібника для вчителя та практикуму для учнів.

Презентація 3.

Презентація курсу «Вчимося жити разом»

Мета: ознайомити учасників з концепцією, змістом і методикою викладання тренінгового курсу «Вчимося жити разом».

Обладнання: презентація.

Хід проведення:

Тренер інформує учасників зі змістом і методикою викладання тренінгового курсу «Вчимося жити разом».

Слово тренера: На сьогодні актуальним напрямком в системі освіти є розвиток інформаційного освітнього простору. Тому взаємодія та діяльність всіх структур і підсистем освіти відбувається в умовах активного навчання та використання ІКТ-технологій. Основною формою взаємодії педагогів у віртуальній площині є дистанційна. Мережеві спільноти як інноваційна технологія організації методичної роботи системи освіти міста, базується на принципах відкритого доступу до інформації; самостійного вибору форм і методів навчання; підвищення кваліфікації шляхом мережевого обміну інформацією; співпраці з колегами з інших загальноосвітніх навчальних закладів міста.

Презентація 4.

Презентація «Засоби ІКТ у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи»

Мета: ознайомити учасників із інструментарієм для формування просоціальної поведінки.

Обладнання: презентація.

Хід проведення:

Тренер інформує учасників про портал превентивної освіти, соціальні мережі, відеоматеріали, презентації, QR-коди.

Обід

Блок 3. Модельна демонстрація уроку-тренінгу відповідно до опорного плану його проведення

Слово тренера: Один із ефективних засобів формування просоціальної поведінки учнів основної школи є тренінг, який я зараз вам продемонструю.

Мета: вчити дітей толерантно (у безоцінній манері) висловлювати свої негативні почуття (невдоволення, образу). Розвивати вміння розуміти почуття інших людей, співчувати і співпереживати.

Обладнання: відеоматеріали, презентація, роздруківки із посібника «Вчимося жити разом» для вчителя та практикуму для учнів.

Хід проведення:

Продемонструйте тренінг відповідно до опорного плану уроку (5 клас. Тренінг 3. «Про почуття і співчуття»).

Об'єднання в групи

Попросіть учасників підійти до плакату «Розподіл тренінгів за курсом «Вчимося жити разом»» та записатися до будь-якого уроку, який би вони хотіли провести, але в групі має бути не більше 5 учасників.

Самопідготовка за тренінговими вправами

Метою уроку-тренінгу для 5-го класу «Упевнена поведінка» є ознайомити учнів із перевагами впевненої поведінки, сприяти розвиткові асертивності (неагресивної впевненості), самоповаги і поваги до інших людей.

Дослідити прогрес у розвитку засобів комунікації. Розвивати навички спілкування: вміння говорити, слухати, встановлювати контакти з іншими людьми – це урок 6 класу «Ефективне спілкування».

Тема «Конструктивне розв'язання конфліктів» 7 клас вчить учнів конструктивно розв'язувати конфлікти.

«Безпека спілкування в Інтернеті» 8 клас сприяє безпечному спілкуванню в Інтернеті, протидіє проявам насильства в учнівському середовищі.

Тема 9 класу «Спілкування і розбудова стосунків» сприяє розвитку навичок ефективного спілкування з дорослими та однолітками.

Перерва

Блок 4. Презентація групами однієї вправи з уроку-тренінгу та завершення тренінгу

Вправа «Демонстрація групами вправ із уроків-тренінгів»

Мета: навчити педагогів проводити тренінг за курсом «Вчимося жити разом».

Обладнання: роздруківки тренінгів-уроків, папір, клей, фломастери.

Хід проведення: запропонуйте учасникам розказати про зміст уроку-тренінгу та продемонструвати по одній вправі.

Вправа «Підсумкове обговорення: «Що ми дізналися і навчилися упродовж всього тренінгу?»»

Хід проведення: учасникам пропонується пригадати перебіг роботи на тренінгу та по черзі сказати, що вони дізналися і навчилися упродовж всього тренінгу.

Аналіз очікувань. Вправа «Пісочний годинник»

Вихідне анкетування учасників (анкета «Після»).

Завершення тренінгу. Вправа «Хай щастить».

Мета: позитивне завершення роботи, наснаження на вияв бажання формувати просоціальну поведінку учнів основної школи.

Хід проведення: стати боком в тісне коло. Покласти праві руки одна на одну в центрі. Підняти ліву ногу і, стрибаючи на правій, разом сказати: «Хай сьогодні нам щастить, хай нам завтра пощастить, хай завжди усім щастить! Будьмо!»

Додаток 3
Публікації автора з теми дослідження
Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові
результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях

1. Демянчук, О. Л. (2014). Інформаційно-комунікаційні технології як засіб організації навчання і виховання підлітків. *Психолого-педагогічні науки*, 4, 81–85.

2. Тарасова, Т. В., Нечерда, В. Б., & Демянчук, О. Л. (2015). Сучасні форми й методи формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 19, 291–305.

3. Хомич, О. Л. (2016). Інформаційно-комунікаційні технології як засіб формування просоціальної поведінки учнів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 20, 286–296.

4. Хомич, О. Л. (2017). Стан сформованості просоціальної поведінки учнів основної школи. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 21, 312–323.

5. Хомич, О. Л. (2018). Організаційно-педагогічні умови формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 5(79), 370–380.

Статті у зарубіжних періодичних фахових виданнях

6. Khomych, O. (2018). The effectiveness of the project “Learning to live together” in the context of the development of prosocial behavior of pupils 5-9 grades. *Science Review*, 1(8), 8–12.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Демянчук, О. Л. (2014). Використання інформаційно-комунікаційних технологій у вихованні учнів основної школи. *Соціально-педагогічна*

парадигма виховання : сутність та шляхи реалізації: тези доповідей, Ніжин, 25-26 вересня, (с. 68–70). Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя.

8. Хомич, О.Л. (2018а). Обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування просоціальної поведінки учнів основної школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій. *Сучасний рух науки: тези доп. II міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*, Дніпро, 28-29 червня, (472–474). Дніпро.

9. Хомич, О.Л. (2018b). Тренінговий курс «Вчимося жити разом» у формуванні просоціальної поведінки учнів основної школи. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2017 рік*, Київ, 18 квітня, (с. 309–312). Івано-Франківськ: НАІР.

10. Хомич, О.Л. (2018с). Особливості формування просоціальної поведінки учнів основної школи у сучасних соціокультурних умовах. *Наука, технології, інновації: світові тенденції та регіональний аспект: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, Одеса, 28-29 вересня, (с. 51–54). Одеса: ГО «Інститут інноваційної освіти».

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дослідження

11. Кириченко, В. І. (Ред.), Єжова, О. О., Нечерда, В. Б., Тарасова, Т. В., & Хомич, О. Л. (2016). *Формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу: монографія*. Тернопіль: Терно-Граф.

12. Воронцова, Т. В., Пономаренко, В. С., Хомич, О. Л., Гарбузюк, І. В., Стаднік, Н. В., Онищенко, В. В. ... Калмиков, М. П. (2017а). *Вчимося жити разом. Програма з розвитку соціальних навичок учнів основної та старшої школи у курсі «Основи здоров'я»*. Київ: Алатон.

13. Воронцова, Т. В., Пономаренко, В. С., Хомич, О. Л., Гарбузюк, І. В., Стаднік, Н. В., Василенко, К. С. ... Калмиков, М. П. (2017b). *Вчимося жити*

разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа). Київ: Алатон.

14. Воронцова, Т. В., Пономаренко, В. С., Хомич, О. Л., Гарбузюк, І. В., Стаднік, Н. В., Василенко, К. С. ... Калмиков, М. П. (2017с). *Вчимося жити разом. Практикум для учнів з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа). Київ: Алатон.*

Додаток И

Відомості про апробацію результатів дослідження

№	Назва конференції /семінару	Місце та дата проведення	Форма участі
<i>міжнародні</i>			
1.	Соціально-педагогічна парадигма виховання: сутність та шляхи реалізації	Ніжин, 2014	очна, виступ з доповіддю
2.	Запровадження Національного плану дій щодо неінфекційних захворювань відповідно до стратегії «Здоров'я-2020: Європейська політика здоров'я і благополуччя»	Київ, 2015	очна, виступ з доповіддю
3.	Садочок – простір дружній до дитини	Київ, 2017	очна, виступ з доповіддю
4.	VII Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання (у рамках VIII Міжнародного фестивалю «Світ психології»)	Київ, 2018	очна, виступ з доповіддю
5.	Сучасний рух науки	Дніпро, 2018	заочна, друк тез
6.	Наука, технології, інновації: світові тенденції та регіональний аспект	Одеса, 2018	заочна, друк тез
7.	Фестиваль ідей	Одеса, 2018	очна, виступ з доповіддю
<i>Всеукраїнські та регіональні</i>			
8.	Організаційно-педагогічні аспекти реалізації напрямку «Виховання свідомого здоров'я»	Київ, 2014	очна, виступ з доповіддю
9.	Виховний потенціал сучасної освіти: теоретичні засади та практичні досягнення	Київ, 2014	очна, виступ з доповіддю
10.	Теоретико-методологічні засади та світоглядні орієнтири національно-	Київ, 2016	очна, виступ з доповіддю

	патріотичного виховання дітей та учнівської молоді		
11.	Методика викладання тренінгового курсу «Вчимося жити разом» в основній і старшій школі	Київ, 2016	очна, виступ з доповіддю
12.	Нарада регіональних координаторів з питань адвокації, планування, впровадження, моніторингу та оцінки заходів проекту «Вчимося жити разом»	Київ, 2017	очна, виступ з доповіддю
13.	Технології формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій у закладах загальної середньої освіти	Київ 2018	очна, виступ з доповіддю
14.	Звітні конференції Інституту проблем виховання НАПН України	Київ, 2014-2018	очна, виступ з доповіддю